Geschiedverhaal

VAN DE

CHOLERA-EPIDEMIE

TE

LEIDEN,

IN 1832.

GESCHIEDVERHAAL

VAN DE

CHOLERA-EPIDEMIE

TE

LEIDEN,

IN 1832.

GEDRUKT BIJ J. G. LA LAU.

GESCHIEDVERHAAL

VAN DE

CHOLERA-EPIDEMIE

TE

LEIDEN,

IN 1832,

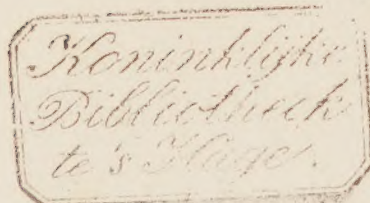
DOOR

C. PRUYS VAN DER HOEVEN,
C. W. H. VAN KAATHOVEN
EN G. SALOMON.

TE *LEIDEN* BIJ
C. C. VAN DER HOEK.

1833.

In tenui labor.

VOORBERIGT.

Toen de Cholera Asiatica *in het verleden jaar ook* Leiden *bezocht, vereenigden zich de Geneesheeren aldaar en rigtten gemeenschappelyk eene Vergadering op, welke, zoo lang de ziekte heerschte, onafgebroken hare werkzaamheden heeft voortgezet, en ten doel had, niet alleen het meer wetenschappelyk onderzoek eener in deze landstreken onbekende en, na al het over dezelve geschrevene en getwiste, nog steeds raadselachtige kwaal, maar ook de bestryding of leniging van deze vreesselyke plaag des menschdoms.*

Nadat eindelyk met het ophouden der Epidemie *deze werkzaamheden als afgeloopen konden beschouwd worden, hebben zy uit hun midden eene Commissie benoemd, om het verslag van dezelve en de slotsommen van hunne pogingen en onderzoek op te maken.*

Tot Leden dezer Commissie zyn verkozen de op het Tytelblad vermelde Uitgevers van deze bladen, welke gedurende den afgeloopen winter zich met dezen arbeid bezig gehouden hebben. De bronnen, waarvan zy zich hebben bediend, zyn de navolgende:

1°. *Het Stedelyk Register voor de Cholera.*

2°. *Het Naam-Register der Cholera-lyders.*

3°. *De ingevulde Opgaven van Cholera-lyders, waarvan de duplicaten onder de Vergadering berustende waren.*

4°. *Het Rapport-boek aan het Bureau gehouden.*

5°. *De Registers der drie Hospitalen, en de in dezelve gemaakte aanteekeningen, als ook die van de Garnizoens-Infirmerie.*

6°. *De publieke Stukken der Stedelyke Regering, of andere haar van deze of de Sub-Commissie toegezonden.*

7°. *De Notulen der Vergadering aan den Burg gehouden.*

8°. *Het verslag der Commissie, met het bestuur van gelden en goederen aan het Bureau ingekomen, belast.*

9°. *Berigten, zoo by monde, als in geschrifte, van Geneeskundigen, Bestuurderen der Godshuizen en andere Gestichten ingewonnen.*

Een eerste vereischte was, uit deze menigte aanteekeningen Tabellarische Opgaven te verkrygen van het getal aangetasten, overledenen en herstelden, derzelver kunne en leeftyd, de graden of vormen der ziekte, derzelver verspreiding door de Stad, enz. Waarna men, met behulp derzelfde bronnen, het Geschiedverhaal heeft opgemaakt.

Toen die taak voltooid was, zyn andermaal de Leden der Vergadering tot het aanhooren van het

verslag byeengeroepen, in welke byeenkomst eenparig besloten is, dezen arbeid door den druk algemeen verkrygbaar te stellen.

En zoo bieden wy het Geneeskundig publiek dit werkje aan, niet als het onze, maar als dat van de gezamenlyke Geneesheeren der Stad Leiden, *wier gemeenschappelyke pogingen en welwillende medewerking ons in staat stelden, hetzelve aldus te geven.*

Wy hebben gemeend, den natuurlyken gang der gebeurtenissen te moeten volgen en grootendeels tót leiddraad gekozen de Notulen der Vergaderingen aan den Burg gehouden, als welke het meest belangryke naar tydorde behelzen.

Ten einde de verspreiding der Epidemie *door de Stad gemakkelyker te doen overzien, hebben wy er de platte grond van* Leiden *bygevoegd, met aanwyzing der aangetaste plaatsen, welke tevens door lichtere of donkerder tinten, naar gelang van het aantal lyders, zyn onderscheiden.*

In de tegenovergeplaatste Tabel komen voor de grachten of straten met hare bevolking, het getal aangetasten en de dagteekening van het eerste verschynen der ziekte in dezelve.

De overige Tabellen hebben betrekking: 1°. *op het getal aangetasten, herstelden en overledenen, zoo mannen als vrouwen;* 2°. *op de vormen of graden der ziekte, in onderscheiden ouderdom en sekse;* 3°. *op den tyd, binnen welken de ziekte in verschillende leeftyden is afgeloopen;* 4°. *op de beroepen der lyders;* 5°. *op het getal der iederen dag*

en week aangetasten, overledenen, herstelden en in behandeling geblevenen, waaruit men den stand der ziekte met één oogopslag overzien kan; terwyl eindelyk ook eene algemeene opgaaf van de gebruikte geneesmiddelen en derzelver hoeveelheid, ons door den Heer Stads-Apotheker HOEFMAN, *welwillend medegedeeld, een, hoewel oppervlakkig, overzigt geeft van de algemeene behandeling en de meest in zwang geweest zynde medicamenten, hetzy in het begin, hetzy in een meergevorderd tydperk der* Epidemie.

Dit zy genoeg, om onze Landgenooten bekend te maken met den oorsprong van dit Boekje en de aanleiding tot de uitgave van hetzelve. Met geene andere aanbeveling, dan die van eenvoudige, ongesmukte historische waarheid, zenden wy het de wyde wereld in.

De stad *Leiden* heeft even als andere steden van ons Vaderland en meer nog dan de meesten derzelve gedeeld in den algemeenen ramp der Oostersche Cholera, door welken een groot deel van *Europa* geteisterd is. Wij achtten het niet ondienstig, een getrouw en eenvoudig verhaal te geven van hetgeen wij gezien en ondervonden hebben, van de maatregelen die tegen de ziekte genomen zijn, van de gevolgen, die dezelve gehad hebben, van den oorsprong en de verspreiding der Epidemie door de wijken der stad, van haar algemeen beloop, haar toe- en afnemen, hare gedaante en vormen, de behandeling der lijders in hunne woningen en in de Gasthuizen, en welke de uitkomst dezer behandeling geweest zij.

Geen ander oogmerk hebbende, dan een kort Geschiedverhaal van de Cholera in *Leiden* te schrijven, willen wij noch het honderdtal monographiën eener ziekte, welke zich overal gelijk bleef, vermeerderen, noch in theoretische bespiegelingen ons verdiepen, of inlaten in twisten, die de gemoederen der Geneeskundigen maar al te zeer, tot schade van kunst en wetenschap, verdeelen. Met één

woord, wij wenschen ons enkel aan daadzaken te houden, zonder evenwel de overtuiging te verzaken, welke deze bij ons hebben doen ontstaan, en welke ieder eerlijk man verpligt is te volgen.

Zoo lang de Cholera Orientalis nog in het verwijderd *Rusland* heerschte, vleiden velen zich, dat het overig *Europa* van deze plaag verschoond zoude blijven; maar toen dezelve met langzamen, doch zekeren tred voortging, bleek weldra, hoe ijdel die hoop geweest was. Nog altijd evenwel bleef ons dierbaar Vaderland, door Gods voorzienigheid te midden der algemeene rampen in velerlei opzigt gezegend, ook van dezen ramp bevrijd. Bij menigeen rees nu de stille wensch, welligt de hoop op, dat wij voortdurend er van bevrijd zouden blijven. Daar hoort men eensklaps, toen men dit het minst vermoedde, dat de ziekte onder ons was uitgebroken, en wel in *Scheveningen*, waar zeker niemand ze het eerst verwacht zal hebben. Niettegenstaande dit dorp grenst aan het volkrijk *'s Gravenhage* en de gemeenschap ongestoord bleef, duurde het een geruimen tijd, alvorens men iets van Cholera-zieken in de Residentie vernam. Eindelijk echter kwam de ziekte ook aldaar en niet lang daarna te *Rotterdam* en *Delft*. Zou zij nu ook *Leiden* bezoeken? Hoogstwaarschijnelijk ja. Doch wie zou de onmogelijkheid van het tegendeel vast kunnen stellen, en gebeurde dit al ook, welligt zou zij er even ligt en gering zijn, als in het veel rijker bevolkt *'s Gravenhage*. Dus pogen wij menschen door eene ingeschapene zelfsliefde steeds het dreigend gevaar van ons te ver-

wijderen en sluimeren zorgeloos in. De maar, dat de Cholera binnen *Leidens* muren was, hoewel door velen lang misschien voorzien, was toch voor allen op dat oogenblik onverwacht.

Ondertusschen had de Regering der stad vooraf eenige maatregelen van voorzorg genomen. Toen het heerschen der Epidemie in deze Provincie de gegronde vrees had doen ontstaan, dat zij ook deze stad zoude aantasten, werden de respective uitoefenaren der Geneeskunde op den Raadhuize bijeengeroepen en aangezocht, om tijdens het heerschen der ziekte hunne diensten ter bestrijding van dezelve te willen verleenen, en de zittingen op het Bureau van Gezondheid bij beurten waar te nemen, hetgeen bijna algemeen door de tegenwoordig zijnde Heeren werd aangenomen. Kort daarop verscheen nu het Reglement, houdende maatregelen betreffende de Geneeskundige dienst, ingeval de Cholera zich onverhoopt binnen de stad *Leiden* mogt openbaren, in het licht, hetwelk wij hier laten volgen.

Art. 1. Zoodra de Cholera zich in deze stad of in de nabijheid openbaart, zal daarvan door den Geneesheer, welke den lijder behandelt, dadelijk kennis worden gegeven aan den President van de ingevolge besluit van Mijnheer den Staatsraad Gouverneur van *Zuid-Holland* ingestelde Sub-Commissie over alles wat tot de Cholera betrekking heeft, of bij afwezigheid van dien aan den Vice-President van dezelve Commissie.

Art. 2. Door deze wordt de Heer Burgemeester, of bij afwezigheid van dezen een der Heeren

Wethouders dezer stad, alsmede de Presidenten der Plaatselijke en Provinciale Commissiën van Geneeskundig Toevoorzigt daarvan terstond onderrigt.

Art. 3. Als dan benoemen HH. Burgemeester en Wethouders op voordragt van voormelde Sub-Commissie een Bureau van Gezondheid, waartoe van Regeerings wege worden uitgenoodigd alle Geneesheeren, Heelmeesters en Apothekers binnen deze stad.

Art. 4. Het Bureau van Gezondheid zal bestaan uit twee Geneesheeren, een Heelmeester en een Apotheker — uit twee mannelijke en twee vrouwelijke ziekenoppassers, alsmede uit twee dragers.

Art. 5. Hetzelve zal, volgens een daartoe te maken Rooster van opvolging uit eene reserve van Geneesheeren worden vervangen en voltallig gehouden.

Art. 6. Het Bureau van Gezondheid houdt deszelfs zittingen zoowel 's nachts als daags in het Logement *den Burg.*

Art. 7. Aldaar moet bestendig aanwezig zijn eene koets of ander gesloten rijtuig met twee paarden, die niet geheel mogen worden uitgespannen.

Art. 8. Aan het Bureau van Gezondheid moet bestendig voorhanden zijn kokend of heet water, een of twee vuurmanden, tien of twaalf steenen kruiken met goede kurken voorzien, twee met wasdoek bekleede draagkorven, waarin een matras of stroozak en dito peuluw, een of twee manden met berookingsmiddelen, twee dito met geneesmiddelen en drie wollen dekens.

Art. 9. Gedurende het heerschen der ziekte zal de Sub-Commissie vergaderen op het Raadhuis tot het ontvangen van rapporten, het nemen van be-

sluiten en het besturen en uitvoeren van de noodige maatregelen ten algemeenen nutte.

Art. 10. Het Bureau van Gezondheid zal eens of naar gelang van omstandigheden meermalen daags aan de Sub-Commissie verslag doen van hunne ervaringen.

Art. 11. Zoodra vermelde artikelen in werking zijn en er iemand ziek mogt worden, behoeft hij slechts naar het Bureau van Gezondheid te zenden om hulp, als wanneer een gedeelte van hetzelve zich met het benoodigde naar den zieke begeeft.

Art. 12. Is de woonplaats van den zieke verre van het Bureau verwijderd, dan plaatst zich een gedeelte daarvan in het steeds gereed staande rijtuig, om des te spoediger bij den lijder te zijn.

Art. 13. Indien de zieke behoeftig is en in zijn huis niet behoorlijk verpleegd kan worden, wordt dezelve des verlangende met de noodige voorzorgen en onder behoorlijk toezigt in de met warme dekens en heete kruiken voorziene draagkorf gelegd en na voorzien te zijn van een briefje van den Geneesheer, of van een der Hoofdleden van het Bureau, waarop de naam en ouderdom van den lijder en het uur van het ontstaan der ziekte zijn uitgedrukt, terstond naar het daartoe ingerigt ziekenhuis gebragt.

Art. 14. Indien de lijder wel in zijn huis kan worden verpleegd of behoeftig zijnde niet meer vervoerd kan worden, moet de aanwezige Geneesheer terstond die middelen in het werk stellen, welke hij tot genezing van den lijder nuttig oordeelt.

Art. 15. De Geneesheer heeft het regt om bij

minvermogenden en behoeftigen, voor rekening van de Stad, die middelen, welke hij tot voorziening in de eerste en dringendste behoefte noodig acht uit de naastbijzijnde Apotheek te ontbieden, terwijl voor de volgende, de staat van den lijder dit gedogende, dezelve uit de Stads-Apotheek zullen moeten worden ontboden.

Art. 16. De Apotheker is verpligt die middelen terstond te laten bezorgen of aan den brenger van het recept, waarop moet blijken, dat het voor Stads rekening is voorgeschreven, mede te geven.

Art. 17. Indien de lijder van geene genoegzame of niet genoeg bekwame oppassers is voorzien, moet daarvoor door het Bureau worden gezorgd en onderrigt worden gegeven van de wijze hoe den zieke te behandelen.

Art. 18. De oppassers worden betaald uit Stadskas.

Art. 19. De Geneesheer zal zorgen dat zoowel gedurende de ziekte, als na den afloop derzelve de nodige zuiveringsmiddelen en berookingen geschieden.

Art. 20. Daar het zoude kunnen gebeuren, dat de Cholera-lijders in een staat van schijndood verkeerden, zoo zal de begraving geen plaats hebben, voor en aleer een Medicinae Docter of Heelmeester zich overtuigd en verklaard heeft dat de zieke overleden is.

Art. 21. De Geneesheeren, Heelmeesters en Apothekers worden zeer ernstig uitgenoodigd, om gedurende den tijd dat de Cholera in de stad heerscht, hunne woning niet te verlaten zonder eene lijst

achter te laten met opgave van tijd en plaatsen waar men hen des noods zoude kunnen vinden.

Art. 22. Wanneer zich iemand van het Bureau buiten de stad mogt willen of moeten begeven, zal hij daarvan vooraf kennis behooren te geven aan de Sub-Commissie, die alsdan gehouden zal zijn zorg te dragen, dat er, volgens den rooster één uit de reserve in deszelfs plaats worde gesteld.

Art. 23. De Geneesheeren worden uitgenoodigd, om dagelijks aan het Bureau van Gezondheid eene lijst in te zenden van de namen, ouderdom, beroep, woonplaats en tijd van ziek worden der onder hunne behandeling gekomen lijders, met vermelding van den afloop der ziekte, zoodat deze opgave in verband met de bij het Bureau zelve aangemelde zieken het geheele getal lijders bevat, welke dagelijks in deze Stad zijn aangetast, zullende op het Bureau van dezelve een Register gehouden en daarvan dagelijks aan de Sub-Commissie berigt gegeven worden.

Art. 24. Bij het ontstaan der ziekte binnen deze Stad, of bij derzelver zeer nabijzijnde aannadering wordt door H. H. Burgemeester en Wethouders daarvan aan de ingezetenen kennis gegeven, alsmede de ingezetenen tot gerustheid aangemaand, door hun medetedeelen welke maatregelen van Regeringswege genomen zijn en waar en hoe zij dadelijk hulp kunnen bekomen.

Art. 25. Wanneer de ziekte opgehouden heeft te heerschen, geeft de Sub-Commissie daarvan berigt aan H. H. Burgemeester en Wethouderen, alsmede aan den President van de Provinciale Ge-

neeskundige Commissie en wordt door dezelve het Bureau van Gezondheid ontbonden.

Art. 26. De bovenstaande verordeningen kunnen, wanneer de graad der ziekte niet zeer hevig of het getal lijders gering mogt zijn, in de uitvoering na de omstandigheden zoodanig worden gewijzigd, als de Sub-Commissie meest dienstig zal oordeelen.

Aldus met overleg van de Plaatselijke Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt, gearresteerd bij Resolutie van H. H. Burgemeester en Wethouders der Stad *Leiden*, van den 19 Julij 1832.

J. G. DE MEY.

In kennisse van mij,

P. A. DU PUI.

Hierop werdt nu met eene begeleidende missieve aan die Heeren, welke zich tot het waarnemen van het Bureau van Gezondheid verbonden hadden, een rooster toegezonden van de bij loting vastgestelde orde hunner vacatiën aan het Bureau van Gezondheid, waarbij de duur der vacatiën, na rijpe overweging, op vier uren bij dag, en 's nachts op twaalf uren bepaald werd. Inmiddels had de Stedelijke Regering pogingen in 't werk gesteld tot het verkrijgen van geschikte localen voor Cholera Gasthuizen. Het eenvoudigst ware geweest, daartoe het Stedelijk Gasthuis in de eerste plaats in te rigten. Dan zoodanig een bezit, niettegenstaande de dringende behoefte aan zulk eene inrigting, bij eene bevolking van meer dan

34,000 inwoners, waaronder 10,000 behoeftigen, de Stad *Leiden* niet. Want het Cecilia-Gasthuis kan met geen regt dien naam dragen, daar het slechts een paar zalen bevat, oorspronkelijk tot berging van zieke vreemdelingen ingerigt, voorts te gelijk tot Krankzinnigen en Verbeter-huis, tot een hofje of verblijf van besteedelingen en wat al meer bestemd is, terwijl maar enkelde behoeftige burgers, en wel van beide seksen dooreengemengd aldaar verpleegd worden. Dat zulk een menschenmagazijn voor een Cholera-Hospitaal volstrekt ongeschikt is, behoeft voorzeker wel geen nader betoog. Er moest derhalve naar een ander locaal worden omgezien en het Academiesch Ziekenhuis scheen tot dit doel de meeste vereischten te bezitten. Om die redenen worden H. H. Curatoren der Hoogeschool aangezocht, om dit gebouw tot verpleging van Cholera-lijders te willen afstaan; een verzoek in 't welk gereedelijk bewilligd werd. En waarlijk dit Ziekenhuis, zoowel door deszelfs bepaalde, niet te groote uitgestrektheid, als door de inwendige verdeeling en schikking der zalen, welke in genoegzamen getale aanwezig en niet te groot zijn, maakte hetzelve bij uitstek boven andere gebouwen voor dit oogmerk verkieslijk, te meer daar dit verblijf reeds vooraf ter verpleging van zieken ingerigt, met weinig moeite en kosten in een Cholera-Hospitaal kon veranderd worden. Niet minder gelukkig was de tweede keuze van de tegenoverleggende Lakenhal, waartegen men alléén het bezwaar der nabijheid van het Nosocomium Academicum konde aanvoeren, een bezwaar dat

rijkelijk werdt opgewogen door de vele en groote voordeelen, welke dit ruim en luchtig gebouw zoo uitnemend tot een Gasthuis geschikt maken.

Aldus was men op de komst der Epidemie eenigermate voorbereid. Evenwel de komst was zoo als 't gaat, nog altijd onverwacht en vroeger dan men welligt vermoedde.

Den 5 Augustus in den vroegen morgen werdt de Geneesheer VAN OUTEREN geroepen, bij zekeren CORNELIS SCHALKWIJK, een sjouwer, wonende in de Kruisstraat, tusschen de Rhijnsburgsche en Morschpoort hier ter Stede. Deze man oud 60 jaren van een kort mager doch vrij gespierd voorkomen had, na Saturdag 4den Augustus zijnde een marktdag in zijn beroep werkzaam te zijn geweest, dien avond nog welvarende met zijn gezin het sober avondmaal gebruikt; doch was in den nacht tusschen Saturdag en Zondag onpasselijk geworden met brakingen, ontlastingen en krampen, inzonderheid in de kuiten. Toen gemelde Geneesheer hem den volgenden Zondag morgen ten 7 ure bezocht, vond hij hem met ingezonken oogen, vervallen gelaat, blaauwe kilkoude huid, koude tong en adem, naauwlijks voelbaren pols, in één woord met alle verschijnselen van Cholera Asiatica, onder hevige kramptrekkingen zich heen en weder wentelende op zijn leger. Den lijder werd nu dadelijk een mixt. camphor cum sp. minder en tot wrijving een *liniment. volat.* voorgeschreven. Echter aan de kwaal scheen nog iets te ontbreken, de ischurie namelijk, welke gewonelijk onder de karakteristieke teekenen opgegeven wordt. Dit en het verlan-

gen, om in eene zaak van dat aanbelang tot zekerheid te geraken, noopten den Heer VAN OUTEREN, om het gevoelen van anderen intewinnen, welke niet aarselden, de ziekte reeds elders waargenomen, voor ware *Cholera Asiatica* te herkennen; hetgeen den volgenden maandag morgen door de opening van het lijk (want de lijder was reeds zondag middag ten half drie ure overleden) bevestigd werd. De vergelijking van FRORIEPS afbeeldingen met hetgeen in het lijk gevonden werd, deed ten duidelijkste zien, dat SCHALKWIJK aan de Aziatische Cholera gestorven was. Al spoedig bevestigde dit zich meer en meer, toen er denzelfden dag een tweede zieke in de nabijgelegen Galgstraat en vervolgens allengskens meerdere zich opdeden en weldra naar het eerst gereed zijnde Academisch Ziekenhuis werden overgebracht.

De derde en vierde zieke, Vrouw AKERVAL en JOH^S. MIZEE, waren beiden in dezelfde buurt woonachtig; Vrouw AKERVAL in de Galgstraat, tegenover CARLIE den tweeden aangetasten; MIZEE in de Kruisstraat. Vrouw AKERVAL zoude reeds den 4^den Augustus, dus vroeger dan SCHALKWIJK aan buikloop geleden, doch daartegen, zoo 't gaat bij dat slag van menschen, geene hulp gezocht en er weinig acht op geslagen hebben. Na haar overlijden was haar goed gebracht aan hare moeder, inwoonende bij den Militairen Kleêrmaker BOES en op een binnenplaatsje neêrgelegd. (*) Kort daarop

---

(*) Volgens notulen van de Vergadering van 13 Augustus, in welke dit geval door den Geneesheer VAN OUTEREN, omstandig is medegedeeld, woonde JOHANNES BOES in een huisje

wordt ook BOES aangetast en vervoerd naar de Infirmerie met alle teekenen van Cholera Paralytica. De Vrouw van MIZEE was meermalen aan het huis van SCHALKWIJK en had hem helpen oppassen; bleef echter zelve verschoond. Nu vertoonde zich de ziekte op eens aan een geheel verwijderd gedeelte der Stad, in de Kraaijerstraat bij de Hoogewoerdspoort. Doch de eerste zieke aldaar was WILLEM SCHALKWIJK, zoon van CORNELIS SCHALKWIJK, wien wij boven vermelden, als het eerst onder behandeling gekomen zijnde. Deze had met zijn Broeder JOHANNES zijnen Vader in deszelfs ziekte opgepast, was met hem bij de opening van het lijk tegenwoordig geweest; maar had vervolgens toen het huis in de Kruisstraat op bevel der Politie geheel ontruimd was, zich begeven bij eene Moei in de Kraaijerstraat wonende, na den afloop van zijns Vaders begrafenis. Dingsdag morgen was hij plotseling op straat bij het huis zijner Moei ziek neêr-

---

dat eene gemeenschappelijke binnenplaats had, met het huisje bewoond door de Wed^e VAN TOORN, in de Galgstraat waarop gelegd waren de kleederen goederen enz. van deze aan de Cholera overledene vrouw, waarover hij angstig bevreesd zijnde over de Cholera, zich beklaagd had, als zijnde genoodzaakt deze plaats te passeren om op een gemeenschappelijk secreet te komen, kort daarna ongesteld wordende aan diarrhoea Cholerica had hij als fuselier afzonderlijk wonende verlangd op eigen kosten door een *medicus* naar verkiezing, behandeld te worden, en was als zoodanig door Dr. VAN OUTEREN gezien; daarna op orde van den Plaats-Commandant naar de Infirmerie vervoerd, was hij door zijn gezond ligchaamsgestel en eene geschikte behandeling, niettegenstaande zich reeds paralytische verschijnselen vertoond hadden, behouden geworden.

gevallen. Zijn broeder JOHANNES bracht hem op aanraden van den Geneesheer VAN PRAAG, welke bij dezen Patient geroepen was, naar het Nosocomium Academicum, alwaar hij zelf, wat later door de ziekte aangetast, binnenkwam en beide broeders eenige uren na elkander overleden. Den volgenden Woensdag is in de aan de Kraaijerstraat grenzende Haverstaat eene arme Vrouw, genaamd BARBARA VAN SONNEVELD, door de Cholera aangetast en door den Geneesheer VAN HOORN naar het Nosocomium verzonden, alwaar zij even gelijk de overigen aan volkomen ontwikkelde *Cholera paralytica* binnen korten tijd overleed.

Zoo was nu de ziekte aan twee verwijderde hoeken der stad uitgebroken, doch bij leden van hetzelfde huisgezin, die met elkander in veelvuldige aanraking geweest waren, en bevonden zich onder de eerste slagtoffers een Vader met zijne beide zonen. (1)

---

(1) Aangaande de volgende patienten, Vrouw VAN DER HEYDEN, N°. 7 op het Register, en VINCENT ROOKES N°. 11 staat opgeteekend, dat de eerstgenoemde eene schoonmaakster dienende in de Post in de Ster op de Aalmarkt, het Rotterdamsche Veerhuis, door personen of goederen aangebracht met de Rotterdammer pakschuit, volgens informatie van den Geneesheer VAN PRAAG, zoude besmet zijn geworden; en aangaande VINCENT ROOKES, dat hij gezien was in het huis van den tweeden SCHALKWIJK aan bed. De Bomersteeg waar hij woonde is de laatste steeg in de Kraaijerstraat, alwaar SCHALKWIJK ziek geworden is.

De nabijheid van de Militaire Caserne aan de Morschpoort maakte het niet bevreemdend, dat zich ook aldaar de ziekte vertoonde. De eerste was een Zwitser van geboorte Sergeant Majoor bij de 5 Afdeeling met name AMI CHRETIEN ROBERT, (N°. 8 van het Register). Dr. LOGGER in qualiteit

Naardien het nu meer en meer bleek, dat de Cholera werkelijk in *Leiden* aanwezig was, verscheen de volgende KENNISGEVING.

Burgemeester en Wethouders der Stad *Leiden*, met leedwezen vernomen hebbende, dat de Asiatische Braakloop binnen deze Stad is ontstaan, brengen bij dezen op voordragt der Sub-Commissie ingesteld voor al hetgeen die ziekte betreft, ter kennisse der ingezetenen:

1°. Dat reeds van den aanvang af voor de lijders geopend is geweest, één hospitaal in het Academisch Ziekenhuis op de Oudevest en dat op Vrijdag den 10 Augustus aanstaande 's morgens ten 9 ure provisioneel nog een tweede Ziekenhuis zal worden geopend, in het daartoe ingerigte gebouw der Lakenhal, alwaar alle Cholera kranken hetzij meer of minder vermogend zullen worden opgenomen en verpleegd.

---

als Chirurgijn Majoor bij het Garnizoen alhier, berigtte den 8 Augustus 5 Militairen in de Infirmerie opgenomen en aan Cholera lijdende behandeld te hebben. Meest allen waren uit de Caserne aan de Morschpoort, één slechts uit die aan de Wittepoort. Drie daarvan waren overleden, één op den tweeden dag, één op denzelfden dag en één na twee uren ziekte; de anderen onder behandeling doch bedenkelijk.

Tot opheldering van de vroege verschijning der ziekte in de Janvossensteeg den 9 Augustus kan welligt dienen, dat, volgens informatie, de aldaar het eerst aangetaste lijder HERMANUS CORNELISSEN, een meisje had, hetwelk om den hoek van de Galgstraat diende en hetwelk hij gewoon was te bezoeken en dan wel eens die straten om te gaan tot zich de gelegenheid aanbood, haar te zien: daarbij was deze jonge man, die bij nacht zijn werk als lakenvolder verrigte, zeer bevreesd voor de ziekte.

2°. Dat voor hen die bereids een Geneesheer bij zich gehad hebben, tot de inneming in gezegde Hospitaal benoodigd zal zijn, een biljet van dien Geneesheer, waarvan het model aan alle Geneesheeren van stadswege is bezorgd.

3°. Dat voor alle de verdere Cholera-zieken, die dit verlangen, het slechts noodig zal zijn naar het Hospitaal te gaan, of derwaarts om den draagkorf te zenden, ten einde later in hetzelve de vereischte opgave te doen of te laten doen.

4°. Dat behalve deze hulp voor alle lieden die onvoorziens door de kwaal worden aangetast en niet onverwijld geneeskundige bijstand kunnen magtig worden, van Vrijdag den 10 Augustus aanstaande 's morgens ten 8 ure, ten allen tijde nacht en dag die hulp verkrijgbaar zal zijn in het Logement aan den Burg alwaar het Bureau van gezondheid, bestaande uit twéé Geneesheeren, één Heelmeester en één Apotheker, bestendig zal vaceren om zich zonder de minste vertraging, voorzien van een korf met medicijnen te begeven naar de woning van den lijder en aldaar de eerste hulp toebrengen; zullende wanneer de aangetaste of zijne betrekkingen mogen begeeren de verdere verpleging in het hospitaal te doen geschieden ook eene overdekte en verwarmde draagkorf in het Logement den Burg met de vereischte dragers aanwezig zijn, ten einde zulks ten gevolge van de bevelen der Geneesheeren te volbrengen.

En vermanen Burgemeester en Wethouders de ingezetenen dezer stad, om, nu dezelve bekend zijn met de hulpmiddelen, welke tot hunne redding

worden aangewend, de toekomst met gelatenheid en onderwerping aan den wil der Voorzienigheid aftewachten en gebruik makende zoo van de hospitalen als van de andere hulpmiddelen welke zooveel leeniging kunnen aanbrengen, met het Stedelijk Bestuur medetewerken ter verzachting van dezen vreesselijken ramp.

Aldus gedaan en afgekondigd bij H. H. Burgemeester en Wethouders der stad *Leiden*, op den 8 Augustus 1832.

J. G. DE MEY.

Ter ordonnantie van dezelve,

P. A. DU PUI.

Middelerwijl bleef de geneeskundige faculteit niet werkeloos stil zitten. Reeds in tijds hadden ten huize van den Heer Dr. SALOMON eenige medicinae doctores dezer stad, met name de Heeren: PLAAT, HASEBROEK, ADRIAANS, VAN KAATHOVEN, VAN DOEVEREN en Prof. BROERS, over het belang van gemeenschappelijke zamenwerking, bij aldien de ziekte ook deze stad bezoeken mogt, een voorloopig gesprek gehouden. Er werd alstoen besloten de President der Sted. Comm. van Gen. Toevoorz. te verzoeken, eene bijeenkomst van Geneeskundigen te beleggen; hetwelk door dezelve geweigerd zijnde aanleiding gegeven heeft, dat men zich vervoegd heeft, tot den Hoogl. DU PUI Senior der faculteit, die alreeds zijn verlangen tot onderlinge mededeeling van gevoelens en begrippen nopens het aangelegen onderwerp te kennen had gegeven. Nu wierd er uit naam van

den laatstgenoemden eene zamenkomst van de gezamenlijke Geneesheeren in deze stad praktisérende bijeengeroepen, ten gevolge van welke eene eerste Vergadering gehouden werd op den Burg, op Woensdag den 6den Aug., bij welke aan den Hoogleeraar DU PUI als Senior onzer faculteit het praesidium werd opgedragen en de Heer Med. Doct. VAN KAATHOVEN het Secretariaat welwillend op zich nam. Tevens werd besloten, deze Vergaderingen tijdens het heerschen der Cholera te blijven voortzetten. En zoo kwam eene Vergadering tot stand, wier eendragtige werkzaamheid, ijver en beleid zoo menige goede vrucht heeft voortgebragt, gelijk wij in het vervolg van ons verhaal meermalen gelegenheid zullen hebben optemerken.

Spoedig bleek het nut van zoodanige vereeniging toen in de eerstvolgende Vergadering, gehouden den 8 Augustus, de Geneesheeren elkander hunne bevindingen mededeelden omtrent den oorsprong en voortgang der vreemde ziekte binnen onze Stad, en de belangrijke opmerking door den Geneesheer VAN PRAAG bij die gelegenheid gemaakt werd dat meergemelde CORNELIS SCHALKWIJK als Sjouwer sedert geruimen tijd werkzaam was geweest met het dragen van wollen dekens, die van elders (waarschijnlijk van *Delft* of *Rotterdam*) binnen deze Stad waren gebragt, om te doen wasschen, welke dekens dan ook werkelijk waren gewasschen en waarschijnelijk besmet geweest waren. — Dat ook in de Infirmerie Cholera-lijders waren opgenomen, vond gereede opheldering zoo wel in de nabijheid der militaire Caserne, aan de eerstbezochte plaatsen, als in het bo-

ven verhaalde omtrent den militairen Kleermaker BOES. In later ingezondene schriftelijke aanteekeningen berigt de Geneesheer VAN PRAAG op dit punt: de eerste patient dien ik zag buiten het Nosocomium was eenen SCHALKWIJK, des morgens den 7den Augustus. Nadat hij zijn Vader begraven had, ten 10 ure ziek geworden, bezocht ik hem in de Kraaijerstraat waar hij zijn intrek genomen had bij deszelfs Tante (welke vrouw door het wegdoen van 't beddegoed en gepaste voorzorgen gezond gebleven is) des middags ten twee ure. Hij is kort daarop naar 't Nosocomium verzonden en aldaar overleden. De tweede was de broeder van bovengemelden, die op de Uiterstegracht in eene zekere poort bij verwandten van hem de toevlugt nam. De poort nu op de uiterste gracht uitgang hebbende in de Vestestraat, deelde ik Prof. VAN DER HOEVEN des tijds mijne vrees mede, dat nu de Uiterstegracht, Vestestraat, Kraaijerstraat en Haverstraat spoedig besmet zouden worden, want niet weinig wierd mijne gedachte omtrent de besmettelijkheid door deze introductie in de Cholera vergroot. Ik waarschuwde ook alle menschen in deze buurten zich voorzigtig te gedragen. Den dag daaraanvolgende zag ik in het Nosocomium eene vrouw uit de Haverstraat aan Cholera paralytica liggen (het was BARBARA V. ZONNEVELD) welke vrouw ik den vorigen dag aan het bed van den lijder SCHALKWIJK in de Kraaijerstraat gezien had. Denzelfden dag kreeg ik ook een patient in de Bomerstraat belendende aan de Kraaijerstraat. Wijders werd mij na gedaan onderzoek berigt, dat

SCHALKWIJK zoowel Vader als Zonen Sjouwers van beroep zijnde, Saturdags te voren bij een Dekenfabrikeur besmette dekens zouden gedragen hebben. Onbevooroordeelde menschen deelden mij mede, dat er op de Heerengracht dekens gelost waren, welke van *den Haag* of *Delft* kwamen. Overigens zeide mij een gering fabrikeur, dat hij geene besmetting vreesde, omdat hij wekelijks van *den Haag* kleine porties dekens om te wasschen medebragt en toch gezond bleef. Later kreeg ik ook onder mijne behandeling op de Binnenvestgracht de vrouw van een' fabrikeursknecht, die mij verzekerde, dat ofschoon men geene groote quantiteiten dekens kreeg, men niet opgehouden had kleinere te wasschen, welke van *den Haag* of andere besmette plaatsen kwamen. —

Sedert den ongelukkigen afloop der eerste ziektegevallen in het Nosocomium, die allen spoedig doodelijk waren geweest, was het vooroordeel tegen de Hospitalen bijna onoverwinnelijk geworden; vooral daar men gepoogd had door hevige middelen de stervende lijders nog te redden. Oordeelende, dat de Doctoren tegen de vreemde kwaal geen hulp wisten, begon men volgens de spreuk: *God helpt die zichzelven helpen*, op eigene middelen te zinnen; Koffij met Brandewijn en het binden van handen en voeten, waren de wapenen met welke men den onbekenden vijand poogde te bestrijden. Eerst scheen dit te gelukken bij slappe gestellen, die of door het *contagium* slechts waren aangeroerd of misschien het zich verbeeldden, want aan valsche Cholera ontbrak het in dezen

tijd van jammer niet. Overal echter, waar het gif het hart had aangegrepen, gelijk bij die eerste slagtoffers, was het volksmiddel even magteloos als alle andere. Nu hoopten zich in sloppen en huizen de lijken op een en de aanleiding tot mededeeling werd menigvuldiger. Zoo deelde de Geneesheer HASEBROEK in de Vergadering van den 13den Augustus drie gevallen van Cholera mede tusschen den 11 en 12den Aug. van het huisgezin van DEKKER wonende in de Glazemakerspoort in de Vestestraat, zijnde de Vrouw en twee Zonen, die allen hopeloos waren, niet alleen omdat de graad der ziekte hevig was, maar om gebrek aan het benoodigde en weërstand tegen de vervoering naar de Hospitalen. Twee van dezen waren in den vorigen nacht overleden en bij een later bezoek vond men ook den derden gestorven, zoodat in het kleine vertrek drie lijken, dat der moeder eene Vrouw van 47 jaren, van haren volwassen Zoon en van een kind van 10 jaren bijeen lagen. In dezelfde Vergadering berigtte de Hr. Dr. SALOMON, dat hij gezamelijk met twee Geneesheeren had gezien eene Vrouw op de Middelstegracht in de Glazemakerspoort in de armoedigste omstandigheden en in den hoogsten graad van *Cholera paralytica;* terwijl door hem en de andere Geneesheeren uit den *habitus* van de omstanders was geprognosticeerd, dat spoedig drie daarvan Cholera-lijders zouden zijn, hetgeen dan ook bevestigd was door het ziek worden en overlijden van twee kinderen uit hetzelfde huisgezin. Dit en vele andere voorbeelden gaven aanleiding tot bevestiging van het

gevoelen van hen, die de Cholera als contagieus beschouwen, welke tot uitbreiding en mededeeling voornamelijk ophoping in geringe ruimte en slordigheid in levenswijze schijnt te vereischen. Nademaal bij dezelfde gelegenheid de Hoogleeraren BROERS en VAN DER HOEVEN verhaalden, hetgeen zij bij de ziekte in de huizen bevonden hadden, te weten eene groote menigte nieuwsgierige buren en aanverwanten en daardoor eene verpestende atmospheer, wordt de noodzakelijkheid aangedrongen, om door gezag en magt dit zooveel mogelijk te weeren, of door het plaatsen van zuiveringsmiddelen het nadeel daarvan te verminderen. Uit dien hoofde stelt de Heer Dr. SALOMON voor, eene Commissie te benoemen, die hoofdzakelijk *ad hoc* zal overwegen al de middelen die dienstig zouden kunnen zijn, om de besmetting en uitbreiding der ziekte te verminderen en daartoe voorstellen in deze Vergadering zoude kunnen doen. Hetgeen als doelmatig beschouwd en goedgekeurd en tot leden van dezelve Commissie benoemd worden de Hoogleeraren BROERS, VAN DER HOEVEN en de Hr. Dr. SALOMON. Evenwel de meeste van die middelen vorderden de welwillende medewerking en ondersteuning zoowel van de speciaal daartoe aangestelde Sub-Commissie, als van het Stedelijk Bestuur. Al van het begin der ziekte was men bedacht geweest zich met genoemde Commissie daartoe in zeker rapport te stellen en welligt had dit door het intermediair van den president der plaatselijke Commissie van Geneeskundig toevoorzigt als ongemerkt en zonder de minste botsing kunnen

geschieden. Immers deze moest van de stedelijke en provinciale regering geacht worden zoo voor zichzelf, als in overeenstemming met zijne ambtgenooten, al datgeen in het belang der goede zaak te kunnen en zullen voordragen, hetgeen men alleen van hem als hoofd der medicinale verordening binnen deze Stad verwachten en verlangen kon en waartoe hij door zijne betrekking tot de Sub-Commissie van welke hij lid was, als 't ware uitgelokt worden moest. Wel verre echter van dat alles, werden integendeel door welke noodlottigheid weten wij niet, de bijeenkomsten der Geneeskundigen met een wetenschappelijk doel ingesteld, niet alleen door hem afgekeurd, maar tevens onttrok hij zich geheel aan dezelve. Zonder deze betreurenswaardige verwijdering, hoe veel verzuim zoude niet zijn voorgekomen, hoe veel goeds met meer spoed en beter gevolg zijn tot stand gebragt!

Toen intusschen de ziekte, onder eene arme bevolking ontstaan, al meer en meer om zich heengreep, was het toen te verwonderen, dat men naar middelen uitzag, krachtig genoeg om het kwaad te beteugelen en zoo veel mogelijk te beperken. De gemeene nood die de Stad en ieder harer Burgers dreigde, had dan ook de Geneeskundigen de handen doen ineenslaan en hunne Vergadering tot stand gebragt. Dan ten einde niet slechts onderling, maar tegelijk naar buiten met nut te kunnen werken, besloot men, op voorstel van den Heer SALOMON, de alhier bestaande Sub-Commissie voor de zaken tot de Cholera betrekking hebbende van het aanwezen der Vergadering

kennis te geven en tot gemeenschappelijke medewerking en mededeelingen, betreffende het reeds verrigte en nog verder te verrigtene ter wering der ziekte, uittenoodigen.

Overeenkomstig dit besluit werd door den Heer Dr. VAN KAATHOVEN, Secretaris der Vergadering, de volgende missive aan de Sub-Commissie ingezonden:

Hoogleeraren in de Geneeskundige faculteit dezer Hoogeschool met de Med. Doctoren alhier gevestigd bij het onstaan der Cholera Asiatica binnen deze Stad, zich te dier zake vereenigd hebbende, hebben in hunne bijeenkomst van den 8 Aug. l. l. zich onderling tot eene Vergadering geconstitueerd, welke zoo dikwerf als noodig mogt gevonden worden zal bijeenkomen, om gemeenschappelijk te overwegen alles wat betrekking heeft tot den aard, de behandeling en verhoeding der Cholera Asiatica om aldus met vereende krachten bij het aanwenden der doelmatigste behandeling ook de uitbreiding derzelve tegentegaan; in welke Vergadering de Hoogleeraar M. S. DU PUI de leiding der werkzaamheden bereidwillig op zich heeft genomen, terwijl de aanteekeningen van het verhandelde door den Med. Dr. VAN KAATHOVEN zullen gehouden worden. De Vergadering vindt zich gedrongen, ter bereiking harer bedoelingen in het belang der ingezetenen aan hare zorg toevertrouwd en der wetenschap welke zij beoefenen, dat van deze hare existentie kennis worde gegeven aan de alhier gevestigde Sub-Commissie voor de Cholera, daarbij den wensch uitende, dat eene zoodanige betrekking met haar

Sub-Commissie door deze Vergadering mogt worden daargesteld, om daar de instelling van beiden strekt, tot verhoeding en verligting eener verschrikkelijke plaag des menschdoms, welke overal waar zij zich vertoont, schrik en dood verspreidt, ook gemeenschappelijk daartoe medewerken.

Eene zoodanige vereeniging toch van inzigten en bedoelingen kan onder Gods zegen geene andere dan heilzame uitkomsten opleveren.

De Vergadering waardeert het goede door de Sud-Commissie reeds verrigt, als: het inrigten van geschikte localen tot opneming en verplegen van Cholera-lijders; het daarstellen van een Bureau van Gezondheid enz.; maar dringende schijnt haar ook het nemen van doelmatige voorzorgen, tegen het verder uitbreiden der ziekte; reden waarom door deze Vergadering van Geneesheeren, wien de eerste zorg voor het welzijn hunner medemenschen volgens eed en pligt is opgedragen, de tweeledige vraag met bescheidenheid wordt voorgedragen: 1°. of reeds eenige voorzorgen tegen de uitbreiding der ziekte genomen zijn? 2°. zoo ja, van welken aard dezelve zijn?

Het is geenszins de bedoeling der Geneeskundigen zich te bemoeijen met de administratie der Sub-Commissie, en nog veel minder haar te bemoeijelijken met overvloedige eisschen of vragen. Maar zij vertrouwt daarbij, dat het niet zijn kan, of mag het oogmerk der Sub-Commissie van de met zoo goede bedoeling gedane vragen onbeantwoord te laten, of de met kennis en innige overtuiging aangeboden raad aftewijzen van hen die met

ieder burger het regt hebben, deze vragen en voorstellen te doen; maar vooral als beoefenaars eener edele maar hoogstmoeijelijke en door verantwoording zwaar drukkende kunst, daartoe geroepen en verpligt zijn, daar de zorg ter verhoeding der ziekte evenzeer als de genezing derzelve tot het *forum medicum* behoort.

De Vergadering mag vertrouwen, dat hare bedoelingen niet miskend zullen worden, en biedt zich uit dien hoofde door deze aan, om voortaan aan de Sub-Commissie in alle de zaken betreffende de gezondheidstoestand onzer stad, gedurende het heerschen der Cholera Aziatica te adviseren, zoo dikwijls zulks door haar verlangd en noodig zal geoordeeld worden.

Namens de Vergadering van Geneeskundigen binnen *Leiden*.

(get.) V. KAATHOVEN.

Op dezen brief den 13 Aug^{s}. ingezonden, ontving de Vergadering den 17 daaraanvolgende dit antwoord.

De Sub-Commissie tot de Cholera te *Leiden*, in hunne Vergadering van den 16 dezer maand in overweging genomen hebbende Hun Ed. Hooggeleerde en zeer Geleerde missive van den 13 derzelve maand, heeft de eer ter beantwoording van de bijgemelde missive voorkomende tweeledige vraag: 1°. of reeds eenige voorzorgen tegen de uitbreiding der ziekte genomen zijn? 2°. van welken aard dezelve zijn? in de eerste plaats uw Ed.

Hooggel. en zeer Geleerden te informeren, dat van wege de Commissie bereids onderscheidene berookingen door middel van *Teer* zijn geeffectueerd geworden en wel op die plaatsen alwaar tot heden toe de ziekte op het hevigst geweest is; dat deze berookingen bij voortduring zullen plaats hebben en wel met inachtneming van dezelve, dáár inzonderheid te doen plaats grijpen, alwaar zich de ziekte het meest openbaart; ten tweede, dat hoezeer ingevolge art. 19 van het Reglement hetwelk met overleg van de plaatselijke Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt bij Resolutie van H. H. Burgemeester en Wethouders dezer Stad in dato 19 Julij ll. is gearresteerd aan de Geneesheeren de zorg is opgedragen, om de noodige zuiveringsmiddelen en berookingen te doen plaats grijpen, echter bij de Sub-Commissie, evenzeer als bij de Stadsregering meermalen in ernstige overweging is genomen ter daarstelling van een generale en algegemeenen maatregel, om bijvoorb. de kleederen en vooral ook het bedleger van eenen aan Cholera Asiatica overledenen te doen verbranden, of op eene andere wijze onschadelijk te maken, dan dat zulks aan hun voor eene bevolking als van onze Stad en waarvan ruim een vierde gedeelte in een hoogst behoeftigen staat verkeert, onuitvoerbaar is voorgekomen, zonder nog te gewagen van de enorme kosten moeite en zorg, welke zulks zoude veroorzaken. Dat wat de verdere inhoud van uw geëerde betreft, hoezeer het de Sub-Commissie ook ten alle tijde aangenaam zal zijn, om van ieder ingezeten der Stad en zooveel meer van eene ver-

eeniging van Geneeskundigen ter harer overweging te ontvangen, alle zoodanige voorstellingen ter voorkoming van verdere uitbreiding of leeniging der thans heerschende ziekte, welke doelmatig zullen worden geacht, zoo vermag echter de Sub-Commissie geenszins en de door Uw Hooggel. en zeer Gel. zoo vereerende uitnoodiging om in vereeniging met uwe Vergadering gemeenschappelijk werkzaam te zijn, in alle zaken betrekkelijk de Gezondheidstoestand dezer Stad toetreden, vermits de Sub-Commissie zich van al wat tot het Geneeskundige behoort verpligt is, uitsluitend deswegens de binnen deze Stad gevestigde Commissie van Geneeskundig toevoorzigt te moeten adiëren en welk te doen zij ook vermeent, geheel overeenkomstig en het doel van het besluit van 24 Mei 1832, houdende bepalingen, betrekkelijk den Asiatischen Braakloop te handelen, alwaar onder anderen in artikel 2 bepaald wordt, dat de President van de plaatselijke Geneeskundige Commissie in de groote steden daarvan lid zal zijn, immers met geen ander doel, dan dat de Sub-Commissie met raad en daad wat de Gezondheidstoestand betreft, door het hoofd der plaatselijke Commissie zou worden voorgelicht.

Ten einde de Sub-Commissie in staat te stellen, genoegzaam de aanvragen der Hoofd-Commissie te kunnen beantwoorden, vertrouwt zij dat uw Hooggel. en zeer Gel. allen de meest mogelijke naauwkeurigheid zult willen observeren bij de dagelijksche opgave der Cholera-lijders en bij den afloop van iederen zieke, den aard of vorm van dezel-

ve onder de aanmerkingen zult gelieven te vermelden.

Namens de Sub-Commissie.

F. BOOY FZ. *Secretaris.*

Dit antwoord de gezindheid der Sub-Commissis niet onduidelijk te kennen gevende, alsmede wat er in dezen door haar verrigt, of niet verrigt was, besloot men, in het belang der goede Burgerij, zich door onheusche behandeling niet te laten afschrikken, maar op den éénmaal ingeslagen weg voorttegaan en zich tot het Stedelijk Bestuur te wenden.

Middelerwijl was er gelijk wij boven verhaalden, eene Commissie door de Vergadering benoemd, om voortestellen alle de middelen, die dienstig konden zijn, om de besmetting en uitbreiding der ziekte te verminderen, welke daaromtrent in de Vergadering van 18 Aug^s. het volgend schriftelijk Rapport uitbragt:

Uwe Commissie belast met het voorstellen van maatregelen ter voorkoming, voor zoo verre zulks mogelijk wezen zal, van de verdere verspreiding van den Asiatischen Braakloop binnen deze Stad, heeft gemeend de volgende punten te moeten opgeven:

1°. Het zuiveren van straten, sloppen en woningen, alsmede van kleederen en beddegoed. Zij stelt tot dat einde voor het luchten der ziekenvertrekken, het bewerkstelligen der Guyton Morveausche berookingen, waar lijken zijn, het wasschen van kleederen enz. met eene oplossing van Chloor-

kalk; aangaande dit punt verwijzende naar HORN's Archief voor Sept. en Oct. 1831 bl. 800 en volgende. Terwijl zij eindelijk het geraden oordeelt, daartoe Chemisten en Apothekers aantestellen, welke onder het bestuur van een' of meerderen, ieder voor hunne wijk, *ad hoc* zouden kunnen benoemd worden en werkzaam zijn. Voorts het begraven der lijken met de kleederen, zonder afgelegd te zijn, in den vroegen morgen en behoorlijk diep onder de aarde, met inachtneming van de noodige voorzorgen.

2°. Het beletten van gemeenschap met zieken. Hiertoe ware het noodig, dat alléén de naaste betrekkingen, of die de zieken oppassen, zoo dit vreemden mogten zijn, tot dezelve toegang hadden. De Heeren en Raden der gebuurten, fabriekanten, werkbazen en allen die eenigen invloed op de lijders of derzelver naastbestaanden hebben, zouden moeten verzocht worden daartoe medetewerken, hunne onderhoorigen het gevaar van besmetting onder 't oog te brengen en daartegen te waarschuwen. Wijders zoude men het bijeenkomen van vele menschen in beperkte openlijke of bijzondere gebouwen zoo veel mogelijk moeten tegengaan; de kroegen 's avonds tijdig laten sluiten, alsmede de scholen, althans de armenscholen zoolang de Epidemie duurt, niet laten houden.

3°. Het derde punt rakende voedsel en deksel, vereischt inzonderheid onder de schamele gemeente van *Leiden*, eene bijzondere aandacht. Het uitdeelen van goede soepen, het toezigt over de Groenten-, Visch- en Fruitmarkten, ten einde te zorgen, dat

geene ongezonde, te zeer verkoelende voedsels, geene bedorven visch, geene onrijpe vruchten te koop worden aangeboden, behoort tot dat einde te worden in acht genomen.

Wat deksel aanbelangt, wenschelijk ware het, dat de armen behoorlijk van wollen dekens voorzien wierden, om aldus stoornis van de huid-uitwaseming des nachts te voorkomen, daar sommige Geleerden meenen te hebben opgemerkt, dat op dien tijd vooral en uit deze oorzaak de ziekte bij velen opgewekt wordt.

Niet ongepast ware daarbij de raad aan den ambachtsman; om des morgens niet uittegaan, zonder alvorens eenig voedsel gebruikt te hebben. Terwijl het eindelijk niet onnut ware, op alle mogelijke wijzen te waarschuwen tegen het misbruik van huismiddelen, aderlatingen, den afkeer van alle ook ligtere ontlasting bevorderende middelen en dergelijke meer, waartoe men almede den invloed der H. H. Geestelijken, Heeren en Raden van gebuurten enz. zoude kunnen inroepen.

4°. Laatstelijk het aanprijzen der Gasthuizen door dezelfde Heeren, door de Fabriekanten, Werkbazen en allen die eenig gezag of overreding op de smalle gemeente kunnen uitoefenen; terwijl tot aanmoediging strekken konde, ruime bedeeling, het besteden van kinderen gedurende het verblijf der ouders in de Gasthuizen en het bezorgen van nieuwe kleederen en voedsel bij het verlaten van dezelve.

Bleek uit dit Rapport, hoeveel er nog te doen was overgebleven, zoo besloot men te eer, de Regering der Stad, na de vruchtelooze poging bij de

Sub-Commissie te adiëren en bij missive te verzoeken, dat, hetgeen niet door de Sub-Commissie was beantwoord, voldoende mogt beantwoord worden door Hun Ed. Achtbaren. In dien geest werd dan ook onderstaande missive in dato 18 Augustus 1832 opgezonden.

De ondergeteekenden Med. Doctoren binnen deze Stad, bij het ontstaan der Cholera Asiatica overtuigd van het wenschelijke en noodzakelijke, dat zoowel tot eene wetenschappelijke mededeeling, als ten nutte der ingezetenen dezer Stad, er eene bijeenkomst van hen op bepaalden tijd en plaatse zoude gehouden worden, hebben na zich daartoe vergeefs bij den President der Stedelijke Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt te hebben geadresseerd, met verzoek om alle Med. Doctoren te convoceren en deze bijeenkomst te besturen, den Hoogleeraar M. S. DU PUI uitgenoodigd, als senior facultatis medicae, om met zijne autoriteit hen hierin behulpzaam te zijn, hetwelk door Zijn Hooggel. aangenomen en tot stand gebracht zijnde, ook onder Z. H. Gel. leiding in de onderscheidene bijeenkomsten beantwoord heeft aan de goede bedoelingen, waarmede het was daargesteld, zoodat het medegedeelde met betrekking tot het wetenschappelijke vooral, omtrent eene tot hiertoe quaestieuse zaak niet onbelangrijk mag beschouwd worden. Behalve dit oogmerk hunner bijeenkomst hebben zij ook een ander even gewigtig en meer dringend belang niet voorbijgezien, namelijk het nut der ingezetenen aan hunne medicinale zorg en verantwoording toevertrouwd en

ten dien einde door eene missive aan de alhier gevestigde Commissie voor de Cholera zich geadresseerd, inhoudende kennisgeving van het bestaan dezer bijeenkomsten en hare bedoelingen, om daarna zoo mogelijk door wederzijdsche toenadering, zonder van deze zijde eenigermate te willen entreren in eenig administratief gezag, gemeenschappelijk werkzaam te zijn in dezen algemeenen nood, waarin overeenstemming van middel en doel zoo wenschelijk en noodzakelijk is. Vooral daar hunne ondervinding bij het waarnemen van het Bureau van Gezondheid, waartoe zij zich verbonden hebben, allen overtuigd had, dat bij de hand over hand toenemende uitbreiding dezer besmettelijke ziekte, het hoogstnoodig wierd, om den verderen voortgang van dezelve door alle middelen, die de Geneeskundige ondervinding geleerd had, tegentegaan en zij noch van wege de Sub-Commissie, noch van wege de plaatselijke Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt zoo voor zichzelven als voor den Burger eenige aanwijzing gevonden hadden; redenen waarom in deze genoemde missive aan de Sub-Commissie door hen de tweeledige vraag gedaan is, 1°. of reeds eenige voorzorgen tegen de uitbreiding der ziekte genomen, 2°. zoo ja; van welken aard die waren. Waarop door de Sub-Commissie in eene missive van 17 Aug. l. l. is geantwoord geworden: 1°. dat berookingen door *Teer* waren geëffectueerd geworden, en wel in die plaatsen, alwaar de ziekte op het hoogst geweest is en 2°. dat men beleefdelijk weigerde alle toenadering van Geneeskundigen, om met de Sub-Commissie gemeenschap-

pelijk, immers voor dit gedeelte werkzaam te zijn, aangezien alle andere middelen, ofschoon in overweging genomen onuitvoerlijk waren bevonden, en bovendien de President der Plaatselijke Commissie, als lid der Sub-Commissie in die qualiteit sufficient wierd geacht, om alle de noodige voorstellen tot dat einde te doen. Dit antwoord in vorm en inhoud ondergeteekenden onvoldoende voorgekomen zijnde, zoowel met betrekking tot het eerste gedeelte der beantwoording, als zijnde de berooking met Teer een middel tegen de uitbreiding van besmettelijke ziekten, wel geldig en van waarde, in de tijden der kindsheid van de Geneeskundige politie, toen men geene andere zuiveringsmiddelen kende, als met betrekking tot het tweede gedeelte, daar een President van de Plaatselijke Commissie van Geneenskundig Toevoorzigt niet kan of mag geconsidereerd worden, te bevatten de quintessens van alle geneeskundige kennis in dezen, vooral in eene Academiestad; en terwijl het bleek dat zoo vele andere nuttige maatregelen of niet bedacht, of niet in werking waren gebracht, zoo is het dat de ondergeteekenden voor hunne morele verantwoording niet kunnende berusten in een oogschijnelijk toestemmend stilzwijgen, gemeend hebben, zich vooraf te moeten adresseren bij de civiele autoriteit, geconstitueerd door Burgemeester en Wethouders dezer Stad, om eerbiedig het dringend verlangen voortedragen, dat door Haar Ed. zoo ter geruststelling van hen, die in deze moeijelijke dagen de zware taak der verzorging van hunne bezochte Stadgenooten waarnemen, als

ter gerusstelling der ingezetenen, die nu nog verschoond, eerlang, indien geene ernstige maatregelen genomen worden, ook dreigen bezocht te worden, de mogelijkheid wierd daargesteld, om te doen beantwoorden de bovengemelde tweeledige vraag aan de Sub-Commissie voorgesteld: 1°. of reeds eenige voorzorgen tegen de uitbreiding der ziekte genomen zijn? zoo ja van welken aard die zijn? welke vragen bij deze aan de Ed. Achtb. Burgemeester en Wethouders worden herhaald en eerbiedig voorgedragen, nadat de ondergeteekenden overtuigd zijn geworden, uit den inhoud der van wege de Sub-Commissie ontvangene missive, dat het voor hunne eer en stand ongepast zoude zijn, daarop nader de Sub-Commissie te adieren.

(*was get.*) J. C. B. BROERS, C. PRUYS V. D. HOEVEN, G. SALOMON, A. HASEBROEK, W. LEEMANS, L. E. VAN PRAAG, J. V. OUTEREN, J. ADRIAANS, C. W. H. V. KAATHOVEN, H. F. VAN DOEVEREN en J. BAERT.

Op dezen brief ontving de Vergadering den 23 Augustus het navolgend antwoord.

Wij zijn bij een brief van de H. H. Hoogleeraren en Doctoren in de Geneeskunde binnen deze Stad, van den 18 dezer maand onderrigt geworden, dat bij het ontstaan van den Asiatischen Braakloop in deze Stad, dezelve zich vereenigd hebben om op een bepaalden tijd en plaats te zamen te komen, zoowel tot eene wetenschappelijke mededeeling, als ten nutte der ingezetenen, en dat dezelve gemeend hebben, ons de tweeledi-

ge vraag te moeten voorstellen: of reeds eenige voorzorgen tegen de uitbreiding der heerschende ziekte genomen zijn, zoo ja van welken aard die zijn?

Hoewel wij de edele bedoeling welke tot de bijeenkomst aanleiding heeft gegeven op derzelver regte waarde schatten, en voor zooveel het wetenschappelijk gedeelte betreft, daarvan veel nut verwachten, zoo kunnen wij de verdere strekking welke de genoemde Heeren aan dezelve wenschen te geven, niet erkennen, veelmin ons door hen verantwoording laten vragen, van hetgeen het Stedelijk Bestuur in de gegevene omstandigheid heeft daargesteld, of vermeent nog te moeten daarstellen.

Gelijk in eenen welingerigten staat voor alle takken van Bestuur Magistraatpersonen, Collegien, of Commissien zijn daargesteld en derzelver onderlinge betrekking geregeld, zoo heeft in ons Land de hoogste magt gewild, dat het Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt door Provinciale en Plaatselijke Commissien, zoude uitgeoefend worden en de wijze, waarop hetzelve in werking moet worden gebracht en gehandhaafd, bij de wet van den 12 Maart en het Koninklijk Besluit van den 15 Mei 1818 geregeld. Met deze Commissien kunnen wij dan te dien aanzien alléén in betrekking komen en bij meer dan één artikel van opgemeld besluit is aangewezen, hoe dezelve zich bij het ontstaan eener besmettelijke ziekte ten aanzien van het plaatselijk bestuur te gedragen hebben; terwijl wij opzigtelijk door ons te nemen maatregelen alléén aan de provinciale autoriteit verantwoordelijk zijn.

Het is ook diezelfde provinciale autoriteit, welke gemeend heeft in de gegevene omstandigheden bij besluit van den 24 Mei dezes jaars, (provinciaal blad n°. 60) nog eene provinciale Hoofd-Commissie en Stedelijke Sub-Commissie te moeten daarstellen, welke belast zijn met de taak om niet alleen bij het aanwezig zijn der ziekte de vereischte spoedige verzorging te verzekeren, maar ook met overleg der Stedelijke besturen de noodige maatregelen van voorziening te helpen daarstellen uitbreiden of wijzigen. Uwe zamenkomst dan alléén als met een wetenschappelijk oogmerk daargesteld kunnende beschouwen, wenschen wij, dat de pogingen van zoovele Hoog- en zeer Geleerde Heeren, welke worden aangewend tot uitbreiding van de kennis van deze zoo vreesselijke ziekte en derzelve genezing met den besten uitslag zullen mogen achtervolgd worden, en wanneer bij dezelve eenig middel mogt worden ontdekt tot beteugeling van de verspreiding derzelve, zal het ons steeds tot groot genoegen zijn, daarvan de mededeeling te mogen ontvangen, ten einde daarvan zoodanig gebruik te maken, als de plaatselijke omstandigheden zullen veroorloven.

Burgemeester en Wethouders der Stad *Leiden.*
(*get.*) J. G. DE MEY.
Ter ordonnantie van dezelve,
E. A. S. CUNAEUS.

Deze rescriptie alhoewel op een meer beleefden toon dan de vorige gesteld, was echter aan deze volkomen gelijk in weigerenden inhoud, weshalve

men overeenkwam, om geene verdere vruchteloo-ze pogingen te doen, te meer daar gebleken was, dat maatregelen, vroeger als onuitvoerbaar beschouwd, van tijd tot tijd bewerkstelligd werden en datgeen verrigt, hetwelk door deze Vergadering bedoeld en daarin voorgedragen was. Of intusschen uit dezelve iets getranspireerd zij, of wel eene toevallige overeenkomst van denkbeelden deze gelukkige ommekeer veroorzaakt hebbe, bleef raadselachtig; maar dewijl haar minder aan de eer der uitvinding, dan wel aan de bereiking van het nuttig doel gelegen was, zoo rekende zij dit in 't algemeen belang genoeg te zijn. Het vermaak om te heerschen moge al eens de gemôederen van de beoefenaren der Geneeskunst bekôren, thans bestond minder reden dan ooit, om den naijver van eenig Bestuur optewekken. Wat toch is meer geschikt, om hunne zielen in ootmoed te oefenen en van alle ijdelheid te spenen dan de *Cholera Asiatica?* Wat zij verlangden, het was de geruststellende zekerheid, dat noch geld noch moeite gespaard werden, om den voortgang van het kwaad te stuiten, hetwelk eenmaal den vrijen teugel gelaten zoo noode te bedwingen is en zich althans in zijn hollen door geene geleerdheid of wetenschap belezen laat. Van al hunne geleerdheid bleef hun luttel ter toepassing over dan de Latijnsche spreuk:

Principiis obsta; sero medicina paratur,
Si mala per longas invaluere moras.

Terwijl dit alles voorviel waren reeds over de 200 menschen door Cholera aangetast en toen het antwoord

van hun Ed. Achtb. in de Vergadering van 25 Augustus (bijna drie weken na den aanvang) werdt voorgelezen, telde men 410 aangetasten en 185 dooden en de Epidemie begon haar toppunt te naderen; want het getal was nabij aan de helft en de hoogste dagen van 15—25 Augustus (de hoogste was van 21 dier maand, toen er 44 zieken waren bijgekomen) waren al ingevallen en verstreken. Zij was nu volgens de opmerking van Doctor VAN OUTEREN, welke in dat wijk praktiseerde, in de beruchte buurten van de Kruis- en Galgstraten verminderd, doch vertoonde zich vooral meer op de Langegracht. Want nadat de ziekte van de plaats van haar ontstaan door het ruimen van de woning van den eerst overledenen SCHALKWIJK en het verhuizen zijner zonen naar twee verwijderde Stadswijken was overgeplant, verspreidde zich dezelve van uit die brandpunten naar de Casernen aan de Morsch- en Wittepoorten, (welke om de nabijheid aan den oorsprong al vroeg bezocht werden) later naar de Caserne in den Doelen, te weten den 20 Augustus in de derde week der ziekte. Over de Binnevestgracht tusschen de Mare- en Kruisstraat naar de Langegracht, Oranjegracht, Waardgracht, Vestestraat, Uiterstegracht, Middelstegracht, Janvossensteeg, Paradijssteeg, Klaresteeg, Kamp en aan den anderen kant over het Levendaal, Geregracht, Zijdgracht, S^{t}. Jacobsgracht en de daarbij en omgelegene straten; terwijl het bijzondere opmerking verdient, dat toen de Cholera in de naburige Kruis- en Galgstraten had opgehouden, geene militairen van het Garnizoen door Cholera meer wierden aangetast.

Nademaal sommige Geneesheeren in dit eerste tijdperk der Epidemie, ofschoon geene ontwikkelde Choleragevallen behandeld hebbende, velen gezien hadden, die aan hevige krampen in *abdomine*, *praecordiis*, *artubus*, leden somwijlen met, somwijlen zonder diarrhee of *vomitus*, welke als twijfelachtige gevallen konden beschouwd worden, afwijkende van gewone zenuwtoevallen, als zijnde zonder bekende uitwendige aanleiding op het onverwachts ontstaan bij voorwerpen van onderscheiden leeftijd, levenswijze en gezondheidstoestand, terwijl altijd een buitengewoon gevoel van matheid daarmede gepaard ging en de genezing met een buiten alle vroegere ondervinding sterk zweet volgde, ontstond de vraag, of men zoodanige gevallen, die misschien als *ictus cholerici* konden beschouwd worden, kon en mogt opgeven als ware Cholera. En hoezeer eenigen van gevoelen waren dat daar bij deze patienten de uitslag gewoonlijk gunstig was geweest, het opgeven van deze gevallen, als leverende eene gunstige som van herstelden, nuttig kon zijn ter geruststelling der ingezetenen, zoo waren anderen van oordeel, dat niet alléén het vergroot aantal van aangetasten verontrustend kon werken op de ingezetenen, maar het bovendien ook niet geraden was, deze gevallen als Cholera-lijders optegeven, omdat hierbij de wetenschappelijke waarheid zou lijden; waarom besloten werd, om zoo getrouw mogelijk te zijn in het opgeven, en niet dan wezenlijk Cholera-lijders op de lijst te plaatsen.

Als in het begin bleef de Cholera voortdurend

heerschen onder de geringere klasse. Evenwel deelde de Geneesheer VAN OUTEREN, in de Vergadering van 1 September een geval mede van Cholera bij eene meer gegoede burger vrouw. Aan huis namelijk van de Wed^e. VAN DER KLUGT, op de Langegracht was eene jonge gezonde meid, die melk uitventte en dagelijks meermalen ook in de Lakenhal melk bragt en daar binnen was geweest. Deze meid wierd op eens ziek aan *diarrhoea cholerica*, welke spoedig in *choleram paralyticam* overging, zoodat zij weldra bezweek. Daarna wierd aangetast de moeder aan huis bij hare dochter, die gehuwd was en waar zij haar intrek genomen had, om intusschen haar huis, hetwelk alle nering verloor, te doen ontsmetten. Kort daarna wierd ook in dit huis op het onverwachts ziek de dienstmaagd, die evenwel slechts als door een *ictus cholericus* getroffen was, welke verder geene gevolgen had en door een tijdige aderlating was overwonnen. Sedert waren in deze buurt meer en meer Cholera-gevallen opgemerkt.

In dezelfde Vergadering van 1 September berigtte D^r. BAERT, dat 6 patienten in het minnehuis, waar overigens de sterfte buiten alle proportie was (dit is een' verblijf ingerigt voor behoeftige lieden van beide sekse die aldaar op kosten van het Armbestuur worden opgenomen) reconvalesceerden en daaronder ook één die zeer aan misbruik van sterken drank sedert een geruimen tijd was overgegeven.

Eindelijk vermeldde Dr. V. KAATHOVEN, een geval van *diarrhoea Cholerica*, die bijkans in *Cho-*

lera paralytica dreigde overtegaan, maar gelukkig gestuit was door middel van pulv. *C. Peruv. rubr.* en rooden wijn, na vooraf *cumpher* en *magist bism.* toegediend te hebben. En als een bewijs, hoe bij sommigen de inanitie spoedig volgen kan, wordt door hem bijgebragt, dat deze lijder, anders ongewoon aan eenig gebruik van sterken drank of wijn, nu, zonder eenige bedwelming, 4 flesschen in de 24 uren had genomen, hetwelk tot op de reactie was voortgezet.

In eene latere vergadering van 7 Sept. deelde Dr. v. OUTEREN de opheldering mede, dat vele bilieuse affectien, die anders gemakkelijk te genezen waren, van tijd tot tijd werden gevolgd door Cholera. Onder anderen had dit plaats bij eene vrouw, die ongesteld zijnde in aanraking of omgang was geweest met Cholera-lijders, zijnde op de Koolgracht. Deze opmerking wordt ook door anderen bevestigd.

Het was om dezen tijd en wel den 9 September, dat het Nosocomium Academicum op hooger bevel gesloten wierd, ten einde bij den aanvang der Academische lessen wederom aan deszelfs oorspronkelijke bestemming te worden terug gegeven. Het is dus hier de plaats, het kort verslag van het in dit Ziekenhuis gebeurde medetedeelen.

Het Nosocomium Academicum gelegen aan de Oudevest, is een spatieus, zeer luchtig gebouw, voorzien van verscheidene zalen, eene ruime binnenplaats en alle die voordeelen en gemakken, welke men in een welingerigt Burgerziekenhuis billijkerwijze verlangen kan, terwijl het thans nog even als de Laken-

hal het toevallig voordeel bezat, van nabij de plaats, waar de ziekte het eerst uitbrak, gelegen te zijn. Te voren het Waalsche weeshuis is het, door het verminderd getal weeskinderen te groot geworden zijnde, aan de Academie afgestaan en het vroeger Nosocomium een veel kleiner gebouw thans het Waalsche weeshuis geworden.

Daar de zalen meer in getal dan wel bijzonder groot zijn (een voorregt voor een Ziekenhuis, hetgeen nimmer een Ziekenmagazijn wezen mag) kon men de zieken van de reconvalescenten en de zwaardere van de ligtere afzonderen. Nu werden de kribben op eene distantie van 6 voeten van elkander geplaatst; terwijl de linnen gordijnen de stervende of gestorvene lijders aan het gezigt der overigen onttrokken en ieder althans meer zorgelijke zieke, zijne bepaalde oppassers of oppasters had, welke met de behandeling van dezelve in het bijzonder belast was. Voorts was onder het opzigt van den Hoogleeraar V. D. HOEVEN, het geneeskundige toevertrouwd aan de Heeren ONTYD en DE WILDE, beide Studenten in de Geneeskunde aan deze Hoogeschool; de eerste Med. Doctorandus, de tweede Med. Candidatus, welke in het huis woonden en zich met onvermoeiden ijver van hunne moeijelijke taak hebben gekweten.

De zorg voor de Administratie verbleef aan den Heer BORGER, Apotheker en Oeconomus in het huis wiens naauwkeurigheid, naauwgezetheid en beraden overleg ons reeds vroeger in bezwaarlijke omstandigheden betoond, thans weder uitstekende diensten bewezen. Het personeel der oppas-

sers liet meer te wenschen overig. Want ofschoon sommigen zich van hunne verpligting behoorlijk kweten, ja enkelden allezins lof verdienden, zoo ontbrak het echter velen aan lust en volharding en handigheid. En waarlijk het is niet gemakkelijk, een korps Cholera-oppassers behoorlijk de dresseren en hun die promptheid in alles te doen verkrijgen, welke in eene ziekte, waarin weinige oogenblikken verzuim niet te herstellen zijn, noodzakelijk is.

De eerste zieken, welke in het Nosocomium Academicum verpleegd zijn, wierden er bijna stervende ingebracht, want behalve dat men nog niet genoeg doorgedrongen was van de noodzakelijkheid van spoedige hulp in te roepen, zoo was alles nog zoo nieuw en ongewoon, dat het eerst later gelukte in de dienst die orde en geregeldheid te brengen, met welke veel in korten tijd en zonder omslag geschieden kan. Nu eens waren de dragers oud en zwak en zetten gedurig de baar neder, tot niet geringe ongerustheid der ingezetenen, dan weder was niet alles in het Ziekenhuis behoorlijk gereed, om den toegezonden lijder terstond behoorlijk te ontvangen en te verzorgen. De oppassers liepen verward door één en het kostte moeite, ieder zijn werk aantewijzen en daarbij te houden. Men moest overal bij zijn, alles zelf nagaan, om volkomen zekerheid te hebben, dat niets verkeerd geschiedde. Die bekend is met alle die kleine oplettendheden bij het verplegen van lijders noodzakelijk, met de onbekwaamheid en het onverstand van onbeschaafde, dikwijls tot een geheel

ander werk opgeleide menschen, met den aard der Cholera Asiatica en haren snellen voortgang, zal kunnen oordeelen, wat moeite het vereischte, in dien chaos van verwarring eenige orde te brengen en zich niet verwonderen, dat er in het begin veel ontbrak, wat tot eene goede verpleging van Cholera-lijders gevorderd wordt.

De eerste zieken 6 in getal, waren WILLEM CARLIE, Vr. VAN TOORN, geb. AKERVAL, JOHANNES MIZEE, WILLEM SCHALKWIJK, JOHANNES SCHALKWIJK en BARBARA VAN SONNEVELD.

De eerste WILLEM CARLIE, 41 jaren oud, warmoesier, wonende in de galgstraat, had de vorige dagen zwaar in het land gewerkt aan mesthopen en veel koud water gedronken. Vroeger, volgens gerucht, aan den drank verslaafd, scheen hij overigens gezond te zijn. Zondag 5 Aug. 's namiddags ten 2 ure was hij ziek geworden; des avonds ten half zes bezocht door den Geneesheer VAN DOEVEREN en ten zes ure in het Nosocomium gebracht, alwaar hij den volgenden morgen 6 Augustus ten half zes ure met alle teekenen van den hoogsten graad van *Cholera paralytica* overleed; gelijk ook de lijkopening de duidelijke sporen der ziekte vertoonde. Twee hem toegediende *emetica* of braakmiddelen, hadden geene de minste werking gedaan.

Den 6 Augustus 's avonds ten 11 ure volgde nu de tweede, zijnde JACOBA AKERVAL, huisvrouw van PIETER VAN TOORN, een uitgetrokken Schutter. Deze vrouw (wonende in de Galgstraat tegenover WILLEM CARLIE) 28 jaren oud, van eene ongeregelde levenswijs en zwak voorkomen, hoewel reeds vroe-

ger ongesteld ten gevolge van het misbruik van vruchten, vooral kruisbeziën, had teekenen van Cholera gekregen den 6 Aug. 's namiddags ten 5 ure, was bezocht door Dr. VAN OUTEREN, ten 8 ure 's avonds en eerst ten 11 ure in 't Nosocomium gebragt, zonder pols met koude huid en tong, schorre stem, ingezonken gelaat, huidplooi, in een woord alle teekenen van *Cholera paralytica exqusita;* zij stierf den volgenden morgen, 7 Augustus, ten 5 ure met belemmerde ademhaling. In het lijk vond men de longen zamengevallen, het hart week met kleine *polypi*, de maag met eene bruine koffijkleurige stof, de dunne darm met het eigenaardig rijstewater opgevuld. In de maag donkerroode plekken, het slijmvlies murw en ligt aftescheiden, de dunne darmen van bloed opgezet, de galblaas vol gal; de pisblaas ingetrokken.

De derde zieke was J. MIZEE, van beroep Sjouwer, een man van 50 jaren. Hij wierd na elf ure ziekte tot ons gebracht. Van eene ongeregelde levenswijze en zwakkelijk gestel zijnde, bezweek hij, niettegenstaande na het warm bad met *acid. muriat.* meerdere huidwarmte en pols bespeurd wierden, denzelfden middag ten 5 ure na omtrent 24 ure ziekte. In het lijk vond men vele *polypi* in 't regter hart. Kort voor 't overlijden van onzen derden zieke wierd de vierde ingebracht, WILLEM SCHELKWIJK, Zoon van CORNELIS, Sjouwer van beroep, geregeld van levenswijs en van een gezond ligchaams gestel. Hij was 's morgens 7 Augustus ten 10 ure ziek geworden, wierd dien middag ten 4 ure geheel paralytisch ingebracht, om daar den vol-

genden morgen ten half 5 ure te sterven. Geene der aangewende middelen, zelfs niet de *moxa* konden eenige merkbare reactie te weeg brengen. JOHANNES had zijn broeder WILLEM nog naar 't Ziekenhuis helpen brengen, schoon zelf beschonken zijnde, hetgeen hem meer gebeurde, wierd daarop dienzelfden avond ten 7 ure ziek, kwam ten 11 ure in het Nosocomium volkomen paralytisch zijnde, en hoezeer na een stortbad de pols even voelbaar en de stem beter geworden was, stierf hij onder hevige benaauwdheid en krampen den 8 Augustus 's morgens ten 6 ure, korten tijd na zijn broeder WILLEM. Onze zesde zieke was BARBARA VAN SONNEVELD, eene vrouw oud 35 jaren door den Hr. Dr. v. HOORN, in de armoedigste omstandigheden gevonden en naar 't Nosocomium vervoerd. Zij was ziek geworden den 8 Augustus des morgens ten 10 ure, kwam in het Nosocomium des middags ten 2 ure en overleed aldaar den volgenden morgen ten half negen ure. Ook deze Vrouw was, bij het inkomen, geheel paralytisch, zonder pols met Cholerisch gelaat en stem, koude blaauwe huid, hevige dorst, krampen en lendenpijn. Noch stortbad, noch braakmiddel, noch bismuth met kamfer, vermogten haar in het leven terugteroepen. In het lijk vond men eene dikke vuil-groene zeer stinkende stof in de darmen, *polypi* in de beide hartkamers enz.

De zes eerste gevallen derhalve in ons Nosocomium (hetwelk als het eenig ziekenhuis dat toen gereed was, den eersten stoot der Epidemie had doortestaan) waren alle doodelijk afgeloopen. Dit en de pogingen om door stortbad, *moxa* en an-

dere hevige prikkels de genoegzaam stervende lijders nog te redden, hadden bij het gemeen een bijkans onverzettelijken afkeer tegen de Ziekenhuizen verwekt. Niemand wilde er meer heen, en op die eerste woelige en vermoeijende dagen volgde eene doodsche stilte. Welk een ontmoedigend begin bij het verlangen om van nut te zijn! Niet lang daarna echter verkeerde het, want toen in sloppen en huizen de lijken zich opeenhoopten en de blijken van besmetting telkens duidelijker werden, begon een ieder meer op zelfbehoud te denken. Ons verlaten en eenzaam Ziekenhuis werd wederom bezocht en nu het gelukte daar en elders enkelden te redden, gelukte het ook het verloren vertrouwen langzamerhand terug te krijgen. Thans hadden wij ruimschoots gelegenheid de *Cholera Asiatica* in derzelver verhouding tot medicinale wetenschap en kunst te leeren kennen; het *quantum est quod nescimus* te belijden en het onvermogen der kunst te gevoelen. Men moet de *Cholera paralytica* in haren ontwikkelden staat gezien en behandeld hebben, om ten vollen overtuigd te zijn, dat hier alle menschelijke kunst te kort schiet. Intusschen van dezen hoogsten graad tot de eerste en ligtste beginselen der ziekte bestaan zoo vele tusschengraden, waarin het met eene naauwlettende en welbestuurde zorg gelukt den lijder te redden.

Het was ons oogmerk een kort en eenvoudig verslag te geven van de zieken, welke door ons in het Nosocomium Academicum behandeld zijn. Het aantal zieken, van 5 Augustus tot 7 September opgenomen, bedroeg 105 personen, van welke 32 mans

38 vrouwen en 35 kinderen. Van dezen overleden 52, herstelden 53. Onder de overledenen waren 22 mans, 17 vrouwen, 13 kinderen. Onder de herstelden 10 mans, 21 vrouwen, 22 kinderen. Het grootst getal derhalve waren vrouwen en kinderen die het ligst herstelden; het kleinst mannen, van welke verre de meesten $\frac{2}{3}$ overleden en het ergst waren aangetast. Onder de 44 aan *Cholera paralytica* overledenen waren 21 mans 12 vrouwen 11 kinderen en onder de eersten de hoogste graad van paralytischen toestand.

De gunstigste verhouding van herstelling tot dood was in den kinderlijken en jeugdigen leeftijd, de ongunstigste van de 30—60 jaren, zijnde van de 20 aangetasten slechts 5 hersteld. In dezen leeftijd kwamen de hevigste paralytische graden bij mans voor. Doorgaans was de ziekte met *diarrhoea cholerica* begonnen, met of zonder braken meer met benaauwdheid *ad praecordia* dan wel met pijn en die karakteristieke kringen om de oogen, zwakken onregelmatigen pols en verminderde huidwarmte, welke de ziekte aanduidden. Uit deze beginselen ontwikkelde zich gemeenlijk of *Cholera paralytica*, of *typhus cholericus* met de bekende teekenen; bij ontwikkelde *paralysis* was de dood onvermijdelijk. Het was meer een sterven, dan ziek zijn. Niet zelden was de overgang plotseling, somtijds langzamer. Het wederkeeren van dezen tot de reactie was dikwijls evens poedig, meermalen langzaam, doch dan was 't gewoonlijk een goed, wel eens onvolkomen, dan meestal een kwaad voorteeken: terugkeeren tot *paralysis*, en daaropvolgende dood. Bij kinderen was

de overgang in *typhus*, bij volwassenen, vooral mannen in *paralysis* meer gewoon. Ook gebeurde het, dat *paralysis* in *erethismus* of *typhus*, deze in *paralysis* overging en dat wel onverwachts en schielijk, tot een duidelijk blijk, dat alle deze dusgenoemde vormen eigenlijk slechts verschillende graden zijn van eene en dezelfde ziekte.

Meermalen wierden die overgangen van den een in den anderen graad opgemerkt. Nergens echter was dit blijkbaarder, dan bij eene ongehuwde vrouw van 28 jaren, met name PLEUNTJE VERWER, welke met *diarrhoea cholerica* het Ziekenhuis binnentrad, die in *Cholera erethica* overging en op den derden dag der ziekte met *Cholera paralytica* noodlottig eindigde. In den erethischen graad had zij *globus hystericus* en andere toevallen van *status nervosus*. In den paralytischen was de huidkleur bijzonder blaauw; terwijl hare tong gedurende het geheel beloop der ziekte met een dik wit beslag als room bestreken was, hetwelk ik mij niet herinneren kan, ooit in die mate gezien te hebben.

Onze hevigste *paralytici* waren mans. Bij vrouwen zag men meer de ligtere graden der ziekte: *diarrhoea cholerica*, *Cholera erethica typhus cholericus*, deze laatsten inzonderheid bij kinderen, welke evenwel veeltijds gelukkig herstelden. Bij dezen ging zelfs de *diarrhoea cholerica* zelden in gezondheid over, zonder eerst door *typhus* opgevolgd te zijn. Evenwel zagen wij in sommige gevallen zeer weinig, in anderen bijna geen *typhus cholericus*, zelfs na *Cholera paralytica*. Het reactietijdperk viel somtijds snel en eensklaps met he-

vigheid in en dan was de congestie en typheuse staat zeer aanmerkelijk. In die enkelde voorbeelden, waar dit langzaam en geregeld ging, zag ik geringe congestie en *typhus*, en zachten maar daarbij tevens regelmatigen voortgang tot herstel. In 't eerste geval kwam alreeds congestie naar 't hoofd, terwijl de pols nog naauwlijks voelbaar en de huid koud was, welke beiden gemeenlijk spoedig veranderden en in sterke vaatkoorts overgingen. In het laatste was de overgang ter naauwernood merkbaar. Wij zagen dit wanneer enkeld beginselen der ziekte aanwezig, of de diarrhee en andere toevallen der Cholera zeer ligt geweest waren, gelijk bij MARIA ARNOLDUS een meisje van 8 jaren, JOHANNES PECHT een jongetje van 3 jaren, BAREND DREEF 7 jaren oud, ADRIANA MARIA PETRI $1\frac{1}{2}$ jarig zuigeling en PIETER VAN DEN BOOGAARD een' 13 jarigen knaap. Doch bij enkelden, gelijk ik zeide, na heviger aanval, zoo als bij HENDRIK NIEUWENHUIS een zwak jongetje van 6 jaren, bij wien de eretische toestand, het braken, gebrek aan eetlust met bleekheid, zwakte, gejaagden pols lang aanhielden en die eerst na 6 dagen herstelde. Ja zelfs na meer of min paralytisch geweest te zijn, was de *typhus* weinig of gering, in twee voorbeelden, het een van een jongen van 12, IZAK DE FEY, het ander van een van 7 jaren JAN VAN DIEREN. In beide gevallen had langzame trapsgewijze overgang in beterschap plaats. Even gunstig als zulk een langzame trapsgewijze overgang, even ongunstig was (vooral in meergevorderden leeftijd werd dit opgemerkt) eene onvolkomene reactie, een stilstaan als

het ware tusschen den paralytischen en erethischen of typheusen staat, waarbij de wankelende circulatie zich nimmer volkomen herstelde en de lijder ten laatste nog in *paralysis* verviel en met *dyspnoea* stierf. Voorbeelden hiervan gaven ons JACOB VERKOREN, LOUW HOLSTER, BARTHOLOMEUS VAN HELDEN en NICOLAAS WOUTERLOO. De derde dezer lijders BARTH. VAN HELDEN, een man van 73 jaren, te voren aamborstig, in den paralytischen toestand verkeerende, zonder pols, met koude huid, volkomene aphonie enz. kreeg eenige reactie maar te weinig, zoo dat men aan de linker zijde pols voelen kon, aan de regter zijde niet. Hij bleef klagen over geweldige pijn in de hartekuil en stierf na drie en een halven dag gedobberd te hebben *ex paralysi pulmonum*. Dat de zwakke toestand der longen en de asthmatische ongesteldheid des lijders veel tot die ongelukkige uitkomst hebben bijgedragen, wordt des te waarschijnlijker, daar wij meer *asthmatici*, als onder anderen WOUTERLOO, in het tijdperk der reactie op gelijke wijze zagen bezwijken en daar we met LICHTENSTÄDT belemmerde ademhaling (*dyspnoea*) als een der slegtste teekenen in de Cholera Asiatica leerden kennen. Alléén bij een kind van 5 jaren gelukte het, de beginnende *dyspnoea* door *flor. zinci* tegentegaan.

De huiduitwaseming was geen zeker teeken van herstel, evenmin als braking of ontlasting van gal. Een merkwaardig voorbeeld daarvan zagen wij in JACOBUS HENNINK een man van middelbaren leeftijd, welke na 8 uren ziekte in den paralytischen

toestand in het Nosocomium gebragt wierd. Niettegenstaande eene ruime huiduitwaseming en overvloedige ontlasting van gal, overleed hij den 6 dag der ziekte, nadat de reactie zich eenigzins, schoon onvolkomen, hersteld had. Ik mag echter niet verzwijgen, dat deze man een zwak gestel en slappe ligt tot zweten geneigde huid had, zoo als zijne vrouw, die hem oppaste, mij te kennen gaf.

Eenigermate zekerder voorteeken van herstel was de urienloozing, welke echter meermalen lang weg bleef. Bij een lijder van 30 jaren na 5 dagen ziekte in den paralytischen toestand gestorven, vonden wij na den dood de blaas sterk door urien opgezet; gemeenlijk is dezelve zamengetrokken en ledig. Heeft hier gedurende de ziekte secretie plaats gehad, of was de urien voor dezelve in de blaas aanwezig? Van het eerste haalt LICHTENSTÄDT voorbeelden aan. Onder de slegte teekenen merkten wij vooral op: korte hijgende ademhaling, aanhoudend gebrek aan pols, met blaauwheid en kille koude van huid, tong en adem, het angstig sollen en slaan heen en weder, met hevige benaauwdheid krampen en pijnen vooral in de lendenen, het liggen op den rug met het hoofd agterover getrokken, open mond, opgetrokken bovenlip, halfgesloten naar boven starende oogen; minder de ingezonken buik, opgetrokken beenen of hik en ijlhoofdigheid. Dat volslagen en langdurend gebrek aan pols geen zeker teeken van dood is, bleek ons bij een jongetje van $5\frac{1}{2}$ jaar, die bijna $\frac{3}{4}$ dag zonder de minste pols lag en evenwel volmaakt genas. Hij was de eerste onzer herstelden. De

dood was minder dan bij onze gewone Cholera gevolg van inanitie; hoewel diarrhee meer te vrezen was, dan braking. Deze laatste heb ik hevig en lang zien voortduren, ook in zware gevallen, die nog gelukkig afliepen. Op kleur of reuk der ontlaste stoffen kon men zich niet altijd veilig verlaten en evenzeer in deze als andere ziekten gold de prognostische regel, om op geen enkeld teeken van goed of kwaad, maar op den geheelen *pathos* te letten.

Niet altijd was de bloedsontmenging even duidelijk en somtijds verbazend snel verbeterd. Bij eene zogende vrouw van 27 jaren, die van *Cholera paralytica* gelukkig herstelde, was de vaatreactie zoo sterk, dat zij een inflammatoiren vorm aannam en het bloed een dag na haar inkomen gelaten eene *crusta inflammatoria* vertoonde; terwijl het uit de borsten uitgehaalde zog die eigenaardige kenteekenen bezat, welke wij ook bij andere Cholera-lijderessen, die zogende waren, bespeurden. Nog opmerkelijker was ons het geval van THOMAS RIJKE een volbloedig mensch van 36 jaren, die na sedert eenige weken ongesteld geweest te zijn, des nachts van het bureau door een Geneesheer bezocht zijnde met verschijnselen van *Cholera paralytica* gevonden wierd, bij 't inkomen van het Ziekenhuis beginnende reactie vertoonde, des morgens gelaten wierd, wanneer op het bloed de Cholerische vethuid, hoewel met meer *serum* dan gewoonlijk gezien wierd, terwijl eene tweede lating des anderen daags 's middags ten 5 ure (de eerste was den vorigen dag 's morgens ten elf ure verrigt) ons bloed deed zien met ware ontstekings-

korst. Bloedige ontlasting (*alvus cruenta*) heb ik onder onze zieken slechts bij eene oude vrouw waargenomen. De dood volgde er op en in 't lijk vond men sporen van koudvuur (*gangraena intestinorum.*)

Maar bij enkelden was de dood hersendood onder stuipen, anders gewonelijk een ophouden van de werking van hart en longen (*mors cordis — pulmonum.*)

Onder de naziekten hadden wij een geval van *febris aphthosa*, dat ongelukkig afliep. De patiente was van *diarrhoea cholerica* in een typheusen comateusen staat overgegaan, na eene *Venae Sectio* ingezonken, zoodat *Cortex* noodig wierd en stierf na 9 dagen ziekte met congestie naar het hoofd; een ander van *hydrops anasarca* bij een jongen van 13 jaren, welke onder 't ruim gebruik van *Sp. Mindereri* bij sterk zweet en waterloozing beterde; een derde van *mania*, na *cholera paralytica*, bij een meisje van 16 jaren, hetwelk na 8 dagen onder krampen en *dyspnoea* overleed, nadat op den paralytischen toestand eene hevige hersen-aandoening gevolgd was. In het lijk vond men teerachtig bloed met kleine *polypi* in 't hart; de *dura meninx* violetkleurig, de *arachnoidea* verdikt, de *pia mater* sterk opgeloopen, groote roode stippen bloed bij de doorsnede der groote hersenen, veel *serum* in de hersenholten, de *plexus choroideus* donkerrood, het *cerebellum* op de doorsne glinsterend.

De behandeling was verschillend, naarmate van den graad der ziekte, derzelver tijdperk, complicatiën, dringende toevallen en het gestel van den lijder.

In *diarrhoea cholerica* gaven wij doorgaans eene *solutio saleb* met *vin. ipecac* en *syr. pap. alb*, voegden er bij heviger graden wat *laudanum* bij, of lieten nu en dan eene lepel van de *mixt. anti-cholerica* (1) gebruiken. In de ligtste graden enkel kruider-thee met *sp. Minder.* gepaard aan een warm régime, het aanleggen van warme kruiken aan de voeten en zijden, het aantrekken van een warm flanelle hemd, en meermalen gelukte het door deze eenvoudige middelen eene zachte huiduitwaseming te weeg te brengen en de ziekte van de darmhuid afteleiden. Had dezelve minder een catarrhalen, meer een gastrischen vorm, dan wierd een *emeticum* uit *ipecac.*, of de *ipecac. refracta dosi* toegediend. Op deze wijze slaagden wij er meer dan eens in, de ziekte zonder verdere toevallen opteheffen. In verre de meeste gevallen evenwel ontwikkelde zich, inzonderheid bij kinderen *typhus cholericus*, doch week vroeger of later voor tijdige depletie, door middel van bloedzuigers aan 't hoofd, koude fomenten, vooral ijs, afleidende clysmata met keukenzout, en zoo 't noodig was *calomel* met *rheum*. Wel eens gebeurde het, dat, hetzij van zelfs, hetzij na 't *emeticum* sterke braking ontstond, welke door kleine teugjes koud water of ijs, *pulv. aërophorus*, *acida mineralia*,

---

(1) Deze mixtura anticholerica was van de volgende zamenstelling:

℞ Aq. menth. pip. Unc. III.
Laud. liq. Syd.
Vin. Ipecac.
Sp. C. Cerv. aa dr. β.
M. D.

sterke *sinapismi* of *semivesicantia ad epigastrium* en afleidende lavementen, gemeenlijk vrij spoedig bedaarde. Deze- brakingen waren bijkans nimmer hindernissen in de herstelling, ja wierden ook in die weinige uitzonderingen opgemerkt, waar geen typheuse toestand volgde.

Ofschoon wij niet zelden gebruik maakten van *calomel*, heb ik daarvan die *dolores artuum rheumatici* niet zien ontstaan, van welke andere schrijvers melding maken; wel beginnende salivatie, die intusschen alras verdween, door het weglaten van den *calomel*. In den paralytischen graad, die somtijds plotseling te voorschijn trad, was doorgaans alles vruchteloos: baden, *arnica*, *serpentaria*, sterke huidprikkels en dergelijke meer. Alléén de koude uit- en inwendig aangebragt: stortbaden, koude omslagen, ijs, scheen de levensdraad te rekken en hetgeen vreemd kan schijnen, spoedig wierden koude doeken, op die ijskoude ligchamen gelegd, warm en moesten vernieuwd worden. Van het stortbad en eenmaal van het besprenkelen met *aether* bij een paralytisch kindje zagen wij voor een oogenblik reactie, zonder met dit middel het lijdertje te kunnen behouden.

Het volksvooroordeel verhinderde ons die methode in al derzelver omvang toetepassen; doch ik twijfel niet aan dit krachtig middel in *Cholera paralytica exquisita* met vele schrijvers den voorrang toetekennen. — In die enkelde genezingen van dezen graad in meerdere of mindere hevigheid, op welke ik mij wel wachten zal, mij te beroemen, zijn door ons *emetica*, *magist. bism.* en *flor. zinci*

toegediend, welke middelen echter gemeenlijk door *nervina*, wijn, *camfer*, *moschus*, *valeriana*, *arnica*, ja zelfs door kina ondersteund wierden. In twee gevallen van een ernstigen aard was de proefneming geheel zuiver en de uitkomst gewenscht: in dat van een kind met *flor. zinci* en van eene vrouw met *magist bismuthi*; weshalve ik voor mij geloof, aan deze middelen boven anderen den goeden uitslag der behandeling bij de overige herstelden te mogen toeschrijven; te meer nadat ik mij van beider vermogen in deze ziekte in andere hospitalen overtuigd heb.

Uitwendig bedienden wij ons met het meeste nut van krachtige *sinapismi* (uit gestoten mostertzaad met heet water aangemengd en dunnetjes op een doek gestreken, veeltijds met bijvoeging van mieriks wortel en spaansche peper) of *semivesicantia*. De eerste moesten alle 5 minuten worden nagezien, om den bijzonder sterken prikkel. Warme baden met *acid. muriat.* in den beginne gebruikt, heb ik vervolgens nagelaten, omdat ik er geene baat bij vond en ze mij ook met de ziekte, die ik door eigene waarneming kon gadeslaan, weinig schenen te stroken. Evenwel heb ik ze bij een kind, bij 't welk na begonnen reactie de huidwarmte en *turgor* wederom blijkbaar afnamen met succès gebezigd, om beiden terugteroepen. Doch bovenal weldadig was het flanelle hemd en vermogend, meer dan eenige andere prikkel, om de gezonkene verrigting en levenswerking der huid te herstellen. Van aderlatingen zag ik dikwijls goede gevolgen en zoo ik mij daaromtrent iets te wijten heb, het is ze

niet meer algemeen te hebben gebezigd. De hevige kramp, de snelle onderdrukking van alle levenskracht, het snelst in sterke volbloedige gestellen, de dood uit ware suffocatie bij de zulken zoo onmiskenbaar, dit alles en meer nog pleit voor dit gevoelen en de ondervinding bevestigt het. Dit heroisch middel is door ons in 7 gevallen aangewend, tweemalen in hevigen graad van ziekte, met het uitstekendst gevolg, in een van welke, een geval van *Cholera erethica*, tot 3 aderlatingen geschied zijn, behalve het aanleggen van bloedzuigers aan 't hoofd, na welk ruim bloedverlies de lijder voorspoedig en volkomen hersteld is en reeds tijdig het Ziekenhuis zoude hebben kunnen verlaten, indien hij niet door 't onvoorzigtig blootstellen aan koude zich eene ligte recidief had op den hals gehaald.

Reconvalescenten heb ik niet geaarseld, als zij het verlangden, karnemelk te laten geven. Soep, rijst met wijnsauce als voedsel, en tot drank het afkooksel van Sydenham, (*decoct. alb. Syd.*) met Rhijnschenwijn voldeden ons in dit tijdperk over 't algemeen het best. Ook bier, vooral gebotteld, bekwam hen wel.

Van den gewigtigen invloed van het gemoed op deze ziekte, zagen wij meer dan een voorbeeld. Even nadeelig als vrees werkte op den toestand der lijders; even voordeelig werkten de vertroostingen van de Godsdienst, aan welke ik bij sommigen hunne volkomene herstelling toeschrijf. Dat in vele ziekten de hoop op genezing van de zielstemming grootendeels afhangt, is mij meermalen gebleken. Ja niet zelden kon ik daarop acht gevende, met ge-

noegzame zekerheid de vermoedelijke uitkomst voorzien en eene droevige ondervinding heeft mij geleerd, hoe weinig in zenuwkoortsen, ook de meest geprezene middelen baten, wanneer de ziel zelf aan het herstel van haar ligchaam wanhoopt, of door eene angstige vrees voor den dood wordt aangegrepen.

Hetzij mij vergund, dit kort verslag omtrent de zieken door ons behandeld, met eenige weinige algemeene aanmerkingen te mogen eindigen.

Vooreerst dan zie ik mij gedrongen te erkennen, dat, wat ik van de ziekte gezien heb, mij meer en meer van derzelver besmettelijkheid overtuigd heeft. Immers aan voorbeelden van aangetasten uit hetzelfde gezin ontbrak het niet. Want behalve de twee gebroeders SCHALKWIJK, hadden wij uit één huis 4 van KUIPERS, 3 kinderen van PECHT, 2 van VAN DIEREN, DE FYE, de vader en 2 kinderen, vrouw VIJLBRIEF en haar kleinkind, vrouw DE KLERK en haar man. Ook eenige oppassers wierden hoewel in een ligten graad aangetast. In andere hospitalen heviger en somtijds met doodelijk gevolg. Een man, die zijne vrouw in het Nosocomium bezocht en aldaar eenigen tijd vertoefd had, wierd kort daarna ingebracht, verviel in den hoogsten graad van *Cholera paralytica*, met hevige krampen en eene bijzondere blaauwe kleur, over het geheele ligchaam en bezweek na twee dagen ziekte met eene belemmerde ademhaling.

Aangaande het wezen der ziekte moet ik mijn vroeger vermoeden, van overeenkomst met *febris larvata algida* herroepen. Integendeel nadat ik

ze zelf bij honderde lijders onder allerlei vormen, graden en complicatiën zag, moet ik bekennen, dat mij nooit eenige ziekte is voorgekomen, welke met de *Cholera Asiatica* slechts de minste overeenkomst heeft en dat onze *Cholera Epidemica*, die ik zoo menigmaal gelegenheid had te zien en te behandelen, geheel en al van eerstgenoemde verschilt, en deze zich in alle opzigten als eene vreemde uitheemsche kwaal kenschetst, even zeer van onze landziekten, als de tropische planten van de onzen afwijkende.

Evenmin hecht ik, na de ziekte gezien en behandeld te hebben, aan de kina of kinazouten als specifieke geneesmiddelen tegen dezelve, alhoewel ik geenszins ontken, daarvan nu en dan nut gezien te hebben. Het is eene vergiftiging, die, langs welken weg dan ook, in het bloed gebragt en op het ligchaams-gestel werkende, in haren hoogsten graad het leven verlamt en uitdooft, in minder graden door ontwakende reactie spoediger of langzamer geneutraliseerd wordt.

Krachtige en aanhoudende aanwending van koude door herhaalde stortbaden, ijs, koud water, sterke huidprikkels, vooral *sinapismi* en inwendig zink of bismuth zijn tot heden de mij voordeeligst bekende middelen daartegen, benevens tijdige en ruime aderlatingen, waar dit pas geeft in 't werk gesteld. Het ware middel, het tegengif (*antidotum*) blijft nog altijd verborgen, en zal 't welligt altijd blijven, ten zij een gelukkig toeval, of laat ik liever zeggen, ten zij Gods hand het ons ontdekke.

Buiten het Nosocomium Academicum, bestonden nog twee andere Hospitalen, van welke het een daartegenover in de Lakenhal, het andere aan een tegenovergesteld einde der stad, in de Kaarsemakerstraat gelegen was. Het eerste, eenige dagen later, dan het Nosocomium geopend, is het langst van dienst geweest; het laatste is in de tweede helft der Epidemie het drukst bezocht geworden, als in die wijk, waar toen de ziekte meest heerschte, gelegen. Alzoo viel het dat de drie Hospitalen juist in die gedeelten der stad geplaatst waren, waar de ziekte het meest en hevigst zich openbaarde; de beide eersten nabij de eerst aangetaste plaatsen, de laatste nabij de laatst bezochte.

In de Lakenhal zijn verpleegd 277 lijders, van welke 137 overleden, 140 herstelden. Onder de overledenen waren 51 mans, 53 vrouwen en 33 kinderen; onder de herstelden 39 mans, 58 vrouwen en 43 kinderen. In het Register van dit door den Geneesheer DOZY met ijver en orde bestuurd Ziekenhuis, aan wiens menschlievende zorgen, menig Cholera-lijder deszelfs behoud verschuldigd was, vindt men verscheidene belangrijke aanteekeningen nopens den aard en gang der Epidemie, hare teekenen, gevolgen en behandeling, zoo in het algemeen, als voornamelijk in bijzondere gevallen en verschijnselen. Wat den aard betreft, vindt men al aanstonds menig voorbeeld, dat voor overplanting door smetstof pleit, men vindt reeds in 't begin drie kinderen uit een huis, die van RENÉ namelijk, door de ziekte weggerukt. De zesjarige GERRIT VAN LEEUWEN, wiens vader en moeder bezweken wa-

ren, ook aangetast, doch nog behouden. Voorts later de Schutter IZAK VAN ELST, met verlof overgekomen binnen weinig dagen in het huis zijer betrekkingen, waarin zijne schoonzuster overleden was en zijne vrouw de eerste graad der ziekte had doorgestaan, door de hoogste graad derzelve overvallen. Nog meer voorbeelden van leden van hetzelfde gezin door de ziekte aangetast: ADOLF KRAMA en zijn kleinzoon, de beide gezusters OUWERKERK en drie hare huisgenooten, (1) vrouw VAN TOL en haar zoon, vier van de familie SELIER door de hoogste graad der ziekte aangedaan; twee kinderen uit één huis; man en vrouw; een vader in 't Hospitaal besmet, bij 't bezoeken van vrouw en kind, na dikwijls en lang die bezoeken herhaald en gerekt te hebben, vijf oppassers door de Cholera aangedaan, de vrouw van een oppasser welke *Cholera incipiens* gehad had, door *Cholera erethica* aangetast, eene vrouw die dagelijks met zoovele anderen hare betrekkingen in het hospitaal bezocht tot zij zelve de ziekte kreeg.

Daarentegen vermeldt de Heer DOZY het voorbeeld van eene vrouw van 43 jaren, die haar kind heeft blijven zogen, zonder dat dit er eenig na-

---

(1) Vervolgens is door de zorg van den Hr. DOZY, dit gansche huisgezin in de Lakenhal opgenomen, gereinigd en afgezonderd. Dadelijk daarna wierdt een kind in de erethische vorm aangetast en hersteld en de overige 5 kinderen afgezonderd gehouden, bleven gezond.

Van alle de oppassers, dus luidt een mondeling berigt van den Hr. DOZY, in de Lakenhal zijn slechts twee geheel aan de ziekte ontsnapt.

deel van gehad heeft; terwijl zij zelve van *Cholera paralytica*, door middel van *sulphas quinin.* genezen is. Nadat de meerdere herfstkoude inviel, in November wierdt het verloop der ziekte volgens opmerking van den Hr. DOZY, en hare genezing en reconvalescentie alles veel trager en langzamer, waaruit gemakkelijk kan worden begrepen de snelle afloop derzelve in warme luchtstreken.

Wijders teekent de Heer DOZY omtrent den gang der Epidemie aan, dat met den 20 Augustus voor een groot gedeelte de eerste woede der ziekte verminderde; dat op enkelde dagen meer dan op andere hevige vormen gezien werden, dat in sommige plaatsen de ziekte heviger was. Omtrent de Kattepoort en de Klaresteeg, vind ik het volgende: opmerkelijk is het dat de paralytische graad bij allen die uit die poort kwamen zoo hevig werkte.

Iets dergelijks schijnt ook in meer poorten, als de Brandewijnspoort, de Klokpoort, de 24 huizen op de Langegracht te hebben plaats gehad. En het is geen wonder, dat die bevolkte sloppen, welke men in *Leiden*, 't geen anders niet overbevolkt is, aantreft en waarin het armoedigste soort van menschen woont, *foyers d'infection* geworden zijn. (1)

---

(1) Het was bovenal in dit Ziekenhuis, dat in de hevigsten graad de eigenaardige Cholerareuk de aandacht trok, uit welken men meermalen reeds bij het inkomen een ongunstigen uitslag voorspellen kon. De *odor cholericus* schrijft de Heer DOZY, heb ik zeer veel en alleen bij den hoogsten graad waargenomen en was mij steeds een doodelijk teeken. Dezelve was eigenaardig en geheel verschillend, van de zoodanige, vooral bij lijderessen, die of door hooge

Dat daarentegen een niet gevaarlijke graad der ziekte in een huisgezin door even ligte graden gevolgd wierd; gelijk omgekeerd het niet ontbrak aan voorbeelden van zware gevallen in hetzelfde huisgezin.

Eindelijk dat de ziekte 10 October voor de tweede keer in de buurt van de Galgstraat terugkwam en er bleef tot aan het einde.

Ook in dit Hospitaal zag men menschen van allerlei leeftijd, kunne en gestel door de ziekte getroffen. Zwakke slechtgevoedde scrofuleuse kinderen bezweken niet zelden en waar uit hetzelfde huis sterke, en zwakke, teedere kinderen ziek wierden, was de uitkomst bij de eersten gunstiger, dan bij de laatsten.

Zoo was REINIER VAN DORP even als zijn broeder PIETER door de Cholera aangetast. PIETER teeder van gestel zijnde bezweek paralytisch; REINIER sterk van gestel zijnde, wierd klaarblijkelijk door het toedienen der kamfer, die in een uur tijds reactie daarstelde, voor den hoogsten graad bewaard, bleef erethisch en herstelde na drie dagen. Iets dergelijks nam men waar bij twee kinderen van FALLO. De jongste JOHANNA kreeg *diarrhoea cholerica* en herstelde eerst in zes dagen, de oudste MARIA CATHARINA kreeg *Cholera paralytica*, doch een welgevoed kind zijnde kwam er spoedig reactie en had zij daarom minder tijd noodig om te herstel-

---

jaren, of door voorafgegane slechte levenswijs aan verval van krachten stierven, bij welke niet de Cholerische, maar eene ondragelijke putride lucht aanwezig was.

len, dan haar zusje die slechts den eersten graad had gehad.

De overgang van den eenen graad in den anderen was somtijds snel door niet te stillen braking en ontlasting, of ook zonder dezelve. Ten bewijze strekken JACOB SELIER, die te voet naar 't Hospitaal gaande halverweg neerzonk, en nog met de mand moest worden overgebragt, en CORNELIS MAASWIJK, een man van 60 jaren, die met den hoogsten graad binnen kwam loopen en spoedig in klam dik zweet verviel, 't welk steeds den dood voorspelt.

Bij kinderen zag men zelfs in ligtere graden door bijkomende stuipen den dood volgen. Bij meerbejaarden na het doorstaan van hevigere graden, wegzinken en verval van krachten met een groote slapheid der leden en noodlottig uiteinde.

Zoo lezen wij van MAURITS DE BRUIN, een man van 60 jaren, dat hij den 21 September ziek geworden, in *Cholera paralytica* verviel waaruit hij gered wierd, doch bijna een maand later 16 October aan verval van krachten overleed. (N°. 167) en van vrouw BLANSJAAR 42 jaren oud, dat zij in den nacht tusschen den 14 en 15 October ziek geworden is, welke ziekte tot *Cholera paralytica* steeg. Zij kwam geheel uit dezen toestand; drie dagen daarna ontzonken de krachten met bijzondere slapheid der ledematen en zij bezweek den 24 October des avonds, den 10den dag harer ziekte.

Dat ouderdom evenwel op zichzelve niet alle hoop op herstel benam, leert het geval van de Weduwe TURENHOUT, eene vrouw van 82 jaren, lijdende aan

Cholera erethica wier sterke natuur, niettegenstaande aderlatingen en herhaalde aanwending van bloedzuigers vereischt werden, dat alles wederstond. Als ook het geval van DIRK KLINKENBERG, een man van 68 jaren, die van *Cholera paralytica* na lang aanhoudende maar zacht afnemende brakingen en stoelgangen herstelde. Zwangere vrouwen liepen gevaar van eene miskraam of ontijdige verlossing. Zoo kreeg vrouw PLANKEN geb. SELIER onder behandeling aan *Cholera erethica* een miskraam van tweelingen en overleed daarna aan *Cholera paralytica*, zij was de vierde van den naam SELIER met de hoogste graad aangetast; zoo beviel vrouw BENNING 8 maanden zwanger, lijdende aan *Cholera paralytica* van een dood kind. De paralytische vorm is met de sulphas quininae overwonnen.

Dezelfde afwisseling van graden en overgang van den een in den ander, zijn ook in de Lakenhal even als in het Nosocomium opgemerkt. Onder anderen bij GEERTJE BARNHOORN, waar men afwisselend de verschillende graden zag werken en woeden, en bij vrouw VAN TOL, 42 jaren oud, die uit den paralytischen toestand gekomen, in *typhus cholericus* verviel en daarop weder paralytisch geworden, overleed. Van redding door de natuur, *sanatio spontanea*, treft men hier twee voorbeelden aan, het eerste van de wed. SOMMELIMG, die aan *Cholera paralytica* behandeld, drie weken lang braakte alles wat er inkwam, altijd met gal vermengd en even zoo galachtige diarrhee had, en des niettemin, schoon zij geene medicamenten wilde gebruiken door de natuur gered wierd; het tweede van ISRAËL

LIGTVOET, een man van 57 jaren, welke aan *Cholera erethica* lijdende, niets wilde innemen en evenwel zeer goed en zonder eenige congestie genas.

Complicatiën en Recidiven zijn viermalen waargenomen. Het eerste van *diarrhoea cholerica recidiva* bij NEELTJE REGEER, oud 27 jaren; vroeger in het Hospitaal N°. 3 behandeld en andermaal genezen; het tweede van denzelfden graad bij MARCELUS DEKKER, een Zaagmolenaars knecht, 52 jaren oud en overleden; het derde van een knaap van 6 jaren, CORN, LABORDUS, die voor 14 dagen hersteld uit het Hospitaal N°. 3 ontslagen, stervende binnenkwam. Hij had in genoemd Hospitaal aan den eersten graad ziek gelegen, was uit hetzelve den 21 September gezond vertrokken: den 8 October 's avonds was hij op nieuw ziek geworden en stierf den volgenden morgen; het vierde van V^r^. VAN LEEUWEN, oud 61 jaren. Zij had den eersten graad eenigen tijd geleden doorgestaan, kreeg nu een recidief, werd terstond paralytisch als de laatstgenoemde en stierf eveneens, binnen weinige uren.

Betreffende complicatiën en naziekten vindt men *typhus cholericus* met *hysterica passio*, bij eene zeventienjarige dienstmaagd. Galkolijk na *diarrhoea cholerica*, bij een man van 72 jaren, met dodelijk gevolg. *Enteritis*, na *Cholera erethica* met dezelfde uitkomst bij een 12 jarig meisje. Hevige buikcongestiën in *diarrhoea Cholerica* bij een 18 jarig jongeling, die door het steeds voortreffelijk werken der bloedzuigers genezen wierd.

Bij een 3 jarig kind in *Cholera erethica* met hetzelfde middel en ol. ricin. gelukkig behandeld. Bij een 5 jarig jongetje in dezelfde graad der ziekte daaraan overleden. Hevige congestiën na Cholera paralytica in het tijdperk der reactie naar het hoofd en maagstreek door herhaalde aderlatingen en bloedzuigers genezen, bij de dertig jarige vrouw BINK.

Typhus inflammatorimus ex Cholera paralytica bij CHATHARINA V. D. WALLE, oud 34 jaren, daaraan overleden, alzoo door herhaalde latingen de inflammatore toestand van het bloed niet te verbeteren was. Merkwaardig is inzonderheid het geval van (N°. 247) een dienstmeisje van 19 jaren, ELISABETH V. RIET genaamd, bij welke na verscheidene toegediende middelen het braken en de onlijdelijke krampen door de *Pulv. Doveri* opgeheven werden en daardoor de paralytische toestand weggenomen. Onder de kuur kreeg zij de *menstrua*; zij hielden op, er volgde een *delirium ferox*; *hirudines ad genitalia* herstelden den *fluxus* en de toevallen verdwenen.

Wijders ontmoeten wij een geval van *febris lenta nervosa* en *parotitis* na *Cholera paralytica* bij een meisje van elf jaren, (N°. 61), en een van teering na *Cholera erethica.* Het eerste was van SUSANNA SELIER, (eene gelijk wij boven zeiden door Cholera in den hevigsten graad zeer geteisterde familie.) Den 24 Augustus aangetast, kreeg zij *Cholera paralytica*, achtervolgens *febris lenta nervosa* en daarna *parotitis;* van alle welke kwalen zij echter gelukkig genas, zoodat zij den 4 October als hersteld kon

worden opgegeven. Het tweede van een onecht kind van 5 jaren dat zeer scrofuleus zijnde na *Cholera erethica* aan uitteering stierf.

Wat nu eindelijk de behandeling aanbelangt, dezelve was eenvoudig en gewijzigd naar den toestand der lijders en de meest dringende toevallen. Van algemeene en plaatselijke bloedontlastingen is, gelijk wij meermalen gelegenheid hadden optemerken, dikwerf en met het beste gevolg gebruik gemaakt, zoowel als prophylactisch middel, om den aanval te voorkomen of in deszelfs aanvang te stuiten; (1) zoo als bij REINIER BEZEMER, ziekenoppasser, bij wien de eerste aanval door eene aderlating, de tweede door een *Emeticum* afgebroken is; als in de ziekte zelve of hare gevolgen, bij bloedophoopingen, ontstekingsstaat, ontstekingen van onderscheidene ingewanden in de verschillende vormen, of naziekten.

Van stortbaden vindt men slechts éénmaal in de aanteekeningen gewag gemaakt: in het geval van BARBARA VAN DER GLAS, eene jonge dienstmaagd van 14 jaren oud, welke eerst aan *Cholera paralytica*, later aan *Typhus cholericus* lijdende, sedert den

---

(1) Een dergelijk geval was dat van IZAK PARADIJS, een man van 44 jaren, oppasser in de Lakenhal, hij had den ganschen gepasseerden nacht een lijder FREDERIK V. D. WALLE opgepast, die even als zijne vrouw, welke met kennelijk *facies* en *odor cholericus* aan de hevigste graad van *paralysis* gestorven was, steeds sollende onder braken en afgaan, waarbij het vocht als uit een spuit uit het ligchaam gedreven wierd, overleed. Thans wierd PARADIJS zelf hevig aangetast; een *emeticum* van een drachme *Ipecac.* met 1 gr. *Tart. Stib.* nam de kramp weg, gaf spoedige reactie en eene aderlating voltooide de kuur.

17 Augustus ziek zijnde eerst van het Bureau behandeld was en niet voor den 22 dier maand in het Ziekenhuis was ingebragt, waar zij twee dagen later, den 24 stierf. Alleen door koude stortbaden, dus leest men in het Register, openden zich de oogen.

Blijkbaar was ook het nut der *Emetica*, waarop de Heer DOZY steeds kritisch zweet volgen zag, terwijl de krampen bedaarden. RENIER BEZEMER 19 jaren oud, thans ziekenoppasser had eenige weken te voren reeds een aanval gehad, waarvan de verdere voortgang door eene aderlating gestuit was, nu (28 October) voor de tweedemaal begon de ziekte in al hare woede, dadelijk wierd een *emeticum* toegediend en door hetzelve de gevolgen blijkbaar voorgekomen.

De *sulphas quininae* is in vijf gevallen van *Cholera paralytica* van uitstekend nut geweest, N°. 25, 108, 160, 183, 185.

Het eerste van eene zogende vrouw die van *Cholera paralytica*, door *sulphas quinin.* genas. Het tweede van die zwangere onder de kuur van een dood kind bevallen (Z. boven), bij welke de paralytische vorm eveneens door de *sulphas quininae* overwonnen is. Het derde van J. G. DE WOLF, een jongen van 9 jaren, welke *Cholera paralytica* had. Men waande hem reeds dood. Ik gaf hem, schrijft de Hr. DOZY, om 't half uur twee greinen *sulphas quinin.* en hij genas. Het vierde van WILLEM SMIT 15 jaren, bij wien de paralytische graad in alle opzigten zoo hevig was, dat gemelde geneesheer hem verloren achtte. Hij

genas echter met de *sulphas quinin.* en de opvolgende congestie naar het hoofd was niet grooter dan na het toedienen van eenig ander medicament. Het vijfde eindelijk van WILLEM OUDSHOORN, 35 jaren oud, de knecht van een melkboer, die paralytisch zijnde met aphonie, huidplooi, doch weinig kramp door *sulph. quin.* genas, met weinig opvolgende congestie.

Behalve genoemde geneesmiddelen is nog met goed gevolg in de Lakenhal in bijzondere gevallen gebruik gemaakt van de kamfer, valeriaan, *extr. hyosciami;* en kalfs bouillon en amandelmelk tot het stillen van hevige en langdurige brakingen en ontlasting.

Van de kamfer (143, 176, 188) wordt het eerst melding gemaakt in het geval van HENDRIK STARKENBURG 15 jaren oud, van een teder vaatgestel, bij wien de hooge snelle polsslag op het einde der kuur met kleine *doses* kamfer en *nitr. pot. depur.* overwonnen is. Vervolgens in dat van RENIER VAN DORP, van wien reeds vroeger gesproken is. Door het spoedig toedienen van kamfer wierd hij in het Hospitaal voor de hoogste graad bewaard, daar dit middel in één uur tijds reactie bewerkte. Eindelijk in het geval van ELISABETH VERHOEVEN, eene vrouw van 25 jaren; zij had *Cholera paralytica*, was ijs koud doch zonder huidplooi. De pols keerde langzaam terug, en daardoor onstond er geene aanmerkelijke congestie. Zij is door de kamfer genezen.

Het *extr. hyosciami* is met gelukkig gevolg gebruikt, bij MARIA VAN VEEN, oud 18 jaren, die in

Cholera erethica aan hevige krampen leed en waar het *extr. hyosc.* als hoofdmiddel gebezigd is. Mede is hetzelfde medicament met gelijken uitslag toegediend aan vrouw PINA, oud 31 jaren, ook door *Cholera erethica* aangedaan.

Tot stilling van het braken is niet zelden kalfsbouillon gegeven, hetwelk in zeer vele gevallen geholpen heeft, als onder anderen bij NAATJE REGEER, oud 58 jaren, destijds ziekenoppaster, in den erethischen vorm van Cholera. Zij had drie dagen diarrhee gehad, doch verzwegen, daarna vondt men haar des morgens wentelende in haar vuil en hoog erethisch aangetast, zij wierd later paralytisch. Na het toedienen van bouillon kon men de kamfer bezigen, waarop zij herstelde. Men ziet hieruit, van welk gevolg het verzuim is van dadelijk hulp aantevragen.

Bij vrouw LIGTVOET, wier man door hulp der natuur van Cholera hersteld was, nadat verscheidene middelen te vergeefs waren voorgeschreven, stilde de kalfsbouillon de braking en maakte de genezing gemakkelijk. En zoo ook bij anderen, van welke geene aanteekening gehouden is.

Amandelmelk stilde in een ander geval dit lastig toeval, hetgeen zoo dikwijls de genezing belette of vertraagde, te weten bij de wed^e^. JOHANNA MOLENDIJK oud 59 jaren; gedurende 14 dagen had zij hevige braking en diarrhee door niets op den duur te stillen, tot zij eindelijk eene *emulsio amygd.* te drinken kreeg, waarmede de buikontlasting van kleur veranderde en het braken naliet.

Valeriaan is in één geval met uitnemend gevolg

toegediend, als opwekkend middel bij groote uitputting. Vrouw STIKKELORUM, 46 jaren oud had *Cholera erethica* gehad, nadat de ziekte geweken was, scheen het levensbeginsel bijna uitgedoofd; de valeriaan zegt de Heer DOZY, deed hier wonderen. Bij nog vele andere, vooral bejaarden is dit middel tot hetzelfde einde met hetzelfde gevolg aangewend.

Aangaande uitwendige middelen berigtte ons genoemde geneesheer het volgende:

Uitwendig heb ik veel hulp gezien van warme havergortpappen, op verschillende deelen, daar waar congestie en dus ook kramp aanwezig was; vooral na voorafgegane bloedontlasting door bloedzuigers aangelegd, zoo wierdt al spoedig de ondragelijke pijn in lenden en maagstreek verzagt en met haar de genezing gemakkelijker gemaakt. Van roodmakende middelen heb ik mij niet lang bediend, daar zij en zeer kort door de lijders verdragen wierden, en naderhand dubbelde smart veroorzaakten. Zoo zag ik van eenen hersteldden *paralyticus* nog verzweringen op den buik, veroorzaakt door het aanleggen van een mostert pleister lang na zijne herstelling, en toch moest ik bekennen, dat dit uitwendig middel niets tot de genezing had toegebragt, maar hij door het ruim toedienen van *laud. liq. Syd.* en rooden wijn, (hij was mij bekend aan den drank te zijn) uit den hoogsten graad was gekomen. Waarna bij hem een *delirium ferox* geboren wierd, hetwelk klaarblijkelijk door het *opiaat* ontstaan was, doch gelukkig genezen wierd, door aanhoudende bloedzui-

gers aan het hoofd te plaatsen, hetzelve door ijs koel te houden en inwendig *ol. Ricini* te geven.

Van mercuriaal-wrijvingen heb ik geen effect gezien, het wrijven met de bloote hand, of met *spir. vin camph.* was wel het beste om voor eenige oogenblikken de krampen te stillen, zij kwamen echter terug, zoo men inwendig niet konde helpen.

Uit dit kort overzigt ziet men dat terwijl vele aanteekeningen strekken, tot bevestiging van 't geen ook elders is waargenomen, andere dienen kunnen om de aandacht op sommige minder bekende punten te vestigen; en dat eindelijk de behandeling naar de regelen der algemeene therapie ingerigt, ook daarom niet zonder belangstelling zal worden nagegaan, dewijl zij het nut van verscheidene medicamenten in bepaalde omstandigheden of aangetoond of bevestigd heeft en vooral tot aanprijzing dienen kan van het eenvoudige, dat ook in dezen het zegel der waarheid is.

VERSLAG

VAN HETGEEN, BETREFFENDE DE CHOLERA ASIATICA, IN HET 3de CHOLERA ZIEKENHUIS TE LEIDEN IS WAARGENOMEN,

DOOR

F. DOZY,

MATH. MAG. PHILOS. NAT. ET MED. DR.

Op den 20sten Augustus 1832, werd het 3de Cholera-ziekenhuis, gelegen in de Kaarsenmakerstraat, binnen deze Stad, ter verpleging der Cholera-lijders opengesteld. Hetzelve was ingerigt ter verzorging van 10 vrouwelijke en 8 mannelijke lijders, en was voorzien van al hetgeen tot eene zorgvuldige behandeling van deze ziekte vereischt wordt.

Het aantal der aldaar, tot op den 2^{den} October, verpleegde lijders bedroeg 173, waarvan 55 kinderen, gerekend tot 15 jaren, 46 mannen en 72 vrouwen; de jongste lijder was $1\frac{1}{4}$ jaars oud, de oudste 93 jaren. Bijna allen behoorden tot den behoeftigen stand, en waren meerendeels sjouwers, spinners en wevers van beroep, of verrigtten anderen dagllooners arbeid.

Slechts enkele leidden eene ongeregelde levenswijze, en hadden zich, kort voor zij aangetast werden, aan onmatigheid in spijs en drank schuldig gemaakt. Dronkenschap had niet altijd de Cholera ten gevolge, al waren ook zoodanige personen met Cholera-lijders en derzelver uitwerpselen in onmiddelijke aanraking. Het nuttigen van raauwe verkoelende vruchten was voor eene der oppasters noodlottig. Deze vrouw van middelbaren leeftijd, van een gezond, gespierd en sterk ligchaamsgestel, en bloedrijk temperament, had reeds gedurende een paar dagen *diarrhoea* gehad, toen zij des nachts wakende eene geheele komkommer at. Zij bevond zich daarop zeer wel, tot dat zij des morgens omstreeks 9 ure in de Ziekenzaal bezig zijnde, eensklaps buiten kennis op den grond nederviel, en uit die bezwijming eerst na verloop van eenige minuten met convulsieve bewegingen tot zich zelve kwam. Terstond gevoelt zij nu hevige kramppijnen in de kuiten, en krijgt ontlasting der Cholerische stof, terwijl eene lating, die dadelijk in het werk gesteld werd, slechts met moeite 6 à 8 oncen dik, zwart Cholera-bloed opleverde. Binnen weinige minuten was de pols ook niet meer te voelen, en de hevigste Cholera verschijnselen vertoonden zich in die mate, dat de lijderes reeds des nachts overleed. De andere oppasters, die te gelijkertijd zich aan deze vrucht hadden te buiten gegaan, bleven gezond. Het gebruik van dergelijke verkoelende spijs veroorzaakte bij den concierge slechts de gewoone boord, zes dagen nadat de laatste Cholera-lijder in het Ziekenhuis verpleegd,

en alles gereinigd of vernietigd was, hetgeen met Cholera-zieken in aanraking was geweest. Deze man, van een tenger zwak ligchaamsgestel, die voornamelijk in de laatste dagen weinig nachtrust genoten, veel vermoeidheid had doorgestaan, en sedert eenige dagen aan eene gastrische aandoening leed, had des middags eene groote hoeveelheid salade gegeten, en gevoelde kort daarop hevige maagpijn, kreeg herhaalde malen dunne doch gekleurde ontlasting, werdt misselijk, hevig benaauwd, braakte eenige keeren; welke toestand na verloop van eenige uren spoedig in genezing overging. In den nacht van denzelfden dag kreeg een oppasser, nadat hij zich des avonds aan jenever had te buiten gegaan, dezelfde verschijnselen van *Cholera sporadica*, waarvan hij desgelijks spoedig herstelde.

Deze twee gevallen, in tegenoverstelling van het voorgaande, schijnen ons daarom opmerking te verdienen, omdat zij aantoonen, dat dezelfde omstandigheden, bij aanraking van Cholera-lijders of derzelver uitwerpselen, de *Cholera Asiatica* ten gevolge hadden; zonder deze aanraking echter, slechts de *Cholera sporadica*.

Hevige gemoedsaandoeningen, als toorn, schrik, droefheid, vrees, hadden niet zelden in het Ziekenhuis plaats, zonder dat wij na dezelve de Cholera zagen ontstaan, zelfs niet, wanneer deze aandoeningen met bezwijming of stuipen vergezeld gingen. Voor zoo verre men dit kon nagaan, waren slechts bij weinigen onzer lijders dergelijke omstandigheden voorafgegaan, die door vele schrijvers als oorzaken worden opgegeven van het ontstaan dier

geduchte ziekte. Even zoo min hebben wij de Cholera zich zien ontwikkelen uit langdurige catarrhale diarrhoee, die bij het koude vochtige jaargetijde niet zeldzaam was. Eene zoodanige *diarrhoea* kregen vele, die uit het Ziekenhuis hersteld ontslagen waren, maar bij het hervatten hunner werkzaamheden en oude levenswijze, zich onvermijdelijk aan het gure jaargetijde moesten blootstellen. Zelfs kregen verscheidene persoonen, die meer of min in aanraking met Cholera-zieken waren, dergelijke *diarrhoea*, zonder dat men daarenboven eenig Cholera-verschijnsel aan dezelve kon waarnemen.

Dikwijls kregen wij meer dan eenen Cholera-lijder uit een huisgezin, ter behandeling, gewoonlijk 1, 2, 3 dagen na elkander. Bij deze was dus de aanraking onbetwistbaar; maar ook, ofschoon dezelve in andere gevallen niet kon nagegaan worden, is het evenwel niet onwaarschijnlijk, dat er middelijke of onmiddelijke aanraking zal hebben plaats gehad; daar wij, ter voorkoming van grooter nadeel, ten allen tijde de betrekkingen en kennissen der lijders bij dezelve hebben toegelaten, die daarvan ook onbevreesd een ruim gebruik maakten. Driemaal gebeurde het, dat personen, welke hunne betrekkingen bezochten, in de Ziekenzaal zelve door de Cholera werden aangetast.

Thans over zullende gaan tot het beschrijven van al hetgeen, wij omtrent deze ziekte, in ons ziekenhuis hebben waargenomen, scheen het ons noodzakelijk, om vooraf het oogpunt te doen kennen, en zoo veel mogelijk te trachten te regtvaardigen,

waaruit wij de *Cholera Asiatica* hebben beschouwd, na alle door ons gedane waarnemingen met elkander te hebben vergeleken, en dezelve ook aan die van anderen getoetst te hebben.

Gewoonlijk krijgt men in een Cholera-ziekenhuis slechts die lijders ter verpleging, wier ongesteldheid reeds eenigen tijd geduurd heeft, en waarvan men dus niet, dan uit eene zeer onduidelijke beschrijving het eerste ontstaan vernemen kan. Moeilijk zou het ons derhalve zijn, om zelfs uit een aantal van meer dan 200 lijders het gantsch verloop der Cholera te beschrijven; indien wij niet het geluk hadden gehad, dezelve, zoo wel in het Ziekenhuis als buiten hetzelve, in hare eerste ontwikkeling te kunnen waarnemen, benevens derzelver beloop in sommige gevallen, waar geene geneesmiddelen gebruikt waren, die deze ziekte hadden kunnen wijzigen, of verschijnselen doen ontstaan, welke niet aan dezelve, maar aan de uitwerking dier geneesmiddelen zouden kunnen worden toegeschreven. Wij hebben het geheel verloop dezer ziekte, van hare eerste beginselen af aan, bij kinderen, personen van middelbaren leeftijd, grijsaards, bij zwakken en sterken, in een woord, onder verschillende omstandigheden waargenomen, zonder dat wij eenig ander verschil in het beloop der ziekte hebben opgemerkt, dan hetgeen gemakkelijk uit den verschillenden leeftijd, temperament, ligchaamsgestel enz., als het ware, van zelven voortvloeit; hoedanig verschil in het beloop van iedere andere ziekte, onder dezelfde omstandigheden, altijd plaats heeft. In dit verschil hebben wij

dus geene rede gevonden, om onderscheidene vormen of wijzigingen der Cholera aantenemen; even min als wij de noodzakelijkheid inzagen, om naar mate het een of ander verschijnsel de overhand had, hiervan eene bijzondere soort van Cholera vast te stellen. Wanneer wij, bij de inkomst van eenen lijder in het Ziekenhuis, alle die verschijnselen aan denzelven waarnamen, welke aan eene zoogenaamde vorm of soort van Cholera door verscheiden schrijvers worden toegekend, was het niet moeilijk, den naam der vorm of soort te bepalen; maar wanneer sommigen dier verschijnselen ontbraken, en anderen weder aanwezig waren, die tot eene andere vorm of soort van Cholera behoorden; wanneer zoodanige wijzigingen der met namen bestempelde vormen of Cholera-soorten, bijna even zoo groot in aantal waren, als het getal zelve van onze lijders; wanneer wij gestadig bij denzelfden lijder de eene zoogenaamde vorm in de andere zagen overgaan, en deze weder in eene derde, zoo begonnen wij weldra aan de juistheid dezer bepalingen te twijfelen, en eindigden, met de Cholera als eene enkele ziekte te beschouwen, van welke de verschijnselen voornamelijk naar gelang van deszelfs korter of langer verloop verschilden en daarbij door bijzondere omstandigheden konden gewijzigd worden.

Even als men bij vele ziekten, die een regelmatig verloop hebben, onderscheiden tijdperken of *stadia* waarneemt, even zoo is het niet moeilijk, drie verschillende tijdperken in het verloop der Cholera te onderscheiden, welke elk door hunne

bijzondere verschijnselen worden gekenmerkt; het *stadium erethicum*, het *stadium evolutionis* en het *stadium paralyticum*.

Deze drie tijdperken zagen wij altijd zich achtervolgen in die gevallen, waarin wij de ziekte van haren eersten oorsprong af hebben gadegeslagen, wanneer daar tegen in het begin geene gepaste geneeskundige hulp werd aangewend; terwijl het verloop der ziekte naderhand door dezelve niet meer gestuit of gewijzigd kon worden. Bij de overige lijders, die in het tweede of derde tijdperk eerst onder onze behandeling kwamen, hebben wij ons, waar zulks doenlijk was, van het voorafgaand tijdperk door navraag overtuigd.

Wanneer men eene smetstof aanneemt, zijn deze tijdperken gemakkelijk te verklaren. Zoodra namelijk de smetstof in het gezonde ligchaam is opgenomen, moet er, vooral bij krachtvolle personen van jeugdigen of middelbaren leeftijd, door dezen onnatuurlijken prikkel aangedaan, eene terugwerking der levenskrachten onstaan, waardoor het ligchaam zich van dezen prikkel tracht te ontdoen, of deszelfs nadeelige inwerking in hetzelve poogt krachteloos te maken. Alle verschijnselen nu, welke deze terugwerking der levenskrachten doet geboren worden, bijeengenomen stellen het begin, of het eerste tijdperk der ziekte daar, hetwelk wij daarom het *stadium erethicum* genoemd hebben. Is deze strijd nu vruchteloos; zijn de werkingen der levenskrachten ongenoegzaam, om de werking van het vergif, op de organen van het ligchaam tegentehouden, of hetzelve geheel onscha-

delijk te maken, dan ontwikkelen zich de verschijnselen van de inwerking der smetstof in het menschelijk ligchaam, waarvan het tweede tijdperk zijnen naam ontleent. Heeft eindelijk in het verder verloop der ziekte een toestand plaats, waarin alle verschijnselen het kenmerk dragen van verlamming van het zenuwstelsel, dat het organisch leven beheerscht, zoo geven wij hieraan den naam van *stadium paralyticum*.

Volgens deze inzigten gaan wij derhalve over tot het beschrijven der verschijnselen, die zich bij onze Cholera-lijders vertoond hebben, met achterlating van die, welke door andere schrijvers zijn opgegeven, maar door ons niet zijn waargenomen.

BESCHRIJVING DER ZIEKTE.

De eerste verschijnselen, die zich voordeden, waren loomheid, gevoel van zwaarte der ledematen en van het hoofd, hoofdpijn, duizeling, gevoel van drukking in de hartkuil, gebrek aan eetlust, flaauwe smaak, ligt wit beslagen tong, trage, moeilijke, harde stoelgang, of ook herhaalde ontlasting van dunne drekstoffen, welke *diarrhoea* dikwijls van zelfs weder ophield; suizing in de ooren, schemering voor de oogen, een eigenaardig kloppend gevoel in den onderbuik, ligte krampen of tinteling in armen en beenen, daarbij trage volle pols.

Niet altijd waren alle deze verschijnselen te ge-

lijk bij eenen persoon aanwezig; soms ook sche nen zij geheel te ontbreken. Dan dit laatste zal wel zeldzaam het geval geweest zijn; daar deze verschijnselen, wanneer zij zich in geenen hevigen graad voordoen, gewoonlijk door den lijder, vooral van de behoeftige klasse, niet worden opgemerkt. Over het algemeen achtten zich deze menschen niet eer ziek, dan wanneer zij zich volstrekt buiten staat gevoelden om hun gewoon werk te verrigten. Wij hebben niet altijd gelegenheid gehad om de lijders tot in de minste bijzonderheden te ondervragen; doch waar wij hierop opmerkzaam waren, bevonden wij meest altijd, dat sommige der opgenoemde verschijnselen, eenigen tijd te voren den eigenlijken Cholera-aanval waren voorafgegaan. Zoo herinneren wij ons eenen lijder, die reeds in eenen gevorderden ziektetoestand in het Ziekenhuis gebragt wordende, nogtans herhaald verzekerde eerst kort te voren te zijn ziek geworden. Dan eindelijk bij nadere ondervraging herinnerde hij zich, dat hij eenige dagen te voren, toen zijn zoon door de Cholera was aangetast geworden, wel loomheid, en zwaarte der ledematen en van het hoofd had gevoeld, zoodanig dat hij meende, dat eene aderlating hem toen goed zou gedaan hebben, maar dat hij zich dit uit de gedachten gezet had. Een ander lijder had, eenige dagen te voren, gedurig krampen in de beenen, en had daar tegen een smeersel, denkelijk uit *linement. volat.* bestaande, aangewend. Andere lijders verhaalden ons, dat zij *diarrhoea* hadden gehad, die na het gebruik van eenige dranken,

waarschijnlijk *solutio saleb*, met *laudanum* vereenigd, had opgehouden.

Wanneer deze genoemde verschijnselen eenige dagen lang, met afwisselende beterschap, geduurd hadden, en deze personen zich gedurende dien tijd niet zoodanig ongesteld hadden gevoeld, dat zij genoodzaakt waren geweest om hunne werkzaamheden te staken, zoo meenden wij over het algemeen optemerken, dat zich bij dezen alsdan de hevigste Cholera-verschijnselen eensklaps vertoonden, zoodat de ziekte binnen weinige uren met den dood eindigde.

Nadat deze verschijnselen, nu eens korter, dan eens langer hadden aangehouden, werden dezelve weldra zoo hevig, dat men de geneeskundige hulp inriep. De toestand waarin de lijders alsdan werden waargenomen, was de volgende.

De lijders waren angstig, benaauwd, konden naauwelijks op de beenen blijven staan, zonder zich ergens aan vast te houden, klaagden over duizeling, drukking in de hartkuil, welke plaats zelfs pijnlijk bij het aanraken was, werden misselijk, en braakten zonder dat dit hun verligtte of de misselijkheid over deed gaan, of braakten ook wel eensklaps zonder voorafgaande misselijkheid. Hierbij vertoonden zich nog volgende verschijnselen, als: hoofdpijn, meer of min rood, opgezet gelaat, het bindvlies min of meer rood gekleurd, sterke klopping der *carotides*, kleine onderdrukte versnelde pols, suizing in de ooren, schittering voor de oogen, warme drooge huid, tong warm, in het midden wit beslagen, flaauwe smaak en dorst. Na

de brakingen, terwijl de misselijkheid verminderde, ontstonden meestal buikrommelingen, welke spoedig door *diarrhoea* gevolgd werden, waarvan de eerste ontlastingen min of meer door drekstoffen gekleurd waren, maar de volgende uit de eigenaardige Cholera-stof bestonden. Te gelijk met de buikrommelingen begonnen de kramppijnen der onderste ledematen, die eerst in ligte kramptrekkingen hadden bestaan. Ondertusschen had nu reeds de urinloozing opgehouden; terwijl het bloed dat in dezen toestand uit de ader gelaten werd, reeds verdikt en donker gekleurd was, en niet dan met moeite in meerdere hoeveelheid dan 6 à 8 oncen uit dezelve vlieten kon.

De duur van dit tijdperk verschilde vooral naar gelang van de meerdere of mindere hevigheid der opgenoemde verschijnselen. Hoe heviger deze waren, des te spoediger was het verloop der ziekte in het tweede tijdperk. Bij sterke, forsch gespierde menschen, van een bloedrijk of galachtig temperament, was het verloop van dit tijdperk des te korter, naar mate de verschijnselen des te grooter onderdrukking der krachten teekenden. Bij hoogbejaarde of zwakke personen waren deze verschijnselen slechts flaauw, of in het geheel niet aanwezig. De Cholera-aanval begon bij dezen terstond met gewoone *diarrhoea*, zeer zeldzaam met braking vergezeld, zonder eenige andere ziekte-verschijnselen, als somtijds eenige duizeling. De gekleurde ontlastingen veranderden allengskens in de Cholerische, als wanneer ook de overige Cholera verschijnselen, die tot het 3de tijdperk behoren, den

aard der ziekte buiten twijfel stelden. Bij kinderen, vooral in zeer jeugdigen leeftijd, onderkende men den Cholera-aanval, uit plotselijke gedurige braking, rood opgezet gelaat en het snel kloppen der slagaderen, vooral van de *carotides;* terwijl ook bij dezen dit tijdperk spoedig in het volgend overging.

Indien nu de genezing in dit tijdperk niet plaats had, alsdan ging de ziekte in het tweede tijdperk over, onder de volgende verschijnselen.

Het gevoel van drukking in de hartkuil hield aan, en werd dikwijls pijnlijker bij het betasten; ook de suizing in de ooren bleef somtijds aanhouden; daarentegen verminderden de hoofdpijn, duizeling en zwaarte van het hoofd en der ledematen, als ook het schitteren voor de oogen, en hielden weldra geheel op; de warmtegraad der huid verminderde meer en meer, de huid werd allengs klam, en liet zich tot plooijen zamendrukken, die slechts langzaam weder verdwenen; aan de binnenzijde der vingertoppen en hand vertoonden zich deze plooijen het eerst van zelve; de tong en adem werden koel; de pols werd kleiner, was gemakkelijk wegtedrukken, en in het begin nog eenigsins versneld; de *carotides* pulseerden minder; de buikrommelingen hadden geheel opgehouden, en plaats gemaakt voor herhaalde ontlastingen der Cholerastof, waartoe de lijders telkens, zonder buikpijnen, aandrang gevoelden; meestal was een of tweemaal braking aan de *diarrhoea* voorafgegaan, hetgeen zich in de meeste gevallen daarna niet meer herhaalde. De dorst was onleschbaar, en zelden

kon men het verlangen der lijders naar kouden drank geheel bevredigen. Te gelijk met de *diarrhoea* gevoelden de lijders hevige kramppijnen, eerst in de onderste, daarna ook in de bovenste ledematen; de kuitspieren waren zoo hard als steen bij het betasten; de handen werden tot vuisten zamengetrokken, de vingers in allerlei rigtingen gekromd, en ook de halsspieren deelden in deze krampachtige zamentrekkingen. Reeds in het begin van dit tijdperk trokken de oogen zich in de oogholten terug, de huid verbleekte eerst, en werd daarna blaauwachtig gekleurd; de stem werd heesch en weldra ging nu de ziekte in het derde tijdperk over.

Naar gelang van de mindere of meerdere hevigheid waarmede de ziekte een aanvang had genomen, duurde deze toestand ook des te langer of korter. Waren b. v. de eerste verschijnselen, vooral de drukking in de hartkuil, zeer hevig geweest, was het eerste tijdperk snel in het tweede overgaan, zoo duurde ook dit zeer kort, vooral bij de sterkst gespierde personen, als ook bij zeer jonge kinderen en hoogst bejaarden. Somtijds ontbrak het gevoel van drukking in de hartkuil geheel; kinderen klaagden hierover nooit; des te meer de sterkst gespierde lijders. De huidplooi was bij kinderen niet optemerken, en bij bejaarden was dezelve moeilijk te onderscheiden van de rimpels van den ouderdom. Braking kwam zeer zelden bij oude lieden voor, en bij slechts weinige lijders van middelbaren leeftijd waren de brakingen menigvuldiger, dan de te gelijk plaats hebbende *diarrhoea*;

des te menigvuldiger echter geschiedden dezelve bij kinderen, bij wien daarentegen de *diarrhoea* zeer zeldzaam was. In de Cholerische ontlastingen vonden wij eenmaal een' *ascaris lumbricoides*, en een andermaal een stuk van eene *taenia;* anders kwamen eerstgenoemde ingewandswormen alleen bij de *reactie* voor den dag. Sommige lijders verkozen in het eerst warm drinken: kinderen vooral waren naauwlijks met koud water te verzadigen. Van krampen waren ook hoogbejaarde lieden niet vrij, bij jonge kinderen echter namen wij die nooit waar; daarentegen kregen sommige van deze jeugdige lijders in dit tijdperk eensklaps convulsiën, die met den dood eindigden. De krampen waren zelden aanhoudend, maar hadden meestal bij tusschenpoozen plaats: het hevigst waren dezelve bij sterk gespierde lijders.

De verschijnselen van het derde tijdperk waren de volgende: de pols was bijna niet meer voelbaar, met de grootste opmerkzaamheid, kon men nog slechts eene uiterst geringe golving daaraan waarnemen, daarna verdween dezelve geheel. De *diarrhoea* werd zeldzamer, de ontlastingen in mindere hoeveelheid, de krampen verminderden, en hielden even als de *diarrhoea* weldra geheel op. De huid was nu ijskoud geworden, bedekt met een koud kleverig zweet, vooral op het gelaat en de handen; borst en buik alleen behielden nog eenige warmte: tong en adem waren koud. De huid, vooral aan handen, voeten en hals, was gerimpeld; wanneer men dezelve tot plooijen zamendrukte bleven deze plooijen staan. De huidkleur was op verschei-

dene plaatsen van het ligchaam blaauw, of blaauwachtig zwart, vooral rondom de oogen, aan de lippen, handen, voeten, soms aan de geheele bovenste en onderste ledematen, als ook aan de tong. Het gelaat had een zeer vermagerd aanzien, de wangen waren ingevallen, zoodat de jukbeenderen sterk vooruitstaken; de oogen diep in de oogkassen gezonken, de oogappels dikwijls geheel naar boven gerigt, met half gesloten oogleden, de punt der neus somtijds opgetrokken, even als de boven lip, met half gesloten mond, de stem zeer zacht, somtijds onverstaanbaar, de pijn in de hartkuil niet zelden onverdragelijk. De lijders lagen nu stil en onbewegelijk op den rug, met het hoofd dikwijls achterwaarts getrokken, of lagen ook zeer onrustig, benaauwd met moeilijke steunende ademhaling, rigtten zich eensklaps overeind, wilden het bed verlaten, sloegen met de armen om zich heen, wierpen de dekens van zich af, en wentelden zich naar alle rigtingen met angstigen blik. Hunne dorst was onverzadelijk, en wanneer men hun te drinken gaf, vatten zij zelven de tinne kroes met kracht aan, niettegenstaande de pols sedert verscheidene uren had opgehouden. Indien men nu in dezen toestand der lijders op de maagstreek drukte, hoorde men duidelijk het klokken van eene zeer groote hoeveelheid vochts, dat in de maag, als in eene onbewerktuigde zak, vervat scheen te wezen. Indien men den ingevallen buik betaste, zoo voelde men de ingewanden week en pappig, als het ware van alle veerkracht beroofd. Op het laatst van dit tijdperk gevoelden de bejaardere lijders dikwijls

pijn in de lendenen en ter hoogte van het heiligbeen; weinig tijds daarna volgde daarop eene donker roode en breijige bloederige ontlasting, naar wijnmoer gelijkende en van eenen ondragelijken stank vergezeld; welke ontlasting zich nog eenige keeren in kleine hoeveelheden herhaalde. Meermalen hebben wij opgemerkt, dat de pols, die sedert eenige uren had opgehouden, nu even voor deze ontlasting, duidelijk voelbaar werd, doch na de eerste of tweede zoodanige ontlasting weder geheel verdween. Weinig tijds daarna volgde de dood, onder al moeilijker wordende ademhaling, terwijl de lijders tot op de laatste oogenblikken, hoewel min of meer dommelig, meestal nog hun bewustzijn behielden.

Omtrent deze opgenoemde verschijnselen valt het volgende optemerken. De pols was namelijk bij hoogbejaarde lijders nog langen tijd in dit tijdperk voelbaar, terwijl de overige verschijnselen genoegzaam het *stadium paralyticum* aanduiden. Somtijds hield de pols, nog eenigen tijd, aan de eene arm aan, wanneer zij aan de andere reeds niet meer te bespeuren was. De krampen hadden in dit tijdperk opgehouden. Slechts eene lijderes is in ons Ziekenhuis behandeld, die van het oogenblik van hare inkomst, tot haren dood toe, onophoudelijk door de hevigste kramppijnen gefolterd werd, door welke niet alleen de ledematen, maar ook het gansche ligchaam in alle rigtingen zich kromde. Het ophouden der *diarrhoea* was een standvastig verschijnsel in dit tijdperk, even als dat der braking bij volwassenen: daar de braking bij kinderen in

hetzelve nog gedurig aanhield. Wat het zweet aanbelangt, hiermede waren voornamelijk aangezigt en borst bedekt bij kinderen werd hetzelve zeldzamer waargenomen. Het achterste gedeelte der tong was dikwijls in het begin van dit tijdperk nog warm. De huidplooi namen wij nooit bij kinderen waar. De huidkleur was slechts bij enkele lijders zwartachtig blaauw, onder dezen behoorden vooral sterk gespierde volwassenen; terwijl dezelve slechts bij een paar kinderen werd opgemerkt. Somtijds vertoonde zich deze kleur als vlekken en striemen, vooral aan de ledematen. Het gelaat was het minst vermagerd bij kinderen; doch bij dezen zonken de oogen zeer spoedig het diepste in de oogholten, welker rand gewoonlijk blaauwer gekleurd was, dan bij bejaarden. Bij zeer gespierde lijders was het bindvlies dikwijls rood gekleurd, en de pijn in de hartkuil vooral aanwezig. Bij kinderen bespeurde men bij de betasting geene fluctuatie in de maag: de lendenpijnen met de daarop volgende bloederige ontlastingen hadden meest altijd bij hoogbejaarden plaats, en waren ook niet zeldzaam bij lijders, tusschen de 40 à 60 jaren; bij lijders beneden de 30 jaren hebben wij dezelve nooit opgemerkt. De bloederige ontlasting was bij éénen lijder in het eerst helder bloedrood. Over het algemeen was dezelve met pijnlijken aandrang vergezeld, en het scheen de lijders verligting van pijn te veroorzaken, indien zij deze stof loozen konden. Eenmaal hebben wij in het Ziekenhuis eene onwillekeurige droppelsgewijze aflopende urinloozing bij een kind, weinig tijds voor den dood, waarge-

nomen. Hetzelfde verschijnsel namen bij wij eenen reeds bejaarden lijder te *Rotterdam* waar, bij wien eene ruime waterachtige urinloozing in het eerst niet onwillekeurig plaats had. Beginnende menstruatie namen wij een enkel maal in het begin van dit tijdperk waar. Een andermaal hebben wij de melkafzondering bij eene zogende in dit *stadium* lang zien voortduren. Dikwijls werd door ons eenen eigenaardigen, zuren reuk bij kinderen opgemerkt; overigens meenden wij ook somtijds bij andere lijders eenen bijzonderen reuk te bespeuren; dan wanneer men altijd in de Ziekenzalen werkzaam is, kan men nooit een bevoegd beoordeelaar daaromtrent zijn, daar men spoedig aan den reuk van zoo vele uitwasemingen zoodanig gewoon word, dat men daarvan weldra niets meer bespeuren kan. Ook dient men wel in acht te nemen, dat de ondragelijke reuk, die zich verspreidt, wanneer de lijders in nieuw flenel gewikkeld zijn, niet als aan de Cholera eigen worde toegeschreven, en dat deze reuk dikwijls zoo sterk is, dat zij het waarnemen van eenen anderen reuk beletten kan.

UITGANGEN DER CHOLERA.

Na aldus den gewonen loop der Cholera beschreven te hebben, wanneer geene geneesmiddelen dezelve vermogten te stuiten, noch derzelver dodelijken afloop konden verhinderen, gaan wij nu over tot de beschrijving van de uitgangen dezer ziekte.

Wanneer namelijk de lijders bijtijds onder geneeskundige behandeling waren gekomen, gelukte het meestijds dezelve te genezen; alhoewel ook hier de spreuk gold, *viribus vitalibus deficientibus*, *irrita artis molimina*, hetgeen zijne toepassing vooral op hoogbejaarde lijders had. Doch ook deze levenskrachten waren somtijds zelven de oorzaak van den ongunstigen afloop dezer ziekte, doordien zij, na lang onderdrukt geweest te zijn, niet zelden eene zoo hevige of ongeregelde werking uitoefenden, dat hieruit niet minder gevaarvolle ziekten ontstonden, dan de Cholera zelve, van welke de lijder alle tijdperken gelukkig had doorgestaan.

De Cholera gaat aldus in dood, genezing, of in andere ziekten over.

De dood verschilde naar het tijdperk der Cholera, naar de ouderdom der lijders en naar het ligchaamsgestel. Hoewel geen van onze lijders in het eerste tijdperk der ziekte gestorven is, zoo is het echter niet onwaarschijnlijk, dat de dood in die gevallen, waarin de lijders plotseling nedervallen en sterven, alvorens de Cholera-verschijnselen zich hebben kunnen ontwikkelen, apoplectisch is, en den lijder in het eerste tijdperk overvalt. In het tweede tijdperk hebben wij enkel eenige jonge kinderen verloren, als wanneer convulsiën plotseling een einde aan hun leven maakten. Een dergelijk geval namen wij in *Rotterdam* bij eenen persoon van zware ligchaamsbouw en middelbare jaren waar. Op het laatst van het tweede tijdperk stierf ook in het Ziekenhuis eene vrouw onder de hevigste kramptrekkingen. In het derde tijdperk

scheen de dood bij de meeste lijders *ex paralysi pulmonum* veroorzaakt te worden; bij kinderen was dezelve alsdan meestal convulsief, voornamelijk met *opisthotonos* vergezeld.

Zwakke en hoogbejaarde lijders bleven meestal het langst in den ergsten *paralytischen* toestand, somtijds 2 à 3 dagen lang, alvorens de dood hun lijden eindigde; sterke gespierde lijders werden daarentegen het spoedigst weggerukt.

De genezing volgde over het algemeen spoedig, wanneer de krachten der lijders eenmaal de overhand hadden verkregen. Meestal moest de ziekte hare twee eerste tijdperken geheel doorlopen, en in het derde overgaan, alvorens zich verschijnselen van terugwerking der levenskrachten openbaarden. Wanneer namelijk de lijder onder onze behandeling kwam, als het eerste tijdperk der ziekte reeds verlopen was, en het tweede reeds een aanvang had genomen, gelukte het uiterst zeldzaam de verdere voortgang der ziekte te stuiten, en het verloop derzelve tot in het laatste te voorkomen. Geensins was dit echter het geval, wanneer de lijders gedurende het eerste tijdperk der ziekte bij ons werden gebragt, nademaal het ons alsdan altijd gelukte de ziekte in hare ontwikkeling tegentehouden en te genezen; met uitzondering echter van hoogbejaarde lijders en jonge kinderen, die ofschoon in het begin der ziekte naar het Ziekenhuis vervoerd, zelden in dit tijdperk genazen, maar eerst het verloop der ziekte in het derde tijdperk moesten doorstaan, eer eene heilzame *reactie* zich openbaarde.

De verschijnselen, onder welke de lijders in het eerste tijdperk onder onze behandeling herstelden, waren: het uitbreken van een overvloedig, algemeen, warm zweet, naarmate de bloedsomloop tot haren vorigen staat terugkeerde, en eenigen tijd daarna, nadat alle ziekteverschijnselen geweken waren, eene overvloedige urinloozing. Alsdan was er meestal van deze vreesselijke ziekte, binnen weinige uren, geen spoor meer overig, en dezelfde lijder, bij wien zich de meest verontrustende verschijnselen hadden voorgedaan, genoot des anderendaags weder eene volmaakte gezondheid. — Langzamer ging de genezing voort bij die weinige lijders, welke uit het tweede tijdperk herstelden; de *diarrhoea*, brakingen en krampen verminderden allengskens en hielden geheel op, terwijl de pols tot zijnen vorigen staat terugkeerde, even als de verminderde huidwarmte. Somtijds brak er tevens een overvloedig warm zweet uit, hoewel niet zoo algemeen als bij het herstel uit het vorig tijdperk, en zich meest tot het aangezigt bepalende. De herstelling der bloedsomloop geschiedde in deze gevallen niet zoo gemakkelijk en veilig, als in het vorige tijdperk; nademaal bij deze lijders hevige congestiën naar het hoofd en andere edele deelen plaats hadden. — De genezing uit het derde tijdperk geschiedde onder de volgende verschijnselen. Het eerste teeken van de gunstige wending der ziekte was het even voelbaar worden der pols. Terwijl dezelve zich langzaam verhief, werd de adem en het achterste gedeelte der tong allengs warmer. Daarna werd de huid, die tot nog toe met een

klam zweet bedekt was, langzamerhand drooger en iets warmer. Hierop volgde meestal eene heldere waterachtige ontlasting, met bruine korrels, in plaats van de Cholerische witte vlokken, vermengd. Bij personen van een galachtig temperament had deze ontlasting eene helder groene kleur; welke lijders zoodanig vocht ook telkens door den mond ontlastten. Andere lijders ontlastten een grijs vocht, naar met water vermengde klei gelijkende. Terwijl nu de punt der tong warm, en ook de huid geheel warm en droog werd, en de overige ziekteverschijnselen geweken waren, herhaalden zich voornoemde ontlastingen, van tijd tot tijd; het overvloedigst echter de groene ontlastingen, die ook het langste vloeibaar bleven. Ook de met bruine korrels vermengde ontlastingen, bleven lang vloeibaar, namen allengskens eene bruine, daarna bruinzwarte kleur aan, in welke geene korrels meer zigtbaar waren, en kregen eindelijk een pekachtig aanzien, met eenen vetachtigen glans. De grijze ontlastingen werden in mindere hoeveelheid geloosd, meer gebonden, en gingen eindelijk in eene bruine stof over. In dezen toestand verbleven de lijders 1 à 2 dagen lang, eer dat de afzondering en urinloozing plaats had. In dien tusschentijd hadden er altijd aanmerkelijke congestiën plaats, voornamelijk naar het hoofd. Slechts bij twee lijderessen, de eene van 70 jaren, als Cholera-recidive ingebragt, de andere van omtrent 60 jaren, beiden van een zwak ligchaamsgestel, ging het herstel zonder merkbare congestiën voort, en even zoo langzaam en geregeld als de ziekte alle ha-

re tijdperken had doorloopen, even zoo langzaam en geregeld herstelden zich bij deze alle verrigtingen van het menschelijk *organismus*. Deze congestiën waren bij kinderen het spoedigst waartenemen. Wanneer namelijk bij dezen nog alle overige Cholera-verschijnselen van het laatste tijdperk aanwezig waren, doch de pols slechts even merkbaar werd, bespeurde men reeds eene hevige klopping der *carotides*, het achterhoofd werd heet, waarna de lijders oogenschijnlijk in eenen gerusten slaap vervielen. In dezen toestand lagen deze jeugdige lijders stil, met half geslotene oogen, waarvan het bindvlies rood gekleurd was, en de oogappels naar boven gerigt waren. Naar gelang nu de huidwarmte geheel terug keerde, versnelde de pols zeer, en vermeerderde de soporeuze toestand zoodanig, dat men hen naauwlijks door aanstooten of opnemen kon doen ontwaken. Indien men hen echter uit dien slaap opwekte, antwoordden zij goed op de vragen, die men hun deed, verzekerden volstrekt geene hoofdpijn te hebben, namen geredelijk hunne geneesmiddelen in, doch vervielen, een oogenblik daarna, weder in denzelfden toestand. Overigens was hunne ademhaling lang zaam en hoorbaar, het aangezigt eer bleek dan rood, en de pols zeer snel. Deze slaapzucht ging somtijds vergezeld met stuipachtig rondwentelen der oogappels, welk verschijnsel bij een kind van 6 jaren, met slechts korte tusschenpoozen, 2 à 3 dagen lang aanhield. Over het algemeen hielden deze congestiën naar het hoofd lang aan, en duurden, niettegenstaande de daar tegen aangewendde kragtige geneeswijze bij kinderen zelden korter, dan

24 uren, meestal 2 dagen lang. Indien dezelve binnen dien tijd niet beteugeld konden worden, zoo vertoonden zich weldra verschijnselen van hersenaandoening, welke wij hier onder zullen beschrijven.

De congestiën naar het hoofd bij lijders van middelbaren leeftijd kenmerkten zich in het begin zeldzamer door zoodanigen *sopor*, en wanneer dezelve plaats had, waren de lijders spoediger uit dezelve te wekken. Bij dezen was alsdan het aangezigt rood en opgezet, somtijds met een overvloedig zweet bedekt, de aders van het bindvlies opgespoten, de tong warm, rood, maar vochtig, de pols vol en traag; doch, even als bij de kinderen, was er zeldzaam hoofdpijn aanwezig. Eenmaal namen wij, bij de reactie uit het derde tijdperk, mondklem en convulsiën der ledematen waar bij eene lijderes van middelbare jaren, welke daarna in zoodanige steeds toenemende slaapzucht verviel, dat alle aangewende afleidende middelen, niet vermogende waren dezelve wegtenemen, en eene aandoening der hersenen te voorkomen, aan welke zij 9 dagen daarna overleed.

Congestiën naar andere deelen des ligchaams waren zeldzamer, uitgezonderd bij bejaarde lieden, bij welke dezelve meestal naar de buiksingewanden plaats hadden. Dezelve lieten zich alsdan niet eerder onderkennen, dan wanneer er reeds ontsteeking dezer deelen bestond, hetgeen gewoonlijk reeds in het eerste begin der reactie geschiedde, wanneer men nog bijna geene beweging in de pols bespeuren kon.

Bijzondere verschijnselen, die wij aan onze lij-

ders waarnamen, wanneer zij uit het laatste tijdperk der Cholera herstelden, waren de volgende. In de ontlastingen, vooral bij kinderen, bevond zich dikwijls eene groote meenigte spoelwormen; tweemaal ontlastten zij ook eenige dezer wormen door den mond. Andere lijders kregen ook bij de reactie eenen lang aanhoudenden pijnlijken hik. Brakingen duurden bij eenige kinderen ook in de reactie voort; gelijk dit ook het geval was bij enkele lijders van middelbaren leeftijd, die uit het tweede tijdperk herstelden. Eindelijk openbaarde zich ook dikwijls de menstruatie, reeds bij de beginnende reactie.

Wanneer bovengenoemde congestiën niet spoedig genoeg konden worden tegengegaan, ontstonden hieruit naziekten (*morbi secundarii*), die niet minder gevaarlijk waren, dan de Cholera, welker aanval de lijders zoo gelukkig waren te boven gekomen.

In de eerste plaats komen hier in aanmerking de gevaarlijke gevolgen der congestiën naar het hoofd. Wanneer deze eenigen tijd aanhielden, werden de hersenen weldra aangedaan, welke aandoening zich op tweederlei wijzen openbaarde; vooreerst, door soporeuze verschijnselen, ten tweede, door teekenen van irritatie der hersenen. Het eerste geval had plaats bij kinderen en jongelingen, bij welke zich alleen op het laatst, verschijnselen van irritatie der hersenen vertoonden; het tweede had meestal plaats bij volwassenen. De sopor nam in het eerste geval meer en meer toe; de kinderen schreeuwden als men hen opnam, openden slechts flaauw de oogen, wilden naauwlijks iets gebruiken, schenen

geen dorst te hebben en vielen dan terstond weder met het hoofd in het kussen, waarin zij, als het ware, met het achterhoofd inboorden. Het aangezigt was bleek, de oogleden werden leepachtig, de oogappels waren steeds naar boven gerigt, de oogen half gesloten, het hoornvlies werd ondoorschijnend, de neusgaten verwijden zich, de *mucosa* van dezelve werd droog en bruin, de neusvleugels bewogen zich bij de hoorbare ademhaling, de tong werd droog, daarna bruinen gesleufd, de ontlastingen van *alvus* of urin bleven achterwege, of geschiedden in geringe hoeveelheid met pijnlijken dikwijls vruchteloozen aandrang, de pols was steeds versneld. Nu begonnen deze jeugdige lijders het hoofd onrustig heen en weder te werpen, schreeuwden nu en dan, wierpen de armen onrustig heen en weder, kregen pijnlijken aandrang tot urinloozing, zonder iets of ten hoogsten slechts eenige druppelen te kunnen lozen. Allengskens vervielen zij weder tot hunne vorige apathie, de kragten verminderden, de pols werd onregelmatig en zeer klein, de ademhaling allengs moeilijker: de lijders lagen nu stil, het hoofd tusschenbeiden nog eens omwerpende, konden slechts met moeite slikken, de *alvus* liep onwillekeurig af, en weldra maakte nu de dood een einde aan hun lijden.

In het andere geval, waarin de aandoening der hersenen met geene teekenen van irritatie derzelve begon was de toestand der lijders de volgende. Het gelaat was rood, opgezet, in een woord, de verschijnselen, welke wij bij de congestiën der volwassenen hebben opgenoemd, bleven voortduren;

de heilzame *diarrhoea* bleef achterwege, de tong werd droog, allengs bruin beslagen, daarna gesleufd, de ademhaling frequent, hoorbaar, daarna snuivend, met beweging der neusvleugels, de neusgaten droog en zwart, de oogen waren helder schitterende, de oogleden leepachtig, het bindvlies der oogen rood gekleurd. De lijder werd onrustig, rigtte zich telkens overeind, sloeg de armen om zich heen, zag met eenen onbeschrijfelijken, lagchenden en vrijmoedigen gelaatstrek, de omstanders aan, verzekerden volmaakt wel te zijn, nergens pijn te gevoelen, terwijl intusschen de snelle inademing met langzame steunende uitademing en versnelde pols, aan hunnen gevaarvollen toestand niet toelieten te twijfelen. Spoedig namen dan ook de kragten af, de lijders lagen nu stil op den rug, met opgetrokken beenen, nu en dan stil delireerende, en verloren hun bewustzijn, de oogen werden dof en verloren hunnen glans, de ademhaling werd moeilijker, de pols onregelmatig, de ontlasting liep onwillekeurig af, en weldra volgde de dood.

De congestiën naar de borst gingen slechts bij weinige lijders in ontsteking over; de ontsteking bereikte ook nooit eenen hoogen graad, daar dezelve dadelijk kon tegengegaan worden. Geenszins was dit echter het geval bij eene zogende vrouw, welke reeds pijn in de borst begon te gevoelen, toen nog vele verschijnselen van het 3de tijdperk der Cholera aanwezig waren. Naarmate nu de bloedsomloop zich herstelde, vermeerderde deze *dolor pletriticus* zoodanig, dat zij naauwlijks kon ademhalen. Te vergeefs werd eene aderlating beproefd,

daar het bloed nog te verdikt scheen te zijn, om uit de ader te kunnen vlieten, en de bloedsomloop nog niet geheel hersteld was. Bloedzuigers en pappen namen de pijn niet weg, waarna ook de reactie weder verminderde en de lijderes, de pijn tot aan haren dood toe behoudende, reeds denzelfden nacht overleed. Bij de opening bleek het borstvlies op die plaats ontstoken te zijn, zonder sporen van gangreen of exsudatie, zoodat de dood geen onmiddelijk gevolg van deze ontsteking scheen te zijn.

Congestiën naar de lever hadden meermalen plaats, vooral bij lijders van een galachtig temperament, doch nooit gingen dezelve in ontsteking over, dewijl wij, indien de lijders pijn in de leverstreek gevoelden, dezelve terstond door de alsdan aangewezene middelen konden beteugelen.

Enteritis hebben wij meer dan eens bij bejaarde lijders te bestrijden gehad. Wanneer namelijk in het laatste Cholera-tijdperk teekenen van reactie ontstonden, b. v. het opkomen der pols, vermeerdering van huidwarmte, gekleurde ontlasting enz., alsdan werd onze hoop, om hoogbejaarde lijders te behouden, niet zelden teleurgesteld door eene zich min of meer ontwikkelende ontsteking der ingewanden, welke binnen weinige uren den dood ten gevolge had. Bij de opening, bevonden wij alsdan de ingewanden en het buikvlies op verschillende plaatsen ontstoken, alsmede somtijds exsudatie van lympha plastica en gangreen.

Braking hebben wij somtijds, nadat alle de Cholera-verschijnselen voor de reactie hadden plaats

gemaakt, zien voortduren, vooral wanneer de braking een der voornaamste verschijnselen geweest was, en wanneer de lijders uit het tweede Cholera-tijdperk herstelden. Dezelve week gewoonlijk binnen een of twee dagen; eens duurde dezelve vele dagen, na dat de jonge lijderes, (een kind van 8 jaren,) voor het overige geheel hersteld scheen te zijn. Dit kind kon niets gebruiken, of het braakte dat terstond weder uit, en werd daarbij door hevigen honger en dorst gekweld. Deze aanhoudende brakingen schenen ons alleen uit eene groote gevoeligheid van de maag voortekomen.

OVER DE VOORZEGGING.

De *prognosis* rigtte zich naar den ouderdom, het geslacht, ligchaamsgestel, tijdperk der ziekte, en derzelver verschijnselen.

1°. *Naar den ouderdom.* De volgende tabellen geven de verhouding van het herstel en overlijden onzer lijders, naar gelang der jaren op.

	Vrouwelijk geslacht		*Mannelijk geslacht.*	
Jaren	*Overl.*	*Hersteld.*	*Overl.*	*Hersteld.*
1 tot 5	2,	4,	4,	8.
5 — 10	2,	7,	3,	7.
10 — 15	1,	10,	0,	7.
15 — 20	1,	1,	0,	4.
20 — 30	1,	11,	1,	2.
30 — 40	7,	12,	1,	9.

Jaren	Vrouwelijk geslacht Overl.	Vrouwelijk geslacht Hersteld.	Mannelijk geslacht Overl.	Mannelijk geslacht Hersteld.
40 — 50	8,	8,	4,	2.
50 — 55	3,	2,	2,	4.
55 — 60	2,	0,	2,	1.
60 — 65	1,	1,	5,	0.
65 — 70	4,	0,	3,	1.
70 — 75	4,	2,	3,	1.
75 — 80	2,	0,	0,	1.
80 — 85	1,	0,		
85 — 90	0,	0,		
90 — 95	1,	0.		

	Overl.	Hersteld.
Kinderen	12,	43.
Vrouwen	35,	37.
Mannen	21,	25.
	68.	105.

Uit deze tabel volgt deze verhouding:

	Overl.	Hersteld.
Van 1 tot 10 Jaren	11,	26.
— 10 — 20 ——	2,	22.
— 20 — 40 ——	10,	34.
— 40 — 55 ——	17,	16.
— 55 — 95 ——	28,	7.

Hieruit kan men genoegzaam besluiten, dat de gunstigste voorzegging tusschen de 10 à 20 jaren valt, en dat hoe ouder de lijders zijn, er zoo veel te minder hoop op herstel is, vooral bij menschen boven de 55 jaren: hoewel men nooit, zelfs niet in vergevorderden ouderdom, met zekerheid den dood voorspellen kan, daar wij het geluk hadden

eene vrouw van 86 jaren (in het Minnehuis) uit het tweede Cholera stadium te herstellen.

2°. Wat het geslacht aanbelangt, zoo is de voorzegging bij vrouwen over het algemeen gunstiger: hoewel uit voorgaande tabel juist het tegendeel zou blijken, moeten wij hierbij aanmerken, dat wij vrouwen dikwijls hebben zien genezen van eenen veel ergeren graad van Cholera, dan mannen konden doorstaan. Het Cholera-verloop duurde ook langer bij vrouwen, dan bij mannen, waardoor men meer hoop kon hebben op eene goede werking der geneesmiddelen.

3°. De *prognosis* was zeer ongunstig, wat het ligchaamsgestel betreft, bij sterke gespierde lijders, wanneer die in het tweede of derde tijdperk onder behandeling kwamen. Personen van middelmatigen ligchaamsbouw, en van een zwak ligchaamsgestel, schenen de Cholera, zelfs in eenen ergen graad, beter weêrstand te bieden, dan de vorigen. Zoo was het zonderling, hoe het teêr en zwak ligchaam van zeer jonge kinderen, uren, soms eenen gantschen dag en langer, aan de hevigste verschijnselen van het 3de tijdperk der ziekte wederstand kon bieden, en vorige kragten en gezondheid binnen weinige dagen herkrijgen kon.

4°. De voorzegging grondde zich het meest op het tijdperk, gedurende hetwelk de lijders onder doelmatige geneeskundige behandeling kwamen. Het gunstigst was dezelve, indien de lijders in het eerste tijdperk der ziekte naar het Ziekenhuis vervoerd werden. Een paar kinderen, die eensklaps onder convulsiën stierven, en eenige hoogbejaarde

lijders, bij welke dit eerste tijdperk naauwlijks te onderkennen was, uitgezonderd, hebben wij geen van zoodanige lijders verloren. Dezelve kon ook nog gunstig genoemd worden, indien de lijders in het begin van het tweede tijdperk onder onze behandeling kwamen. Later echter was dezelve twijfelachtig, terwijl dezelve bij lijders, die in het gevorderd derde tijdperk eerst naar het Ziekenhuis werden gebragt, zeer ongunstig kon geoordeeld worden. Hierbij moeten wij echter opmerken, dat de voorzegging in dit tijdperk over het algemeen niet zoo ongunstig was, dan alleen ingeval de lijder daar in eerst onder onze behandeling kwamen; want bijna alle lijders, die in het tweede bij ons werden gebragt, ondergingen het verloop der ziekte in het laatste tijdperk, zonder dat men daarom eenen ongunstigen afloop der ziekte voorspellen kon.

5°. Gunstige verschijnselen, in het *stadium erethicum* waren: het uitbreken van een overvloedig warm zweet, het ontwikkelen der pols, en de herstelde urinloozing, welk laatste de geheele opheffing des ziektetoestands aanduidde. Ongunstige waren in hetzelve: het uitbreken van klam zweet, vermindering der huidwarmte, en kleiner worden der pols. In dit geval had men het verloop der ziekte in het volgend *stadium*, te wachten. In het tweede tijdperk waren gunstige teekenen: de afwezendheid of het gevoel van geringe pijn in den hartkuil, vrije ademhaling en herhaalde braking met weinige *diarrhoea;* ongunstige, de tegenovergestelde verschijnselen, het snel zinken der pols,

en de spoedige overgang van dit tijdperk in het volgende. In het derde tijdperk waren gunstige verschijnselen: de gevoeligheid van het ligchaam voor in en uitwendige prikkels, het wel verdragen der ziekte, de kortere duur van dit tijdperk; ongunstige of doodelijke verschijnselen waren: de lange duur van dit tijdperk, met verslimmering des ziektetoestands door bijkomenden angst, onrustigheid, hevige pijn in den hartkuil, moeilijke ademhaling, lendenpijn, bloederige ontlasting, convulsiën, *opisthenotonos* bij kinderen. Eene gunstige reactie toonden aan, het langzaam en geregeld opkomen der pols, met langzame terugkering van eenige huidwarmte, opdroogen van het klamme zweet, bijkomende hik, verschijnen der *menses* en van herhaalde ontlastingen, eindelijk de herstelde urinloozing. De snelle en ongelijke reactie, met achterblijven der ontlastingen en urinloozing, hevige congestiën naar het hoofd, drooge tong, verschijnselen van aandoening der hersenen, pijn in de buik, vooral bij bejaarden, pijn op de borst, bij nog niet geheel hersteldenbloedsomloop, behoorde onder de ongunstigste verschijnselen. Bij de aandoening der hersenen, was de voorzegging evenwel gunstiger bij jeugdige, als bij bejaarde lijders.

Zwangerschap behoorde onder die toestanden, welke de voorzegging zeer moeilijk maakten. Van drie zwangere lijders hebben wij eene verloren, welke 3 maanden zwanger zijnde, lang in het 3de Cholera-tijdperk verbleef, voor dat er reactie ontstond; die echter zoo hevig was, dat de hersenen spoedig werden aangedaan. De andere, 8

maanden zwanger zijnde, genas uit het tweede tijdperk, en verloste op haren tijd van een gezond levend kind, terwijl de derde, van 6 maanden, uit het eerste Cholera-tijdperk herstelde, zonder dat wij van den afloop der zwangerschap naderhand iets hebben kunnen vernemen.

OVER DE BEHANDELING.

Zoodra de lijder in het Ziekenhuis was ingebragt, werd hij ontkleed, een gewarmd flenelle hemd aangetrokken, en in eene krib gelegd, die door eenige kruiken heet water werd verwarmd. Dit werd zoo snel, als mogelijk was, verrigt; zoodat wij zelden meer dan 5 minuten daarna tot de geneeskundige behandeling konden overgaan. — Deze behandeling verschilde voornamelijk voor het tijdperk der ziekte, waarin de lijder zich bevond, en voor den ouderdom van denzelven.

In het eerste tijdperk deden wij altijd eene aderlating, kinderen en hoogbejaarden uitgezonderd. Gewoonlijk spoot het bloed eerst met eene straal uit de geopende ader; doch liep daarna langs den arm af; zoodat wij, door het laten bewegen en door wrijving van den arm, zelden meer dan 8 oncen dik, donker gekleurd bloed verkregen, waaruit zich slechts langzaam een weinig *serum* afscheidde. Dikwijls brak nu dadelijk na deze lating een overvloedig warm zweet uit, hetgeen wij door een aftreksel van *fl. cham.* met *rob. samb.*

en *sp. mind.* ondersteunden. Indien de pols onderdrukt bleef, herhaalden wij de aderlating, en wanneer na de aderlating, de pijn of drukking in den hartkuil niet verdween, zetten wij 6, 8, 10 bloedzuigers op die plaats en onderhielden de bloeding door pappen. Deze pijn was het eenigst ziekteverschijnsel, hetgeen niet geheel na de lating verdween; de andere, als krampen, buikrommelingen, misselijkheid, enz. hielden dadelijk daar na, en het daarop volgend warm zweet, op. De urinloozing geschiedde gewoonlijk weinig tijds na de lating, hetgeen zelfs bij twee lijders binnen een half uur na dezelve plaats had.

Indien de tong geheel beslagen was, en misselijkheid aanwezig was; of ook, indien wij eenen snellen overgang in het tweede tijdperk vreesden, zoo dienden wij, na voorafgaande lating, een braakmiddel uit *ipecacuanha* toe, hetzelve herhalende, tot dat er braking volgde, en lieten ondertusschen den lijder gemeld zweetmiddel gebruiken; tot dat zich een ruim warm zweet vertoonde. — Bij kinderen deden wij geene lating; maar gaven deze terstond een braakmiddel uit *ipecacuanha*, en daarna een dergelijk zweetmiddel, als bij volwassenen, hetgeen voldoende was om het herstel te bewerken; dan slechts zeer weinige kinderen kwamen bij ons in dit eerste tijdperk. — Tot voorbeeld van onze behandeling bij volwassenen in dit stadium strekke de volgende ziektegeschiedenis.

Willem kehl, dienaar der policie, oud 33 jaren, van een bloedrijk temperament en sterk ligchaamsgestel, belast met het toezigt over het weg-

halen der besmette goederen, kwam den 29 Sept. 1832, des morgens ten 9 ure in het Hospitaal, om aldaar tegenwoordig te zijn, bij het afhalen der afgelegde kleedingstukken van onze Cholera-lijders. Hij had dien morgen ten 8 ure, volkomen gezond zijnde, zelve medegeholpen, om eenige bemorste kleedingstukken of beddegoed uit zeker huis wegtehalen, waar in man en vrouw hevig aan de Cholera geleden hadden, en spoedig daar aan waren overleden. Daar op met de schuit wegvarende, waar in gemelde goederen waren ingescheept, met oogmerk om zich naar ons Ziekenhuis tot hetzelfde doeleinde te begeven, werd hij op eenmaal duizelig en gevoelde zich ongesteld. Denkende, dat een borrel hem goed zoude doen, gebruikte hij een glas jenever, waarop hij misselijk werd en een weinig daarna braakte, zonder hierdoor verligt te worden; integendeel kreeg hij nu een gevoel van drukking in den hartkuil en ligte kramptrekkingen in de beenen. Nu kwam hij bij ons in den volgenden toestand. Hij kon naauwlijks op de beenen staan, maar moest zich aan iets vasthouden, was misselijk, poogde telkens overtegeven, doch zonder uitslag; het gelaat was rood, opgezet, het bindvlies rood gekleurd, warme drooge huid, de tong ligt wit beslagen, kramptrekkingen in de kuiten, de pols klein, zamengetrokken en versneld. Wij lieten hem terstond uitkleeden en te bed brengen; in welk klein tijdsverloop de pols aanmerkelijk kleiner geworden was en snaarachtig gespannen. De drukking in den hartkuil was nu pijnlijk, hevige krampen in de kuiten, buikrommelingen, de mis-

selijkheid verminderde; de lijder was overigens zeer angstig, en in hevige gemoedsaandoening over zijnen toestand. Eene aderlating van 10 oncen, verdikt, donker rood bloed, waarbij het bloed op het laatst zeer traag vloeide, deed terstond de krampen en buikrommelingen ophouden, en de pols een weinig opkomen. *Sinapismi* werden aan de kuiten en op de buik gelegd, en een braakmiddel uit twee scrupels *ipecacuanha*, in twee keeren intenemen, gegeven. Hier op echter geene braking gevolgd zijnde, gaven wij hem nogmaals deze gift; dan de misselijkheid ging nu geheel en al over. Wij lieten hem nu nogmaals aderlaten, waardoor echter niet meer dan 8 oncen bloed ontlast kon worden, en gaven daarop weder een $\frac{1}{2}$ *dragm. ipecac.* in eens te nemen. Nu verhief zich de pols iets meer, maar bleef nog altijd gespannen; de pijn in den hartkuil, vooral bij drukking op die plaats, bleef nog dezelfde. Wij gaven hem nogmaals $\frac{1}{2}$ *dr. ipec.* en een half uur daarna 1 *dragma*, zonder dat de lijder eenigsins misselijk werd. Ondertusschen lieten wij hem, om het kwartier, een lepel van eene *infus. fl. ch.* met *rob. samb.* en *sp. minder.* gebruiken. Daar de pols nog niet geheel ontwikkeld was, deden wij nogmaals eene aderlating van 6 oncen, hetgeen weder met moeite kon geschieden, en waarbij de lijder een *animi deliquium* kreeg, waaruit wij hem door besprenkelen met water spoedig weder bijbragten. Hier op volgde eene overvloedige braking, die zich nog eens herhaalde, de huid werd vochtig, de pols ontwikkelde zich geheel, en een overvloedig warm zweet brak over

het gansche ligchaam uit, de pijn in den hartkuil bleef echter nog hevig, op welke plaats wij nu 8 bloedzuigers zetten en die sterk lieten nabloeden, waarna de pijn geheel verdween. Het was nu omtrent 2 uren des namiddags dat wij den lijder behouden konden rekenen, daar er weldra eene overvloedige urinloozing en eene gebonde ontlasting plaats had. De pols was geheel ontspannen, geregeld en natuurlijk, de lijder gevoelde zich geheel opgeruimd en volmaakt wel, terwijl het zweeten nog eenige uren bleef aanhouden. De lijder bleef nu nog eenen dag rustig te bed, zonder eenige geneesmiddelen te gebruiken, waarna hij naar de zaal der hersteldden ging, geen ander ongemak gevoelende dan van de mosterdpappen, op de buik en aan de kuiten.

Op dergelijke wijze behandelden wij ook de lijders, die in het begin van het tweede tijdperk der ziekte zich bevonden. Bij deze was het echter zeer moeilijk, om eene aderlating van 6 oncen te doen, daar het bloed alsdan reeds te zeer verdikt was. Gelukte echter dezelve, zoo hadden wij somtijds het geluk, de lijders op bovengenoemde wijze te herstellen; dan meestal gebeurde dit niet. Indien de lijders vooraf gebraakt hadden, en weinige *diarrhoea* hadden, gaven wij hun bismuth-poeders, van III grein *pro dosi* om 't uur, somtijds vereenigd met eene *infusio serpentariae*, met *sp. c. c.* en *syr. menth.* of ook met *sp. minderer.;* doch in het vervolg lieten wij deze *infusio* achterwege, en gaven de bismuth-poeders enkel. Indien de lijders gedurig *diarrhoea* hadden zonder braking, lieten wij

hen eerst een braakmiddel uit *ipecac.* gebruiken, hetzelve herhalende, tot dat er braking volgde, en gaven dan na dezelve de bismuth-poeders. Terstond bij hunne inkomst in het Ziekenhuis, lieten wij hun eene mosterdpap op den buik, en somtijds ook op de borst leggen, die wij telkens vernieuwden, tot dat de huid rood en pijnlijk werd. Ook lieten wij tot leniging der krampen, de beenen en armen met flenelle lappen wrijven, die met het smeersel van *Rives. sp. vini. camph.*, of ook met *ung. laurinum opiatum* werden besmeerd. Ondertusschen lieten wij de lijders zoo veel drinken, als zij wilden, meest koud water of water en melk. Met deze behandeling gingen wij voort, tot dat de ziekte in het 3de tijdperk was overgegaan, of tot dat zich gunstige verschijnselen opdeden, welke de reactie reeds in dat tijdperk aantoonden. In dit geval stelden wij terstond alle *stimulantia* ter zijde, indien de lijders deze gebruikt hadden, en lieten hen enkel met het gebruik der bismuth-poeders voortgaan. Indien zij alleen deze poeders gebruikt hadden, gaven wij hun nu deze, om de twee uren, tot dat wij besluiten konden, dat de reactie genoegzaam plaats had, om niet meer voor het verdwijnen van dezelve te behoeven te vreezen, en behandelden alsdan de lijders, zoo als wij hierna zullen aantoonen, wanneer wij de behandeling der ziekte bij de reactie in het 3de tijdperk zullen opgeven. Wanneer echter de ziekte in het derde tijdperk overging, hetgeen meestal geschiedde, zoo gingen wij met dezelfde behandeling voort, indien zich namelijk geene verontrustende verschijnselen voordeden, als

benaauwdheid, pijn in den hartkuil, fluctuatie in de maag enz.; nademaal het geheel onvoelbaar worden der pols, blaauwe huidkleur en de ijskoude van het ligchaam, niet vergezeld van genoemde ongunstige verschijnselen, ons niet beletten, eene nabij zijnde reactie te voorspellen. Indien in tegendeel de verschijnselen meer en meer verslimmerden, zoo dienden wij de lijders te gelijk met de *bismuth*, ook *stimulantia* toe, en behandelden hen, zoo als die lijders, welke in dit tijdperk eerst in ons Ziekenhuis kwamen.

Deze lijders namelijk kregen dadelijk mosterdpappen op den buik en borst, die telkens ververscht werden, doch, wanneer de huid hierdoor pijnlijk geworden was, er afgenomen werden, om eenigen tijd daar na er weder te worden opgelegd; tot dat de toestand der lijders verbeterd was. De inwendige behandeling begonnen wij met een braakmiddel uit *ipecacuanha*, vereenigd met de kamfer, en herhaalden hetzelve, tot dat er overvloedige braking volgde. Terstond daar op dienden wij de bismuthpoeders met de kamfer vereenigd toe, benevens eene *infusio* van *serpentaria*, of *fl. arnicae*, met herhaalde giften van *oleum cajeputi*. Wanneer niettegenstaande herhaalde en hevige braakmiddelen, geene braking ontstond, waren alle deze *stimulantia*, hoewel in groote giften toegediend, geheel vruchteloos.

Onze behandeling verschilde bij kinderen hier in, dat, indien zij in het eerste tijdperk der ziekte bij ons kwamen, wij hen een *emeticum* uit *ipecacuanha* toedienden, en na gevolgde braking, een

infusum diaph., uit *fl. ch. v.* met *rob. samb.* en *sp. mind.*, lieten gebruiken, waar na zij spoedig tot zweeten kwamen, en binnen weinig tijds behouden konden gerekend worden. In het tweede of derde tijdperk bij ons komende, gaven wij aan jongere kinderen de *fl. zinci* enkel, of met de *ipecac. refracta dosi* vereenigd, aan de oudere de *bismuth* in mindere giften, dan bij volwassenen, zonder eenige *stimulantia* bij hen aantewenden. Zoo terstond als de tong slechts eenigzins warm werd, en de pols even te voelen was, stelden wij ook deze geneesmiddelen ter zijde, en lieten hen eenigen tijd zonder geneesmiddelen, ondertusschen den loop dezer reactie gadeslaande. Verdweenen nu deze gunstige teekenen weder, zoo keerden wij tot deze geneesmiddelen terug; en alleen, wanneer, niettegenstaande de grootere en de in kleinere tusschentijden gegeven giften, de bloedsomloop geheel gestremd bleef, hetgeen echter zeldzaam was, vereenigden wij dezelve met de muskus; ook vooral dan, wanneer zich convulsiën in het derde tijdperk vertoonden. Mosterdpappen gebruikten wij zelden bij kinderen, daar dezelve ons toeschenen aan deze jeugdige lijders veeleer groot ongemak en pijn te bezorgen, dan eenige verbetering in hunnen toestand te weeg te brengen: alleen bij convulsiën in het derde tijdperk wendden wij ze aan. De behandeling der lijders bij de reactie was over het algemeen de volgende.

Zoo terstond als zich slechts de flaauwste teekenen van den zich herstellenden bloedsomloop vertoonden, stelden wij niet alleen alle prikkelende middelen,

wanneer wij die toegediend hadden, ter zijde; maar gaven ook de *bismuth*, of de zink bij kinderen, in grootere tusschentijden, en stelden deze middelen somtijds bij kinderen geheel ter zijde, wanneer de hevige klopping der *carotides*, hoewel de pols en de huidwarmte nog afwezig waren, eene hevige reactie lieten voorspellen. Zelden verdwenen deze teekenen van reactie weder, wanneer zij zich eens vertoond hadden, al waren zij ook nog zoo gering; en gebeurde dit, dan waren bij kinderen gewoonlijk een of twee poeders van de voornoemde geneesmiddelen voldoende, om de reactie weder voor den dag te roepen. Hield dezelve nu aan, zoo sloegen wij de lijders eenigen tijd gade, om den loop van de herstelling des bloedsomloops des te beter te kunnen beoordeelen. Slechts weinige keeren ging dezelve zoo geregeld voort, dat eene eenvoudige verkoelende en verfrisschende drank genoegzaam het eenigst geneesmiddel was, dat wij den lijder behoefden toetedienen. Ging het herstel des bloedsomloops snel voort, en vertoonden zich daarbij congestiën naar het hoofd, bij volwassenen uit geene andere teekenen kenbaar, dan uit het rood opgezet gelaat, roode oogen, en sterke doch niet frequente pulsatie der *carotides*, zoo lieten wij den lijder eene aderlating doen van 6 à 8 oncen, hoewel dezelve ons dikwijls mislukte, daar het bloed alsdan nog te dik was, om uit het laatgat te kunnen vloeijen. Wanneer dit nu het geval was, moesten wij ons van bloedzuigers bedienen, die, hoewel herhaald aan het hoofd gezet, niet altijd bij volwassenen ver-

mogend waren, de congestiën te keeren. Des te meer voldeden zij ons bij kinderen, waarbij zij dadelijk van vrucht waren. Zoo terstond wij namelijk bij deze uit hunne slaperigheid, en uit het hevig kloppen der *carotides* de congestiën naar het hoofd bemerkten, lieten wij 1 of 2 bloedzuigers achter ieder oor zetten; en vernieuwden dezelve tot zoo lang, dat de kinderen helder uit de oogen rondzagen, en er geen spoor van slaapzucht meer bij hen overig was. Gewoonlijk gevoelden zij niets van het bijten der eerste bloedzuigers; hadden die echter eenigen tijd aangelegen, zoo gaven zij eenige teekenen van bewustheid, door er de handen aan te willen brengen, zonder nog de oogen te openen; daarna begonnen zij de pijn te gevoelen, openden de oogen voor eene poos, schreeuwden van de pijn, maar vervielen weder in hunnen vorigen toestand; zette men hen nu een paar nieuwe bloedzuigers aan, zoo gevoelden zij dezen prikkel terstond; doch eerst na eenig bloedverlies was deze gevaarvolle toestand geheel geweken. Intusschen gaven wij hen inwendig poeders met *calomel*, met, of zonder *rheum*, naar mate de *diarrhoea*, die wij als een gunstig verschijnsel bij de reactie beschreven hebben, weinig of niet aanwezig was. Bij volwassenen maakten wij meer gebruik van eenen drank uit *elix. acid. hall.* met *muc. g. arab*, en *syr. pap. rhoead.* Overigens bevorderden wij de ontlastingen door herhaalde *clysmata* uit keukenzout, in eene *inf. fl. ch. v.* met *mel* en *ol. lini.* Ook mogen wij niet vergeten te melden, dat wij, zoodra er teekenen van reactie aanwezig waren, blazen

met ijs gevuld op het hoofd lieten plaatsen, nadat wij het haar hadden laten afsnijden; waardoor op hetzelve eene gedurige koude werd onderhouden. Eerst dan namen wij dezelve van het hoofd, als er hoegenaamd geen gevaar meer voor congestiën bestond.

Wanneer deze congestiën niet geheel beteugeld konden worden, en er zich teekenen van hersenlijden voordeden, zoo gingen wij dezelve, op dezelfde wijze, als de congestiën te keer met bloedontlastingen, *calomel* en *rheum*, *clysm. salina* enz. waarbij wij ook *sinapismi* aan de kuiten voegden. Wanneer zich bij dezen toestand verschijnselen van ware zwakte vertoonden, als: *delirium mite*, *taciturnum*, onvermogen om zich opterigten, snelle, zwakke, onregelmatige pols, dienden wij de muskus met *julapia ex aceto* enz., doch zonder goeden uitslag toe. Vijf lijders, waarvan drie bejaarden en twee kinderen waren de slagtoffers dezer hersenontsteking. Slechts twee jongelingen vermogten wij, door het standvastig aanwenden der antiphlogistische geneeswijze, te herstellen, alhoewel de ongunstigste verschijnselen, zoo als *delirium*, *vociferatio*, *stridor dentium*, *coma*, *adypsia*, enz. aanwezig waren, waarbij zich bij den eenen op het laatst reeds ware zwakte voegde. Beide deze jongelingen hadden niet anders gebruikt, dan de Bismuth-poeders, en deze waren ook terstond ter zijde gesteld, zoodra zich eenige reactie voordeed. Bij den eenen was deze reactie in het tweede tijdperk der ziekte ontstaan; de ander, die een zwak, zeer scrofuleus gestel had, waarvan *tinea capitis*, een genoeg-

zaam kaal hoofd, en een *ulcus scrofulosum* aan het been, ten bewijze strekten, had langen tijd in het derde tijdperk verkeerd, voor dat er eenige teekenen van reactie ontstonden. In het eerst begonnen deze congestiën met sterken *sopor*, uit denwelken zij niet, dan met groote moeite konden gewekt worden, en daarna ontstond *delirium*. Nu weigerden zij volstrekt iets te gebruiken, hielden de tanden tegen elkander, schrijden of schreeuwden, wanneer men hen daartoe wilde noodzaken, en niet dan met eenige kunstgrepen gelukte het ons, hen iedere 10 minuten, hetzij van eenen verkoelenden drank, hetzij van limonade, eene kop te laten drinken. Bij den eenen verwisselden wij den verkoelenden drank met *decoct. alb. sydenhami*, vereenigd met *vinum rhenanum*, toen op het laatst deszelfs ligchaamskragten zeer verzwakt waren. Na omtrent 36 uren in dezen toestand te hebben gelegen, begonnen eerst de *excretiones* van *alvus* en *urina* te voorschijn te komen, waarna beide jongelingen zoo spoedig in beterschap toenamen, dat zij binnen weinige dagen als hersteld werden opgegeven, en het Ziekenhuis verlieten. Een groot deel van hunne genezing schrijven wij toe, behalve aan de plaatselijke bloedontlastingen, aan het gestadig toedienen van dilueerende dranken. Het *ulcus scrofulosum* genas binnen weinige dagen, door het gestadig aanwenden van pluksel met koud water bevochtigd. De *calomel*, dienden wij bij deze lijders niet toe, gelijk wij die ook meestal slechts aan kinderen gaven.

Pleuritis behandelden wij met bloedzuigers en

andere *antiphlogistica*, daar latingen niet gelukten. Deze ontsteking vertoonde zich reeds bij de eerste reactie. Bovengenoemde scrofuleuse jongeling kreeg alzoo, toen de pols naauwlijks weder merkbaar was, pijn op de borst, bij de inademing vermeerderende, welke pijn echter op hield, na het aanleggen van eenige bloedzuigers, en waar na, de congestiën zich naar het hoofd schenen te wenden. In een ander geval, waar zich *sympt. pleuritica* bij eene zogende vrouw vertoonden, waren bloedzuigers, niet voldoende, om de ontsteking weg te nemen, daar na het aanwenden van dezelve de reactie weder verminderde, blijvende de pijn voortduren, tot dat de lijderes spoedig daarna overleed. Dit zelfde was ook het geval met eene vrouw, die, nadat zij de congestiën en aandoening der hersenen gelukkig had doorgestaan, eerst *sympt. pleuritica*, en daarna ontsteking der ingewanden kreeg, waar aan zij spoedig overleed. De *sectio cadav.* bevestigde de *diagnosis*. Beginnende *hepatitis*, die wij een paar keeren bij de reactie hebben waargenomen, week terstond voor het aanwenden van eenige bloedzuigers, *clysmata*, en het inwendig gebruik van *eccoprotica*, *decoct. gram. tamarind.* enz.

Het volgende geval hebben wij van *enteritis* gehad.

Eene vrouw van 71 jaren, sedert eenige dagen aan *febris intermittens tertiana* lijdende, krijgt op den koortsvrijendag de Cholera; bij haar geroepen wordende, vonden wij de ziekte in het tweede tijdperk. Daar het reeds avond was, en zij den vol-

genden dag, des morgens, de koorts wachtende was, en er geene gastrische of andere complicatie bestond, gaven wij haar de *pulv. sulph. chin.*, twee grein op ieder poeder, benevens een *decoct.* van *cortex peruv.* met *cort. cascar.* Op den volgenden dag hadden de Cholera-verschijnselen opgehouden, de koorts was weggebleven, en de lijderes bevond zich zeer wel. Op den daar aanvolgenden dag gevoelt zij eene stekende pijn in de leverstreek, die door aanraking vermeerderde; deeze pijn echter na het aanzetten van 6 bloedz. verdwijnende, begint zij te klagen over pijn in den buik, van *ischuria* vergezeld; welke pijn, niettegenstaande het aanwenden van *hirudines*, *calom.*, zoo in als uitwendig, *clysmata demulcentia*, pappen enz. bleef voortduren, tot dat zij reeds in den avond van den volgenden dag overleed. Bij de *sectio cadav.* vonden wij ook de *intestina* ontstoken, adhaesie en exsudatie van *lympha plastica.* Andere gevallen van *enteritis* hadden plaats bij hoogbejaarde lijders, waarbij naauwlijks eenige verschijnselen van reactie uit het laatste *stadium* aanwezig waren; zoodat het moeilijk valt te bepalen, of die lijders aan deze *enteritis* of aan de Cholera overleden.

Parotitis, *phrenitis*, *erysipelas bullosa* van eenen bilieuzen aard, hebben wij slechts bij ééne lijderes opgemerkt. Deze, eene sterke vrouw, van een Cholerisch temperament, 30 jaren oud, ELIS. CATH. DINGJAN, wed^e^. VERSLUIS, schoonmaakster van beroep, was den dag voor hare inkomst in het Ziekenhuis, wegens *nerveuse aandoening* door haren geneesheer behandeld, welke aandoening ook wel

uit *sympt. prodroma cholerae* kan bestaan hebben, hoewel het niet onmogelijk is, dat er zich *sympt. nervosa* hebben bijgevoegd, daar zij korten tijd te voren haren man en twee kinderen aan de Cholera verloren had. Den 20sten Augustus, 9 ure 's morgens waren, zoo als zij verhaalde, de Choleraverschijnselen begonnen, met braking, *diarrhoea*, enz. Omstreeks 3 ure na den middag, kwam zij eerst onder onze behandeling, toen er nog huidwarmte aanwezig was, in een woord de Cholera in het tweede tijdperk gevorderd was. Spoedig verslimmerde haar toestand zoodanig, dat wij haar behalve de Bismuth-poeders, om 't uur eene *inf.* van *fl. ch. rom.* en *fl. arnic.* lieten gebruiken. Dan deze behandeling was niet in staat, om het verloop der ziekte in het 3de tijdperk tegen te houden. Nadat dit *inf.* verbruikt was, lieten wij haar alleen met de Bismuth-poeders voortgaan. Op den 21sten Augustus, des morgens, namen wij eenige flaauwe teekenen van reactie waar; waarom wij haar de *calomel*, 1 grein om 't uur, toedienden. Dan deze gunstige verschijnselen verdwenen weder, zoodat wij spoedig weder tot de Bismuthpoeders terugkeerden, en tevens eene *inf.* van *rad. serp.*, 1 once tot 8 oncen *colat.*, met II *dr. spir. c. c.*, om 't kwartier een lepel, lieten gebruiken. Op den 22sten Augustus, 's morgens, begon zich de bloedsomloop te herstellen. Er hadden dikwijls herhaalde *vomiturítiones* van eene heldere groene vloeistof plaats, en er was slaapzucht aanwezig. Wij gaven haar nu een *julap.* van ½ dr. *el. acid. Halleri* met 12 oncen water, lieten haar een lavement

zetten, plaatsten bloedzuigers achter de ooren en ijs op het hoofd, en schreven haar tot drank voor een *julap.* met *rob. ribesiorum.* Menigvuldige ontlastingen van een helder groen vocht hadden nu plaats, en tevens hield de bovengenoemde *vomituritio* aan, waardoor ook een *ascaris lumbricoides* werd ontlast. De congestiën naar het hoofd bleven, in weerwil dezer behandeling, aanhouden tot den 24sten Augustus. Intusschen waren de ontlastingen verminderd, doch nog niet gebonden, de urinloozing was hersteld, doch weinig, de tong was droog, bruin en ruw, alleen de randen een weinig vochtig, eetlust was nog niet aanwezig. De lijderes was zeer neerslagtig, antwoordde op onze vragen met eene klagende zwakke stem, scheen niets te verlangen, en was altijd sluimerende; de congestiën naar het hoofd schenen echter opgehouden te zijn, de pols bleef steeds wel ontwikkeld en geregeld. Wij gaven haar nu dranken van *oxym. simpl.* en *aq. hordei.* Den 1sten September vertoonde zich bij denzelfden toestand, nog bovendien *erysipelas bullosa* over het gansche ligchaam, waarop wij haar een *dec. gram. tamarind.* lieten gebruiken. Naauwlijks was deze *erysipelas* verdwenen, of de *parotides* zwollen aan, en veroorzaakten de lijderes groot ongemak. Wij wenden hier tegen uitwendige stoving aan, en lieten haar overigens met dezelfde geneesmiddelen voortgaan. Zoo verliepen eenige dagen, toen op een' nacht de lijderes op eens, zeer verschrikt, uit eenen droom ontwaakte, die haar scheen verontrust te hebben, en hofmans-druppels verlangde. In de gedachte, dat

zij enkel hierdoor ontsteld was, gaf men haar eenige weinige druppels met water; waarna zij echter een zoodanig misbaar maakte, zingende en schreeuwende, met congestiën naar het hoofd, volle harde freq. pols, enz., dat wij eene beginnende *phrenitis* niet miskennen konden; de *glandulae parotides* waren tevens zeer geslonken. Wij lieten terstond eene aderlating van 10 oncen doen, zetten bloedzuigers aan het hoofd, waarop het *delirium* ophield; appliceerden een *clysma*, en lieten haar overigens met het *dec. tam.* voortgaan. Des morgens was zij bij kennis, had geene bewustheid van hetgeen 's nachts geschied was; het bloed was zeer ontstoken, met een galachtig *serum*. Door het lavement was eene groote menigte gebonde, galachtige drekstoffen ontlast; na een tweede lavement, volgde weder eene dergelijke ontlasting, en zoo ook voor de derde reis. Zeer spoedig veranderde nu haar toestand ten goede; hare eetlust keerde weder, de kragten namen spoedig toe, de opgeruimdheid kwam terug, zoodat zij op het laatst van September geheel hersteld het Ziekenhuis verliet.

Dit was het eenigst geval, dat het herstel zoo lang duurde, anders was dit gewoonlijk 8, 10 à 14 dagen. Het verwekte onze verwondering, dat, niettegenstaande de zoo menigvuldige galachtige *diarrhoea*, reeds bij de eerste reactie ontstaan, er zoo vele dagen, na het begin van hare ziekte, zoo vele ware drekstoffen geloosd werden; daar deze niet in den tijd van hare ziekte konden ontstaan zijn, omdat de lijderes gedurende dien tijd geen, of eenig niet noemenswaardig voedsel gebruikt had. Het

verblijf dezer galachtige drekstoffen, gedurende eenen zoo langen tijd, in de ingewanden schijnt dan ook, bij deze lijderes, de oorzaak van alle die opgenoemde verschijnselen geweest te zijn; hetgeen ook tot bevestiging dient, van hetgeen wij bij de *prognosis* gezegd hebben, dat namelijk, eene ruime *diarrhoea* bij de reactie onder de heilzame teekenen van een spoedig herstel behoorde.

Eene andere ongesteldheid, die somtijds lang aanhield, was de braking, bij volwassenen, wanneer zij uit het tweede tijdperk der Cholera herstelden, of bij kinderen, na het 3de tijdperk. Wij behandelden dezelve verschillend. Bij eene vrouw, bij wie brakingen, sedert het begin der reactie onophoudelijk voortduurden, genazen wij dezelve door een *emeticum* uit *ipecacuanha*; hetgeen in andere gevallen weder niets baatte. Bij kinderen gaven wij somtijds, met goeden uitslag, een *mixtura* uit *g. arab.* als ook de bruischpoeders. Poeders van *rheum* met *eleosach. menth. pip.*, of van *rheum* met *fl. zinci*, *refracta dosi*, voldeden ons minder. Het slikken van kleine stukjes ijs, of teugjes koud water, was ons dikwijls van groot nut. Zoo herstelden wij een kind van 8 jaren, dat verscheidene dagen lang, niets gebruiken kon, zonder het weder dadelijk uittebraken, en steeds eenen onverzadelijken dorst en honger had, door het telkens toedienen van stukjes ijs, en eijerlepeltjes koud water, benevens van een ligt verteerbaar voedsel, in kleine hoeveelheden te gelijk. *Sinapismi*, spaansche vliegen op de maagstreek en *clysmata* deden ons bij genoemde behandeling grooten dienst.

Eenmaal hebben wij slechts eene recidive behandeld.

Eene vrouw van 73 jaren, in het Ziekenhuis, de Lakenhal, van de Cholera hersteld zijnde, wordt drie of vier dagen, na haar ontslag uit hetzelve, door de Cholera weder aangetast, en in ons Ziekenhuis gebragt. Wij bevonden de ziekte in het tweede tijdperk, en voorspelden reeds eenen ongunstigen afloop, wegens hare vergevorderde jaren, en het verloop in het derde tijdperk, toen zich eindelijk eene langzame, doch geregelde reactie ontwikkelde, zonder eenige merkbare congestiën; zoodat deze lijderes, hoewel zeer zwak zijnde, langzamerhand geheel herstelde. In dit geval hadden wij eerst de enkele *bismuth*, daarna eenige bismuth-poeders met kamfer vereenigd, toegediend.

OVER HET GEBRUIK VAN EENIGE GENEESMIDDELEN, IN DE CHOLERA.

Nadat wij in de vorige afdeeling over de behandeling in het algemeen gesproken hebben, zal het misschien niet ondienstig zijn, eenige korte opmerkingen medetedeelen over het nut, of de geringe werking van die geneesmiddelen, welke wij aan onze Cholera-lijders hebben toegediend. Vooreerst komen alsdan de bloedontlastingen in aanmerking, waarvan wij het blijkbaarst nut gezien hebben, in het eerste tijdperk der Cholera.

Aderlatingen. Hoezeer deze vermogend zijn, om de Cholera in het eerste tijdperk te stuiten, is ons uit verscheidene gevallen, zoo in, als buiten het Ziekenhuis ten duidelijksten gebleken. Het herstel bij eene zoodanige behandeling, als wij hier boven hebben opgegeven, geschied zoo snel, dat bij velen de twijfeling zou kunnen oprijzen, of zoodanige persoon de Cholera wezenlijk gehad hebbe. Hiervoor pleiten de volgende daadzaken. Hoewel niet alle Cholera-verschijnselen, als huidplooi, *diarrhoea cholerica*, *vomitus cholericus*, ijskoude van het ligchaam, geheel ontbreken der pols enz. in het eerste tijdperk aanwezig zijn, zoo spreekt het van zelven, dat in eene beginnende ziekte, niet die verschijnselen kunnen plaats hebben, welke noodwendig slechts in het verder verloop van dezelve kunnen ontstaan. Het niet aanwezig zijn van deze verschijnselen, in het eerste tijdperk, kan dus nooit eene grond opleveren, om aan het bestaan der Cholera te twijfelen, wanneer zich bij de lijders slechts die verschijnselen voordoen, welke wij, als tot het eerste tijdperk behorende, beschreven hebben. Wij hebben eenige reizen, zoo hier als te *Rotterdam*, gevallen waargenomen, waarin de lijders in het 1ste *stadium*, bij hunnen geneesheer hulp zochten, die, juist wegens het ontbreken van die verschijnselen, welke tot het verder verloop der Cholera behoren, de ziekte voor geene Cholera hield, en dus de aderlating verzuimde, en bij welke lijders wij, somtijds een of twee uren later, geroepen wordende, de vreesselijkste verschijnselen der Cholera van het

derde tijdperk vonden, zoodat er geene redding meer mogelijk was. Dat wezenlijk diegenen onzer lijders, welke na de aderlating zoo spoedig herstelden, de Cholera gehad hadden, bewees overigens, het moeilijk vlieten van het min of meer verdikte bloed en deszelfs donkere kleur. Even zoo nuttig als de aderlating in het 1ste tijdperk was, even zoo heilzaam bewees dezelve zich in het tweede stadium; want somtijds werd daardoor nog het verloop der Cholera gestuit, en wanneer dit niet het geval was, zoo verminderde zij vooreerst de groote ophoping van bloed in het hart en in de groote vaten, die vooral bij sterke gespierde lijders in het 3de tijdperk plaats had, en daarna, bij het daaropvolgend herstel des bloedsomloops, het gevaar der congestiën. In het derde tijdperk kon de aderlating niet geschieden, en ook geloven wij niet, dat dezelve alsdan eenig nut zou kunnen doen. Op het laatst van het tweede tijdperk was het reeds moeilijk, om 6 à 8 oncen bloed te krijgen. Wanneer dezelve bij de reactie, bij volwassenen, geschieden kon, bewees zij ons veel dienst, daar de congestiën en het daar opvolgend hersenenlijden, bij deze, door bloedzuigers niet altijd konden worden tegengegaan. Bij kinderen deden wij geene aderlatingen, gelijk wij dezelve ook niet bij bejaarden, van 70 jaren en daar boven, durfden doen, een enkel geval uitgezonderd, waar wij voor hersenaandoening vreesden, met goeden uitslag.

Bloedzuigers. Van deze maakten wij veel gebruik bij de congestiën naar het hoofd, in de reactie:

vooral bij kinderen waren dezelve van groot nut, gelijk wij ook niet schroomden om, hoe jong deze ook mogten zijn, zoo lang bloedzuigers aan te zetten, tot dat de soporeuze verschijnselen geheel verdwenen waren. Eene enkele reis gebeurde het, dat onder deze bloedontlastingen de pols verminderde en weg ging. Indien in zoodanig geval de *carotides* hevig en snel bleven pulseren, met andere verschijnselen van congestiën naar het hoofd, dan was dit weggaan der pols aan de *art. rad.* een slecht teeken; verminderde daarentegen de bloedsomloop gelijkelijk over het geheele ligchaam, dan waren een paar zink- of bismuth-poeders weder voldoende, om den bloedsomloop te herstellen. Wij zetten de bloedzuigers achter de ooren, en niet aan de slapen van het hoofd, daar deze plaats ons het geschiktste toescheen, om de congestiën te verminderen. Bij de minste verschijnselen van congestiën naar het hoofd, al ware het ook, dat de huidwarmte nog niet teruggekeerd, en de pols ook slechts naauwlijks te voelen was, moesten reeds bloedzuigers aan het hoofd gelegd worden, daar de goede uitslag dezer bloedontlastingen met ieder uur toevens, aanmerkelijk verminderde. Wanneer b. v. in het begin 2 bloedzuigers voldoende waren, zoo waren een uur later, 4 bloedzuigers naauwlijks in staat, de soporeuze verschijnselen opteheffen. Behalve de bloedontlasting, welke zij veroorzaakten, scheen ons ook bij kinderen, de *stimulus* der bloedzuigers, en de daardoor onstaande pijn, heilzaam. Somtijds hebben wij ook, in het derde tijdperk, bij sterke gespierde personen 10 à 12 bloedzuigers

op den hartkuil gezet, wanneer zij op die plaats hevige pijn gevoelden; doch vruchteloos, daar de bloedzuigers alsdan zelden wilden zuigen, en wanneer zij dit al deden, geene nabloeding daarop volgde. In het hierboven beschreven geval van WILLEM KEHL hebben wij hiervan goeden uitslag gezien; doch deze was in het 1ste *stadium*.

Koude fomenten bevonden wij zeer nuttig bij de reactie: boven anderen bevielen ons de blazen met ijs gevuld, welke wij boven het hoofd van den lijder ophingen, zoodat zij even op hetzelve drukten, en aldaar eene gestadige koude onderhielden; tot welk einde wij eerst de lijders het haar lieten afsnijden. Ook daarom bevielen zij ons beter, dan de gewone koude fomenten, omdat door deze het hoofdkussen en bed van den lijder geheel doorweekt werden, en ook de bloedzuigers, hoezeer men ook de plaats, waar men die wilden aanzetten, (daar de huid dit ziltig vocht had opgeslurpt) afwaschtte, en met melk bevochtigde, volstrekt niet wilden zuigen. Wij wendden deze blazen met ijs reeds aan, zoodra bij de reactie het achterhoofd warm werd, en onderhielden dezelve zoo lang, tot alle gevaar van congestie voorbij was. Bij gebrek van ijs, lagen wij compressen, een mengsel van *murias ammoniae* en *nitrum* bevattende, op het hoofd, en lieten op dezelve door de oppassers gestadig een mengsel, uit water en azijn, druppelen, tot zoo lang het zout gesmolten was [hierdoor verkrijgt men eene grootere en meer gestadige koude, dan wanneer men het *fomentum Schmuckeri*, op de gewone wijze, aanwend;

want als het zout eens gesmolten is, staat het bijna geheel gelijk met koud water.]

Koude stortbaden. Hoewel wij deze niet hebben aangewend, meenen wij evenwel de rede te moeten opgeven, waarom wij dit niet gedaan hebben. Deze is namelijk de volgende. Het vooroordeel, dat onder de geringere klasse tegen deze baden bestond, zou uitgewerkt hebben, dat geene of slechts weinige lijders, in ons Ziekenhuis, zich zouden willen laten verplegen, en liever te huis zouden gestorven zijn, als eene zoodanige behandeling te ondergaan. Nu echter, daar wij deze niet aanwendden, wilden velen bij voorkeur naar ons Ziekenhuis, gelijk het groot aantal der lijders in ons Ziekenhuis, in een betrekkelijk korter tijdsverloop, dan in de andere Ziekenhuizen bewijst; en wij hadden daardoor de voldoening, van vele lijders te herstellen, die anders, menschelijker wijze, stellig in de huizen zouden gestorven zijn, indien wij die baden hadden aangewend. Wij willen geenszins het nut dezer geneeswijze loochenen; doch bij die lijders welke in het eerste, tweede en ook in het begin van het derde tijdperk onder onze behandeling kwamen, zal men niet kunnen ontkennen, dat de geneeswijze, die wij hebben aangewend, door den gunstigsten uitslag bekroond is geworden. Maar wanneer de lijders in het gevorderd derde tijdperk (zoo als wij dit beschreven hebben) bij ons kwamen, in hetwelk de sterkste *emetica* niet vermogende waren, om braking te verwekken; zoo geloven wij, dat in zoodanige gevallen, van het aanwenden van her-

haalde stortbaden nog *eenig* heil te verwachten is. Dan gesteld, dat wij door het aanwenden derzelve van 10 dergelijke lijders 1 gered hadden, zoo zouden daarentegen misschien 10 lijders in de huizen gestorven zijn, die uit vrees voor de stortbaden, niet in ons Ziekenhuis zouden hebben willen komen. (1)

De *geneeswijze van Kasper*, hebben wij bij twee lijders, die in het gevorderd derde tijdperk der Cholera verkeerden, vruchteloos aangewend.

Het gebruik van *koud water* stonden wij altijd toe, zoo veel als de lijders slechts drinken wilden; wij geloven zelfs, dat dit de genezing zeer bevorderde, vooral in het derde tijdperk, bij het begin der reactie, als *tonicum* en *diluens*. Stukjes ijs werden somtijds gretig door den lijder gebruikt; somtijds verkozen zij liever koud water. Van de *warmte* hebben wij weinig nut gezien. De kruiken met heet water, die wij terstond, bij de inkomst van eenen lijder, in de krib lieten plaatsen, en telkens lieten ververschen, schenen den lijder somtijds zeer te benaauwen. Op het laatst van het derde tijdperk, konden wij niet bespeuren, dat de huidwarmte daardoor vermeerderd werd. In het eerste tijdperk waren zij nuttig, om de lijders tot zweeten te brengen. Zoodra er reactie kwam, lieten wij die kruiken dadelijk wegnemen.

Flenelle hemden hebben wij nuttig bevonden,

---

(1) Het blijkt toch genoegzaam uit het verslag der ziekte in die Ziekenhuizen, waarin stortbaden aangewend zijn, dat van *dergelijke* lijders dit reeds eene gunstige verhouding is.

bij lijders in het eerste tijdperk, om hen tot zweeten te brengen, en bij het overvloedig zweet, dat daarna ontstond, voor koude te bewaren; de onverdragelijke stank die zich verspreidde, wanneer lijders in een nieuw flenelle hemd tot zweeten kwamen, was echter zeer hinderlijk.

Als *huidprikkels* hebben wij vooreerst mosterdpappen aangewend, uit gemalen mosterdzaad, met heet water tot eene brei vermengd, en dun op linnen gesmeerd. In het eerste *stadium* gebruikten wij die zelden, bijaldien wij niet voor een' overgang in het tweede tijdperk behoefden te vreezen. In het tweede tijdperk en in het begin van het derde, veroorzaakten zij den lijder dikwijls, zonder dat nog de huid merkbaar rood werd, groote pijn, zoodanig dat wij dezelve een wijl moesten afnemen: in het derde tijdperk gevoelden de lijders er weinig of niets van. Het is ons twijfelachtig, of deze mosterdpappen veel nut deden, ten minste in het derde tijdperk. Wij hebben in hetzelve bij eenen lijder, die tevens over hevige pijn in den hartkuil klaagde, eenige droppels *oleum sinapi* op die plaats gedruppeld; dan er verspreidde zich zulk eene ondragelijke, prikkelende mosterdreuk, dat wij bevreesd waren, dat de lijder daar van stikken zou. Naauwlijks ontstond er eenige roodheid op die plaats, terwijl hierdoor wel eenige uitwendige pijn werd veroorzaakt; doch zonder dat de inwendige pijn verdween, of de toestand des lijders verbeterde, die ook weldra overleed.

De wrijvingen met het *smeersel van Rives*, *sp. camph.*, *ung. laurin. opiat.*, *aqua st. sinapi*, wan-

neer er krampen aanwezig waren, deden onzes inziens geen meerder nut, dan enkel zachte wrijvingen met eenen wollen of flenellen lap. Zij lenigden de krampen; maar deden ze niet ophouden. De huid werd somtijds opengewreven, vooral wanneer het smeersel van Rives werd gebruikt, waardoor de lijders aan nog ergere folteringen werden blootgesteld.

Clysmata wendden wij vooreerst aan, wanneer bij de reactie de bilieuze *diarrhoea* niet spoedig volgde; ten andere met oogmerk, om het bloed van het hoofd afteleiden, wanneer er congestiën plaats hadden; of eindelijk om eenen tegenprikkel op de *intestina* aantewenden, wanneer de hersenen geirriteerd waren.

Wij zagen de congestiën altijd verminderen of geheel ophouden, wanneer de lavementen door herhaalde, en ruime ontlastingen achtervolgd werden; waarom wij ook de *diarrhoea*, die bij de reactie van zelve ontstond, nooit door stoppende lavementen of inwendige middelen trachtten te stuiten, of te matigen. Desgelijks hebben wij ook nooit de Cholerische *diarrhoea*, hoe overvloedig die ook geschiedde, door stoppende en involverende lavementen of inwendige middelen getracht tegentehouden, daar wij ons van het nuttelooze, en vruchtelooze dezer handelwijze overtuigd hielden. Braakmiddelen uit *ipecacuanha*, herhaalde reizen toegediend, schenen ons toe, dit doel het best te bewerken. Tegen de bloederige ontlastingen wendden wij zamentrekkende lavementen, uit *amylum* en *acid. sulph.* bestaande, aan, doch met vruchteloozen uitslag. Lavementen met keukenzout en azijn

schreven wij somtijds voor, als tegenprikkels bij de aandoening der hersenen.

Onder de inwendige geneesmiddelen, van welke wij veel nut hebben gezien, bekleeden de braakmiddelen eene voorname plaats, van welke de *ipecacuanha* voornamelijk dient vermeld te worden.

Door de *ipecacuanha* als braakmiddel toetedienen, werd de *diarrhoea* dikwijls beperkt, en door braking afgewisseld, die na de door kunst bewerkte, dikwijls van zelfs, van tijd tot tijd ontstond. In het eerste tijdperk was de gift gewoonlijk van 2 *scr.*, in twee keeren te nemen, deze gift een kwartier uurs daarna herhalende, indien daarop geene braking gevolgd was. Wij hebben uit het ziektegeval van KEHL gezien, hoe zeer, reeds in dit tijdperk, de gevoeligheid der maag voor dezen prikkel gezonken was; zoo dat 10 *scr.*, eerst bij het herstel des bloedsomloops, slechts twee keeren braking veroorzaakten: gewoonlijk echter waren 4 *scr.* of 1 *dragma* in het eerste tijdperk voldoende. Het kan dus niet bevreemden, dat wij somtijds in het tweede of derde tijdperk een braakmiddel, van een *dr. ipecac.* en 2 *gr. tart. emet.* toedienden, waarbij wij 3 à 6 *gr.* kamfer voegden, ten einde door dezen vluggen prikkel de gevoeligheid der maag optewekken, om den vasten prikkel van het braakmiddel te doen werken. Een zoodanig braakmiddel moest somtijds meermalen herhaald toegediend worden, eer daarop braking volgde. De sterkste braakmiddelen werden meestal vruchteloos gegeven, wanneer de maag, in het derde tijdperk,

zoodanig met vocht gevuld, en werkeloos was, dat men door betasting het klokken duidelijk hoorde. Twee keeren zagen wij dan nog braking ontstaan, na de toediening van een mengsel, van een once keukenzout, in laauw water opgelost. De rede, waarom wij door alle mogelijke middelen, in dit gevorderd Cholera-tijdperk, braking trachtten te verwekken, is gelegen in de overweging van den paralytischen toestand van maag en ingewanden, in hetzelve. Indien alsdan nog eenig geneesmiddel in staat is, om de gevoeligheid der maag op te wekken, ter bewerking van eene gunstige reactie, zoo moet de werking van hetzelve noodzakelijk verhinderd worden, door de groote verdunning, die hetzelve ondergaat, wanneer dit geneesmiddel in dezen toestand wordt toegediend; ten zij men de giften van deze *stimulantia* zoo zeer vergroot, dat men gevaar loopt, om daarvan de ergste gevolgen te zien ontstaan, wanneer daarop de reactie volgt. Zulks hebben wij bewaarheid gevonden bij eene lijderes, die in genoemden toestand verkeerde, en waarvan de spoedig aanstaande dood reeds door alle aanwezigen werd te gemoet gezien. Na vruchteloos verscheidene *stimulantia* te hebben toegediend, beproefden wij nogmaals herhaalde braakmiddelen, met dat gevolg, dat er eene overvloedige braking plaats had. Terstond daarop voelden wij eenige beweging in den pols, en deze reactie bevorderende, hadden wij het genoegen, dat de bloedsomloop zich geheel herstelde; doch geene middelen waren in staat, om de aandoening der hersenen tegen te gaan, waaraan zij drie dagen daarna over-

leed. Het verwekken van braking in dezen toestand was dan ook voor ons de hoofdindicatie, hetgeen in vele gevallen met den gunstigsten uitslag werd bekroond.

Overigens dienden wij ook met veel vrucht de *ipecacuanha*, in giften van $\frac{1}{2}$ of 1 gr., met de *fl. zinci* vereenigd, aan kinderen in het tweede en derde tijdperk toe.

Diaphoretica. Het eenigst zweetdrijvend middel, hetgeen wij bij onze lijders gebruikten, en ook volkomen aan onze verwachting beantwoordde, bestond uit eene *inf. fl. cham. v.*, van 1 once tot 8 of 12 oncen *col.*, met 2 oncen *rob. samb.*, en 2 of 4 oncen *sp. Mindereri*, om het half uur eene theekop. Wij schreven hetzelve alleen in het eerste tijdperk, na voorafgaande aderlating voor, welke zelve somtijds een genoegzaam *diaphoreticum* was.

De *bismuth* was ons voornaamste geneesmiddel in het tweede en derde tijdperk der Cholera, waaraan wij ook den gunstigen uitslag onzer pogingen voornamelijk toeschrijven. De gift was van 3 gr. per poeder, om het uur, of in hopelooze gevallen, om het half uur; bij kinderen somtijds 1 of $1\frac{1}{2}$ gr. om 't uur. Dewijl wij dit geneesmiddel enkel, zonder bijvoeging van eenig ander, somtijds ook zonder uitwendige middelen, gegeven hebben, terwijl wij bij geen onzer lijders eenig ander geneesmiddel zoo uitsluitend beproefd hebben, de *fl. zinci* bij jonge kinderen uitgezonderd, zoo kunnen wij de goede uitwerking gerust aan het gebruik van dit geneesmiddel toeschrijven. Wij werden in dit oordeel des te meer bevestigd, omdat, indien de

bismuth ter zijde gesteld was, wanneer zich eenige reactie-verschijnselen vertoond hadden, en deze reactie daarna weder verdween, zoo als somtijds gebeurde, het gebruik van eenige bismuth-poeders weder genoegzaam was, om de reactie weder optewekken. Het werkzaamst was de *bismuth* bij lijders, die in het tweede tijdperk onder onze behandeling kwamen. Hoewel dezelve zelden de reactie in dit tijdperk deed ontstaan, zoo volgde die meestal in het derde tijdperk, waarin de ziekte onder het gebruik van dit geneesmiddel overging. De *bismuth* schijnt geene dadelijke werking uitteoefenen, maar daartoe een' zekeren tijd te behoeven, zoo als dezelve ook eene zekere mate van gevoeligheid der maag en ingewanden schijnt te vereischen, opdat derzelver werking zou kunnen plaats hebben. Hierin schijnt de oorzaak gelegen te zijn, waarom men geene werking van dezelve bespeurde, indien de lijders dit geneesmiddel, eerst in het laatste tijdperk, begonnen waren te gebruiken; dewijl alsdan zoo wel de tijd voor de verlangde werking te kort was, als ook de gevoeligheid der maag op eenen te lagen trap gezonken was. Met het oogmerk om die gevoeligheid weder optewekken, vereenigden wij dezelve alsdan met de kamfer, 1 gr. per poeder, en eene *inf. serp.* of *arnicae.* Hoewel wij in de reactie, bij die lijders, welke de *bismuth* enkel gebruikt hadden, nog altijd congestiën hebben zien ontstaan, meenen wij echter te hebben waargenomen, dat deze alsdan zelden zoo hevig, en moeijelijk te overwinnen waren, als bij die lijders, welke tevens prikkelende mid-

delen hadden gebruikt. De reactie scheen ook, in het eerste geval, meer gelijk, regelmatig, algemeen en langzaam te geschieden, dan in het andere geval, en werd spoediger door de zoo gewenschte *diarrhoea* vergezeld.

De rede, waarom het nut der *bismuth*, door zoo velen is ontkend of bestreden, meenen wij dat in de volgende omstandigheden gelegen is.

Vooreerst daarin, dat de ziekte bijna altijd in het laatste tijdperk verloopt, wanneer men de *bismuth* in het tweede tijdperk toedient. Het is dus natuurlijk, dat men, in eene zoo hevige ziekte, een geneesmiddel spoedig ter zijde stelt, en tot andere zijne toevlugt neemt, wanneer men bemerkt, dat het ligchaam, onder het gebruik van hetzelve, ijskoud wordt, de pols geheel verdwijnt, de huidkleur blaauw en bijna zwart wordt, enz. Wanneer nu de lijder evenwel herstelt, gevoelt men zich al ligt geneigd, om deze gunstige wending der ziekte aan de werking der *stimulantia* toeteschrijven, en de te voren gebruikte *bismuth*, als onwerkzaam in de Cholera te beschouwen. Ten andere in de moeijelijke toediening van dit geneesmiddel. Wanneer men de poeders afmengd, moet men zich de moeite getroosten, van hiermede eenige minuten bezig te zijn; want de *bismuth* blijft door hare zwaarte altijd in den lepel terug, wanneer men daarop geen acht slaat. Gewoonlijk wordt het toedienen der geneesmiddelen aan de oppassers overgelaten. Wanneer wij nu, niettegenstaande wij drie weken lang, bijna telken reize, bij de toediening van dit geneesmiddel tegenwoordig waren,

en de oppassers hierop oplettend maakten, nogthans dikwijls een aanzetsel van *bismuth* in den lepel vonden, hoe zal dan wel de toediening van hetzelve plaats gehad hebben, in geval de geneesheer hier niet op gelet heeft? Het was niet alleen de onoplettendheid der oppassers, maar ook de moeijelijkheid van het afmengen, waarvan wij ons zelven overtuigden. De beste wijze om dit geneesmiddel aan de lijders in te geven was, om eerst het poeder in den lepel af te mengen, dit den lijder onder omroeren in te geven, daarna den lepel met het aanzetsel van *bismuth* aan den mond des lijders te houden, en met een eijerlepeltje zoo lang op den lepel eenig water te druppelen, tot dat de *bismuth* er geheel was afgespoeld. Eene vereeniging met *g. arab.* maakte de toediening nog moeijelijker. Wanneer derhalve de toediening van dit geneesmiddel, op zoodanige wijze, nog zoo vele moeijelijkheid inhad, zoo kan men ook hierin waarschijnlijk de oorzaak zoeken, van de geringe werking, welke verscheidene geneeskundigen van de *bismuth* en *fl. zinci* hebben ondervonden; te meer, daar sommigen deze geneesmiddelen in *solutiones* van *salep* of in andere dranken toegediend hebben.

Het *oxydum zinci* lieten wij door kinderen gebruiken, in het tweede en derde Cholera-tijdperk, in giften van 1, $\frac{1}{2}$ en $\frac{1}{4}$ grein, om het uur of half uur, naar gelang van den ouderdom, en het tijdperk der ziekte. Wij zagen, na het enkel gebruik van deze poeders, zonder eenig ander geneesmiddel daar bij te voegen, de kinderen herstellen. Naderhand

voegden wij er de *ipecacuanha refracta dosi* bij, met hetzelfde gevolg. Deze verbinding dienden wij bij voorkeur toe, wanneer convulsiën in het tweede of derde tijdperk aanwezig waren. Ook deze poeders stelden wij terstond ter zijde, zoodra zich slechts eenige flaauwe teekens van reactie vertoonden. Zeer zelden verdwenen deze verschijnselen weder, en indien dit het geval was, dan waren eenige zinkpoeders weder genoegzaam, om dezelve terug te roepen. Bij kinderen maakten wij nooit (een enkel maal uitgezonderd) gebruik van *stimulantia*, al bleven zij ook uren lang zonder pols en ijskoud.

Prikkelende middelen. Over het algemeen meenden wij waartenemen, dat dezelve slechts de benaauwdheid en angst der lijders vermeerderden, en dat, indien er na het gebruik van dezelve reactie ontstond, deze zoo hevig of onregelmatig was, dat de lijder in eenen even zoo gevaarlijken toestand geraakte, als waarin hij verkeerd had. Wij gebruikten de *stimulantia* nooit, dan met de *bismuth* vereenigd.

De kamfer. Dit geneesmiddel was ons van veel nut, verbonden met braakmiddels, om de gevoeligheid der maag in het tweede of derde tijdperk voor dezelve optewekken. Voorts gaven wij dezelve met *bismuth* vereenigd, bij lijders, die in het laatste tijdperk der ziekte onder onze behandeling kwamen, terstond na de verwekte braking; en meenen in dit geval meer nut van deze vereeniging gezien te hebben, dan wij geloven, dat de enkele *bismuth* zou hebben bewerkt. Terstond

moesten wij in dit geval, bij de minste teekenen van reactie deze poeders ter zijde stellen, en de bismuth-poeders nog eenigen tijd enkel toedienen, wilden wij geene hevige congestiën zien ontstaan, die een doodelijk hersenlijden spoedig ten gevolge zouden kunnen hebben. Indien men geene braking in dit laatste tijdperk verwekken kon, dan waren ook alle prikkels, zelfs in zeer groote giften en in kleine tusschentijden toegediend, onvermogende, om eenen spoedigen dood tegen te gaan, en zoo als wij straks hebben aangemerkt, vermeerderden deze *stimulantia* slechts de doodsangst der lijders, zonder den toestand derzelve eenigsins te verbeteren. Wij hebben ook wel eens de *bismuth* met de kamfer in het tweede tijdperk toegediend, en hoewel het ons somtijds gelukte, het verloop der ziekte in het derde tijdperk tegen te houden, en reactie reeds in het tweede *stadium* te verwekken, zoo ontstonden alsdan zulke hevige congestiën, en was het zoo moeijelijk eene hersenaandoening te voorkomen, dat wij van deze geneeswijze naderhand weder terug zijn gekomen, en ons daarover niet hebben behoeven te beklagen.

Het *oleum cajeputi* hebben wij in die gevallen toegediend, waarin de *bismuth* met kamfer geene werking scheen uitteoefenen. Wij gaven alsdan, terwijl wij evenwel met het gebruik dezer poeders voortgingen, 5 druppels om het uur of half uur, somtijds *in desperato casu*, 20 druppels te gelijk, als wanneer wij terstond op zulk eene gift eene flaauwe beweging in den pols meenden te bespeuren, die echter slechts eenige seconden aan-

hield. De lijder scheen geen, of weinig gevoel van dezen prikkel te hebben.

De *serpentaria*, in eene *inf.* van 1 of 8 oncen *colat.*, met 4 oncen *sp. Mind.*, om 't kwartier een lepel, gaven wij wel eens in het tweede tijdperk, te gelijk met de bismuth-poeders; doch lieten dit geneesmiddel meestal na een paar keeren toedienens staan; daar de lijders hetzelve zeer ongaarne innamen, en er meer benaauwd door schenen te worden; hetgeen wij echter nog meer van eene dergelijke *inf.* van *fl. arnicae* meenden te bespeuren. Wij verbonden deze *stimulantia* nog met een paar dragma's of een half once, ook wel eens 1 once *sp. corn. cerv.* bij lijders, die eerst in het derde tijdperk in ons Ziekenhuis kwamen, waarin braakmiddelen geene uitwerking hadden; doch zonder eenige goede werking. Eenmaal zagen wij bij eene oude vrouw, van in de 70 jaren, welke in het tweede tijdperk der Cholera verkeerde, na het gebruik van eene *inf. serpent.*, met 4 oncen *sp. Minder.*, een overvloedig warm zweet ontstaan, waarna zij spoedig herstelde.

Den *phosphorus*, in de aetherische oplossing, hebben wij in ons Ziekenhuis te *Leijden* slechts eenmaal toegediend, in het derde tijdperk; doch even vruchteloos, zelfs in groote giften, als wij dit in het Ziekenhuis te *Rotterdam* hebben gegeven.

Den *moschus* hebben wij zelden voorgeschreven, en dan nog alleen bij kinderen, bij welke de *fl. zinci* in het paralytisch tijdperk geene reactie te weeg bragten, terwijl aanhoudende convulsiën ieder oogenblik de dood ten gevolge schenen te hebben.

Van de 6 gevallen, waarin wij den *moschus* hebben toegediend, waren drie, in welke hetzelve geene reactie te weeg bragt, en de dood onder convulsiën volgde; in de drie overige gevallen ontstond reactie met ophouden der convulsiën, dan hiervan stierven twee kinderen aan hersenaandoening, terwijl er slechts één herstelde. De gift was van 1 grein per poeder om het uur, of om de twee uren, onder voortgebruik der zink- of bismuth-poeders. Tevens hebben wij dit geneesmiddel, bij een kind; in een *clysma* toegediend, zonder eenige werking.

Het *extr. alcoh. nucis vomicae* hebben wij drie keeren in een *clysma*, ter gifte van 8 grein, herhaald toegediend, tweemaal bij lijders, die reeds bloederige stoelgang hadden, en eens bij eene bejaarde vrouw van 93 jaren, waar dit nog niet het geval was; doch telkens zonder eenige goede of kwade werking.

Rooden of *witten wijn* gaven wij aan hoogbejaarde lijders, onder het gebruik der andere geneesmiddelen, somtijds in groote hoeveelheid, doch zonder dat dit eenig ander nut deed, als dat dezelve den lijder eenige verkwikking verschafte, en misschien het leven iets langer rekte, dewijl deze personen, hoewel 70 à 80 tot 93 jaren oud, somtijds 2 à 3 dagen lang, in het laatste tijdperk der ziekte verkeerden.

Andere prikkels hebben wij voor bijzondere omstandigheden gegeven. Zoo lieten wij eenen bekenden dronkaard, 57 jaren oud, die in het tweede tijdperk onder onze behandeling kwam, en door hevige krampen, met aanhoudende braking, doch

geringe *diarrhoea* gefolterd werd, behalve de bismuth-poeders, een *decoct. cort. Peruv.* met 2 oncen *sp. vini*, benevens eene flesch wijn daags gebruiken; met dat gevolg, dat deze lijder langzaam herstelde, zonder dat de ziekte in het laatste tijdperk overging. Hierboven hebben wij reeds melding gemaakt van het ziektegeval van eene hoog bejaarde vrouw, die op den koortsvrijen dag van eene *intermittens tertiana*, door de Cholera werd aangetast, zoo dat wij dit geval hier kunnen voorbij gaan.

Het *elixir. acid. Halleri* gaven wij in giften van een half dragma op 12 oncen water, met *syr. pap. rhoead.*, alleen bij de reactie aan volwassenen. Wij stelden het ter zijde, wanneer er menstruatie plaats had. Wij verbeeldden ons echter, dat dit geneesmiddel als *adstringens* de *diarrhoea*, die bij de reactie plaats had, wel eens zou kunnen tegen gaan, waarom wij personen van een Cholerische temperament, liever een *decoct. gram. tamarind.* voorschreven. Wanneer buikpijnen bij de reactie ontstonden, gaven wij veelal een *decoct. alth. mannatum*, of ook eene *emulsio* uit *oleum ricini* met *manna;* wanneer namelijk deze buikpijnen uit *spasmus* schenen voortekomen.

Den *calomel* hebben wij meest bij kinderen in de reactie gebruikt, van 1 gr. per poeder om 't uur, wanneer de ontlastingen achterwege bleven, somtijds met bijvoeging van 3 tot 5 grein *rheum.* Wij stelden deze poeders terstond ter zijde, wanneer de ruime ontlastingen onstonden, zoo dat wij nooit *salivatio mercurialis* te bestrijden hebben gehad.

Aan het gebruik van den *calomel* schrijven wij het als dan te voorschijn komen van zoo vele wormen toe. Overigens meenden wij het nut van den *calomel* bij congestiën, het meest van het bevorderen der ontlastingen te moeten afleiden.

Het is opmerkelijk dat eerst nadat dit Hospitaal in werking is gebragt, in het naast aangrenzende Minnenhuis de Cholera zich geopenbaard heeft. Toen Zondag den 5 Augustus de Cholera binnen de Stad was uitgebroken, zijn den volgenden dag (Maandag 6 Augustus) alle de Minnekinderen reeds te huis gebleven en geen hunner uitgeweest, welke reden zij ook mogten voorgeven. Vrijdag den 24 Augustus, nadat de ziekte ook in het Minnehuis was uitgebroken en dus het te huis blijven nutteloos was, ja zelfs een nadeeligen invloed had op de bijeenverzamelde menigte, welke meestal in de open lucht op de plaats waren en alzoo gedurig de slagtoffers zagen wegdragen, het zij ziek het zij dood, is er in Vergadering van Regenten besloten, de quarantaine opteheffen, en nog dien eigen avond van den 24 heeft men hen laten uitgaan. De eerste zieke in het Minnenhuis is overleden den 23 Augustus. De eerst aangetasten zijn nog naar 't Hospitaal vervoerd.

Omtrent het Oude-mannen- en Vrouwenhuis op de Heerengracht, wordt het volgend berigt. Den 4 Augustus is door Regenten besluit genomen, dat geen van hun mogt uitgaan, dit bevel is streng gevolgd tot in November toe en van de 38 personen is niet één door Cholera aangetast.

In het Gereformeerde Weeshuis is gedurende de *Epidemie* een getal van 48 kinderen opgenomen, wier ouders aan Cholera zijn overleden; terwijl de gevolgen van dien, den geheelen winter door ondervonden zijn, daar een groot aantal kinderen, als toen halve wezen geworden zijnde daarna bij het overlijden van den overgebleven' vader of moeder almede in het Godshuis zijn moeten worden opgenomen; alzoo het geheele getal der in 1832 ingenomen kinderen bedraagt 96.

De kinderen wier ouders aan de heerschende ziekte waren overleden, zijn bij hunne inkomst in het Godshuis terstond op een daartoe gereed locaal afgezonderd, hetwelk uit twee vertrekken bestond, waarop geplaatst waren op de eerste zes en op de tweede acht kribben, met matrassen en toebehooren en verder al hetgeen voor de dringendste behoefte noodzakelijk was. En zijn deze kinderen door eene daartoe aangestelde oppaster, met eene dienstmeid, behoorlijk verzorgd, gereinigd en opgepast en dus ook van alle gemeenschap met de overige kinderen in het huis, alsmede van alle bezoeken van nabestaanden en vrienden geheel afgezonderd gebleven, gelijk ook de besmette kleederen terstond door de politie zijn afgehaald en verbrand en andere die zelfs maar verdacht wa-

ren berookt en gezuiverd zijn; terwijl voorts als maatregel was aangenomen, alle in eene week inkomende kinderen op het eerste vertrek te ontvangen, welke daar van de eersten die vroeger in quarantaine waren geweest, waren afgesneden en en vervolgens nog 14 dagen à 3 weken op hetzelfde vertrek hebben doorgebracht. Alle welke maatregelen met dat gelukkig gevolgd zijn bekroond, dat van de 48 kinderen welke achtervolgens aldaar geweest zijn en welke uit de ergst besmette en meestal armoedige huisgezinnen gekomen waren, slechts twee kinderen aan de Cholera zijn overleden, welke beide zuigelingen zijn geweest, die de zaden van besmetting waarschijnlijk reeds hadden ingedronken; terwijl dit verder voor niemand der overige kinderen, of ook niet voor suppoosten zelfs niet voor diegenen, wier verpligting medebracht te zorgen, dat de verzorging en oppassing doelmatig geschiedden, van eenige gevolgen is geweest.

Overigens was het personeel van het H. G. of armen- wees- en kinderhuis in 1832, 340 en van dezen is niet één aangetast.

Den 4 Augustus is door Regenten bepaald:

1°. Dat de jongens, die niet te werk gingen, zouden te huis blijven en buiten gemeenschap met hunne betrekkingen.

2°. Dat ook de andere kinderen, die in de week te werk gingen, des Zondags zouden te huis blijven.

3°. Dat zorg zoude worden gedragen, dat niets van verbodene voedsels in het huis werde gebracht. Deze zijn geen van allen zelfs niet dubieus aangetast.

In het Roomsch Catholijke Weeshuis op de St. Jacobsgracht, zijn onder de oude vrouwtjes twee paralytische gevallen voorgekomen, welke beiden doodelijk zijn afgeloopen. Een dezer vrouwen is verpleegd in het Nosocomium Academicum. De andere in het Hospitaal N°. 3 in de Kaarsemakerstraat.

De weeskinderen welke dagelijks op hun ambacht gingen, zijn geen van allen ziek geworden, zoodat het zich bij twee bepaald heeft. Wijders zijn alle maatregelen van voorzorg genomen, en ook de kinders van aan de ziekte overledene ouders een geruimen tijd afgezonderd gehouden.

In het Invalidenhuis, gelegen op den Middelweg, achter de Hooigracht, zijn insgelijks twee paralytische gevallen voorgekomen, welke mede in dood geeindigd zijn. Deze behoorden tot het laatste tijdperk der *Epidemie*, de maanden October en November namelijk, zijnde de eerste ziek geworden, den 3 overleden, den 4 October, de laatste den 6 November daaraanvolgende ziek geworden, den 7 overleden. (N°. 1070 Stads Register.)

Niettegenstaande in het Invalidenhuis, toen een getal van 127 militairen zich bevonden, is het bij deze twee gebleven. Beide zijn in een afgezonderd gedeelte van het gebouw, op een geheel daartoe ingerigt en van al het noodige wel voorzien vertrek behandeld geworden, en na hun overlijden zijn hunne kleederen en beddegoed verbrand. Gedurende de *Epidemie* zijn de Invalides niet te huis gebleven. De eerst aangetaste lijder had verkeering met eene vrouw, welke ook de ziekte gekregen heeft.

In de Infirmerie zijn behandeld, 37 Cholera-lijders, aan meer of min hevige graden der ziekte met daaraan geëvenredigde uitkomst. Van deze 37 lijders zijn 18 overleden, hersteld 19. Aan *diarrhoea cholerica* leden 17, evenveel aan *Cholera paralytica* en 3 aan *Cholera erethica.* Van *Cholera paralytica* overleden 14, herstelden 3. Van *diarrhoea cholerica* overleden 3, herstelden 14. Van *Cholera erethica* overleed 1, herstelden 2. Onder de overledenen was eene militairen vrouw, met haar zevenjarig kind; onder de herstelden haar zoon van 12 jaren; de overigen waren mans van 17—46 jaren.

Onder de patienten alhier behandeld, bevonden zich niet weinige aan den drank verslaafd, bij welken de ziekte gewonelijk slecht afliep. De *methodus diaphoretica* voldeed in ligtere gevallen het meest, in de zwaarste waren als elders alle hulpmiddelen onvoldoende. In brakingen wierd de *subcarb. sodae* en uitwendig het *extr. belladon.* op de maagstreek ingewreven, somtijds met nut aangewend. Nuttig was ter volkomene genezing de *infus valer.* met *sp. Mind;* de *camphora*, *flor. zinci*, *pulv. ipecac. refr. dosi*, *pulv. Doveri;* bij sterke gestellen de *methodus antiphlogistica*, gelijk bij J. SMOLDERS, bij wien, van eene bijzondere groote en krachtige ligchaamsbouw en matig leven, eene herhaalde *venaesectio* en *hirudines* werden aangewend, doch den *typhus Cholericus* niet konden weeren, welke in *urticaria* eindigde; terwijl later de *cortex* met *valerian. aeth. sulph. alc.* en *camphor.*, den lijder volkomen herstelden.

Een ander voorbeld van huidziekte en Cholera, doch van ongelukkigen afloop, leverde H. RAMS, die met *variolae confluentes* in de Garnizoens-Infirmerie behandeld, blijkbaar binnen het gebouw zelf besmet werd. Bij het uitbreken der Cholera verdwenen de *variolae* tot hiertoe een goed beloop gehad hebbende en aan het opdroogen zijnde geheel, de huid werd bleek en ijskoud en alles eindigde met volkomene uitputting. Nog bij zijn leven gaf de lijder een' ondragelijken stank van zich.

Bij J. S. WEYNE, openbaarde zich een ander merkwaardig verschijnsel. Toen deze man namelijk reeds voor dood gehouden was, bespeurde men nog wel een uur daarna ligte trekkingen in de spieren van het aangezigt vooral om den mond, terwijl vingers en teenen slap werden en bleven zoo lang deze trekkingen aanhielden.

Dat Cholera bij een hectischen toestand niet altijd onbepaald den dood veroorzaakt, leerde het geval van den 12 jarige TEN KATE, die bij eene voorzigtige behandeling en het gebruik van zachte voedsels van beide ziekten volmaakt herstelde. Eveneens bestonden er twee voorbeelden van herstelde Cholera-lijders die te voren aan *asthma spasmodicum* onderhevig waren, waarbij men echter den jongeren leeftijd mede in rekening brengen moet. In een derzelve herstelde de lijder, nadat eerst door *subcarb. sodae ex aq menth. pip.* de brakingen gestild waren, onder het gebruik van *sp. vin. camph.* alle 10 minuten 10 droppels en *clysmata emollientia*, alsmede het *oxyd. zinci* en *extr. hyosc.* bij opklimming, van eenen staat waarin alle

kenteekenen der ware *Cholera Asiatica* het meest in het oogloopende en voor ieder duidelijk waren.

Van aderlatingen is in de Infirmerie niet dan in ligtere gevallen nut gezien. Was de ziekte reeds blijkbaar aanwezig, dan was de V. S., verondersteld dat de bewerking daarvan nog mogelijk was, even nutteloos als de applicatie van bloedzuigers of bloedige koppen. De warme baden kwamen alléén bij *diarrhoea Cholerica* te pas; bij *Cholera paralytica* en zelfs *Cholera erethica* of *typhus cholericus* schenen zij stellig kwaad te doen. Het strijken en wrijven der door kramp aangedane deelen moest met alle voorzigtigheid geschieden, wilde het nut doen; het knijpen of kneeden *malacceren* bleek meer dan eens nadeelig te zijn. De uitwendige bezìging van koud water heeft bij *Cholera paralytica* niet voldaan. De eerste keer, dat men dit middel op den onderbuik aanlag, werd de prikkel sterk gevoeld en de lijder kwam zigtbaar bij; hoe dikwerf en op welk eene wijze men het naderhand ook aanwendde, de ongelukkige bleef voor hetzelve ongevoelig.

De ziekte, meldt de Heer D^r^. LOGGER in zijne ons toegezondene aanteekeningen, kan voor besmettelijk gehouden worden, want uit de Kaserne aan de Morschpoort in welke de ziekte het eerst ontstaan schijnt te zijn en in welk gehouw de localiteit het meest bekrompen en de bevolking naar evenredigheid het meest op een gepakt was, kwamen ook het grootst aantal zieken.

Niet voor dat de zieken in de Garnizoens-Infirmerie waren ingebracht, openbaarde zich dezelfde

ziekte ook aan manschappen, te voren reeds in gemeld etablissement onder geneeskundige behandeling.

Zoo werden er twee oppassers aangetast, van welke er een stierf en een genas. Beide deze oppassers waren als zoodanig bepaaldelijk in de Infirmerie geconsigneerd.

Toen ik de *sectio cadaveris* aan N°. 13, welk lijk een buitengemeen sterken stank verspreidde, verrigt had, werd ik 's nachts door duizeling, dreigende onmagt, koud zweet en sterke braking overvallen. De gewone *methodus diaphoretica* herstelde mij echter binnen 24 uren, schoon ik nog verscheidene dagen mat in de beenen bleef.

Vraagt men nu, of niet de ziekte door onmiddelijk communicatie van de Kaserne aan de Morschpoort, naar die aan de Wittepoort kan overgebragt zijn, dan moet men dit toestaan; daar er eene onophoudelijke gemeenschap tusschen de manschappen uit beide Kasernen niet alléén, maar ook tusschen de beide Kompagniën van hetzelfde depôt bij parades, inspectiën, wacht betrekken, enz., bestaat. De ziekte moet echter niet altijd besmettelijk zijn. Want N°. 5 leefde met vrouw en één kind; de man is hersteld, vrouw en kind zijn vrijgebleven. N°. 16, 17 en 22 leefden zamen met haren man en vader. De vrouw en het jongste kind zijn bezweken, het oudste is in het leven gebleven. De man is door de ziekte verschoond geworden. N°. 20 leefde zamen met vrouw en vier kinderen. De man alléén is ziek geworden en overleden; vrouw en kinderen zijn bevrijd gebleven. Toen ik

N°. 1, bij wien de ziekte voorzeker den hoogsten trap beklommen had, eene aderlating bezig was te doen, kwetste ik mij door onstuimigheid des lijders sterk met een lancet in een der vingeren. Ik zoog het bloed zooveel mogelijk uit en bespeurde verder geen nadeelig gevolg. Eindelijk, schoon ten dien opzigte geene maatregelen genomen zijn geworden, dan die in alle Ziekenhuizen bij zware zieken gemeenlijk in gebruik zijn, het aantal der zieken in het geheel gemiddeld 70 bedroeg en het onmogelijk was, de aan Cholera lijdenden met derzelver oppassers en verdere verzorgers volkomen te isoléren, zoo zijn echter niet meer dan genoemde vier personen in gemeld etablissement behorende aangetast.

Het aantal lijders was te gering, om met betrekking tot den ouderdom eenig punt van vergelijking te vinden. De bevolking der Kasernen bestond voor het grootste gedeelte uit jonge lieden, van de laatste loting, nog ongewoon aan het eigenlijk soldatenleven. De daarbij wonende oudere krijgslieden, zoo zij niet tot de Schutterijen behooren, hebben meestal eenige campagnes gemaakt en daardoor dikwijls vrij wat oude zonde voor hunne rekening. Om dezelfde reden werdt de Cholera voor hun ook niet zelden doodelijk. Het geheele garnizoen kon men destijds rekenen sterk te zijn 700 man. In de Kaserne aan de Morschpoort 320, aan de Wittepoort 230, in den Doelen 130. Voorts vindt men nog een aantal gehuwde onder-Officieren en ook enkelde soldaten buiten de Kasernen in derzelver omtrek wonen.

De Kaserne aan de Wittepoort is oneindig min-

der bevolkt; want stellig wordt nagenoeg de helft van dit gebouw voor bureau en magazijn ingenomen.

De Kaserne in den Doelen is voor een groot gedeelte geheel ledig, of voor magazijn en andere constructie-fabrieken afgezonderd.

Het verdient vermelding, dat de grootste helft Cholera-lijders, ten getale van 556, in drie door de zorg der Stedelijke Regering met groote kosten van al het noodige rijkelijk voorziene en in alle opzigten wel ingerigte Hospitalen opgenomen en verpleegd zijn, waarvan 105 in het Nosocomium Academicum, 277 in de Lakenhal en 174 in de Kaarsemakerstaat. Daarenboven is het Bureau van Gezondheid aan den Burg, ter eere van Leidens Geneeskunst-oefenaren zij dit gezegd! met eene naauwgezetheid waargenomen, van welke het welligt moeijelijk zijn zoude een tweede voorbeeld op te noemen; als men daarbij bedenkt, dat gedurende den tijd van meer dan drie en een halve maand, (want zoo lang bestond het en werd niet dan met het einde der Epidemie opgeheven), nacht en dag onafgebroken aldaar wacht gehouden is, om de aangetasten dadelijk hulp te verleenen, bevreesden en verslagenen op te beuren, armen voedsel, deksel en onderstand te verschaffen. Dank hebbe de zorg der Regering, die ook in de kosten van deze inrigting rijkelijk bleef voorzien; dank vooral hebben die edele menschenvrienden, wier onbekrompene weldaden en giften de Geneeskundigen in staat stelden, zoo ruimschoots goed te doen!

Om deze inrigting meer van nabij te leeren kennen, willen wij er eenige oogenblikken bij stil staan.

Het Bureau bestond uit twee Geneesheeren, een Heelmeester en een Apotheker, die iedere 4 uren elkander, volgens een rooster, geregeld afwisselden; terwijl de laatste of nachtwacht gehouden werd van 8 uren 's avonds tot 8 uren 's morgens. Dit is tot het einde der Epidemie met de meeste volharding en ijver voortgezet; terwijl alléén op het laatst, toen de ziekte zoo sterk minderde, ook het personeel van het Bureau verminderd is. Hetzelve werd gehouden aan den Burg, nagenoeg in het midden der stad. Daar kon men zich dag en nacht vervoegen en oogenblikkelijk hulp verschaffen. Eene koets stond tot dat einde altijd gereed, waarmede de Geneesheer, gewoonlijk vergezeld van den Heelmeester, zich dadelijk naar den zieke begaf. In een kistje waren eenige der meest gebruikelijke medicamenten gereed gemaakt, om aanstonds den zieke te kunnen toedienen. Voor meer zamengestelde of ongewone werd een recept geschreven en met een der naastbestaanden of buren op staande voet naar den Burg gezonden, waar eene kleine Apotheek was ingerigt, welke beurtelings door den wachthebbenden Apotheker bediend werd. Was de zieke geneigd naar een Hospitaal te gaan, zoo werd terstond een briefje afgegeven en de mand met de oppassers, die altijd aan den Burg gereed stonden, daarhenen gezonden. Intusschen bleef de andere Geneesheer aan den Burg, om de toevloeijende menigte te helpen, van welken de meeste meer door schrik, angst, droef-

heid, dan door de ziekte aangetast, met bemoedigende toespraak, ontspannende, bedarende middelen, voedsel, deksel, kleederen, of andere ondersteuning werden opgebeurd en verkwikt.

En alzoo kon men door gepaste hulpmiddelen, die met milde handen aan allen werden uitgedeeld, bij eene menigte de ziekte voorkomen, of in hare beginselen onderdrukken; want de armen vervoegden zich nu niet meer bij hunne Wijk-Doctors, maar aan het Bureau, om de noodige hulp te verkrijgen.

Tot dat alles werden de Leden van het Bureau in staat gesteld door het Armbestuur, hetwelk dagelijks een voldoend aantal soepbriefjes aan hen deed ter hand stellen, en door vele menschenvrienden, welke meestal in het verborgen hunne gaven toezonden: rijst, wijn, dekens, kleederen, geld, in grooten overvloed. Vooral zij werden met die weldaden begunstigd, die, of zelve in een Hospitaal verpleegd waren, of wier betrekkingen er zich in bevonden. Zoo werden de Hospitalen meer bezocht en konden de gaven meer geregeld naar verdienste en behoefte worden uitgereikt. Van alles werd door de aanwezigen geregeld aanteekening gehouden in een Boek van Cholera-Rapporten, waardoor men met een opslag van oog, het vroeger voorgevallene overzien, en omtrent die lijders, welke aan de huizen vepleegd waren, de noodige berigten verkrijgen kon.

Niet weinigen zijn aldus, volgens aanteekeningen in het Rapportboek, geheel van het Bureau bij opvolging behandeld, en ook wel gelukkig gene-

zen geworden; hoezeer deze geneeswijze toch altijd, uit haren aard, meer gebrekkig en minder geregeld, dan in de Hospitalen (de eenige geschikste verblijven voor Cholera-lijders, voor behoeftigen inzonderheid en dit waren bijkans allen) wezen moest. De hersteldden uit de Hospitalen kwamen, door de zorg van het Stedelijk Bestuur geheel in 't nieuw gekleed, aan het Bureau hunnen dank betuigen, en daar werd door afgifte van soepbriefjes, wijn, dekens, enz., naar ieders behoefte, zoo veel mogelijk tegen wederinstorting gewaakt. Uit het Register werden bij het einde der wacht telkens de nieuwe Cholera-lijders, met hunne woonplaats, beroep, ouderdom, den aanvang der ziekte, komst des Geneesheers, verzending naar het Hospitaal, enz., opgegeven, op tot dat einde gedrukte billetten, en deze iederen avond naar de Stads Secretarij ingezonden; welke later aan het Bureau eene lijst deed bezorgen van de namen der bijgekomene zieken; alsmede een algemeen Rapport van het getal nieuw-aangetasten, overledenen en nog in behandeling zijnde lijders, waartoe ook uit de Hospitalen, telken avond, ingevulde Rapporten ter Secretarij inkwamen. Het Bureau ontving uit die Hospitalen dagelijks berigt van de nog open zijnde plaatsen voor mannen en vrouwen, en wel 's avonds, ten einde vooral des nachts de zieken, zonder eenig oponthoud, zouden kunnen worden opgenomen en naar behoren verpleegd. Want dadelijke hulp was noodig en hoe konde, zonder promptheid en eene goede orde, dezelve verleend worden?

Wanneer men bij dat alles nog voegt de geregelde Vergaderingen der Geneeskundigen aan den Burg gehouden, dan zal men zich overtuigd houden, dat alles naauwelijks meer doelmatig had kunnen zijn ingerigt. Nu toch vond een elk de beangstigde zelfs gereede hulp. Men zag Doctoren en Professoren zich met onvermoeiden ijver vereenigen, om aan allen zonder onderscheid, ook den schamelen, dikwijls verlatenen arme die hulp te betoonen. Men kon er zich op verlaten, er op rekenen. Men zag dat noch moeite, noch kosten gespaard werden, om den algemeenen ramp te verzachten en deszelfs verspreiding tegentegaan. Gemeenschappelijke mededeelingen, beraadslagingen, overleggingen versterkten den band, die de beoefenaars der Geneeskunst verbinden moet, maakten hen geschikter, om met vereenigd beleid en krachten het goede te doen, al mogten ook hunne bedoelingen miskend worden, om te handelen naar de schoone spreuk: *doet wel en ziet niet om.* En ware het dan ook, dat in eene ziekte als deze, die vereende pogingen dikwijls verijdeld zijn, wie zal den zedelijken invloed afmeten of bepalen, welken het vertrouwen, de overtuiging, dat niets tot redding verzuimd wierd, hebben moesten op al die beangstigde gemoederen. Het denkbeeld van in 't ongeluk door menschen verlaten te zijn, 't welk zoo menigmaal den arme schokt, kon hier geen post vatten, nu men allen zonder onderscheid zich vereenigen zag, om oogenblikkelijk ter hulp toetesnellen, waar slechts naar hulp werd uitgezien.

Hoezeer de ziekte in de eerste weken van haar bestaan toenam en de blijken van besmettelijkheid veelvuldiger wierden, toont van de eene zijde de uitschrijving eener algemeene Collecte, van de andere de aanschrijving van de Sub-Commissie voor de Cholera, tot het desinfecteren van huizen in dato 24 en 22 Augustus. De laatstgenoemde in tijdorde de eerste, luid als volgt:

De *Sub-Cholera-Commissie* in overweging genomen hebbende de noodzakelijkheid om zoo veel mogelijk de huizen te doen desinfecteren, waarin Cholera-lijders overleden zijn, noodigen door deze H. H. Doctoren uit. om aan de Commissie te willen opgeven alle de woningen, welke aan Hun Ed. bekend zijn. Het doelmatige van dezen maatregel zal zoo de Commissie verlangde, de medewerking van Heeren Doctoren ondervinden.

Namens de *Sub-Cholera-Commissie*,
F. BOOY FZ., *Secretaris.*

De uitschrijving was van den volgenden inhoud:

Burgemeester en Wethouders der Stad *Leiden*, in aanmerking nemende, dat het getal lijders welke door den Asiatischen Braakloop zijn aangetast, steeds meer en meer toeneemt en door het afsterven van hoofden van huisgezinnen, zoo vele hunner betrekkingen in eenen kommervollen en hulpbehoevenden toestand verkeeren; terwijl het vooral in deze Stad, welke met zulk een groot getal armen en behoeftigen is bezwaard, waaronder de ziekte zich tot heden toe bijzonder heeft verspreid, allernoodzakelijkst is de algemeene armbezorgers, door bui-

tengewone middelen in staat te stellen tot het doen van buitengewone uitdeelingen van gezond en behoorlijk voedsel en deksel; ten einde onder Gods zegen zoo veel mogelijk tot voorbehoedmiddel tegen de heerschende ziekte te strekken. Hebben goedgevonden te bepalen, gelijk bepaald wordt bij dezen, dat langs de huizen der Ingezetenen zal plaats hebben eene algemeene Collecte op Dingsdag den 28 Augustus aanstaande, 's morgens ten half tien uren, bij plegtigen omgang door de Leden der Regering, de Leeraars, Ouderlingen, Diakenen en Armbezorgers der onderscheidene Godsdienstige gezindheden met eene opene schaal.

Meermalen riepen wij, Ingezetenen van Leiden! uwe weldadigheid in ten behoeve uwer ongelukkig gewordene en verarmde Land- en Stadgenooten, en onze verwachting wordt nimmer te leur gesteld, maar steeds overtroffen; — thans bij het ontstaan eener vreesselijke ziekte binnen onze muren, die reeds zoo vele slagtoffers telt, vertrouwen wij wederom op uwe liefdadigheid, waardoor gij met ons een nieuw hulpmiddel kunt daarstellen ter voorbehoeding tegen dezelve, of ter matiging van hare kracht, waartoe wij, onder eerbiedig opzien tot het Opperwezen, onze wenschen uiten, en alle onze pogingen zich uitstrekken.

Aldus gedaan en gepubliceerd bij H. H. Burgemeester en Wethouders der Stad Leiden, op den 24 Augustus 1832.

J. G. DE MEY,

Ter ordonnantie van dezelve,

P. A. DU PUI.

Dringend was dan ook de nood, daar sedert den aanvang, vóór bijna 3 weken, 375 personen waren aangetast en 171 overleden, en 4 dagen later, op den dag der Collecte, 28 Augustus, het getal aangetasten tot 469, dat der overledenen tot 219 gestegen was.

Was men dus door vele en velerlei edelmoedige giften aan Leden van het Bureau, in 't verborgen toegezonden, in staat gesteld, eenigermate in de dringendste behoefte te voorzien, thans door de ruime opbrengst der Collecte en de dagelijksche afgifte van 100 soepbriefjes aan het Bureau, kon men daaraan met milde hand voldoen en wij twijfelen geenszins aan het gezond voedsel (1) en verwarmend deksel, dat nu zoo rijkelijk aan de armen kon worden uitgereikt, grootendeels toeteschrijven, dat de *Epidemie* niet veel meerdere slagtoffers gemaakt heeft; maar integendeel sedert dien tijd zoo aanmerkelijk is afgenomen. Want in eene ziekte als deze, welke onder de armoedige klasse genoegzaam bij uitzondering heerschte, was het zorgen voor goed verkwikkend voedsel en verwarmende kleeding het geschikste middel, om de nog gezond geblevenen verder te beveiligen.

---

(1) De zamenstelling van de soep was als volgt:

100 Ned. pond. rund Vleesch.
50 » » beste Rijst.
50 » » » gebroken Grutten.
8 » » Zout.
5 » oncen Peper.
1200 portiën Water.

N. B. Uit bovenstaande quantiteit komen 1400 portiën. Iedere portie bevat 2 diepe borden vol. Een persoon ontvangt eene portie. Kinderen eene halve portie.

Bij dien toenemenden nood had de Geneesheer VAN KAATHOVEN voorlang reeds zijnen wensch naar *tijdige* voorziening geuit en van een menschlievend gever *f* 10. 00. ontvangen hebbende, daarvan bij advertentie van 19 Augustus in de *Leidsche Courant* kennis gegeven. Al aanstonds zag men, dat er slechts zulk eene aanleiding noodig was, om de weldadigheid onzer Stadgenooten op te wekken. Want weldra vermeerderden de giften aan H. H. Med. Doctoren zoodanig, dat er tot derzelver behoorlijke administratie, eene bijzondere Commissie, bestaande uit de H. H. VAN KAATHOVEN, VAN DOEVEREN en ADRIAANS, benoemd moest worden. Deze berigtte dat bij haar ontvangen was de aanmerkelijke som van *f* 3253. 79½, benevens een aantal kleedingstukken en mondbehoeften. Wij laten hier hare verantwoording gedaan bij het einde harer werkzaamheden, in haar geheel volgen, opdat de goede gevers zich kunnen overtuigen, dat hunne gaven ten meesten nutte besteed zijn.

De Commissie vroeger benoemd tot administratie der gelden en goederen aan het Bureau van Gezondheid en bij H. H. Professoren en Doctoren in de Geneeskunde ontvangen ten behoeve van Cholera-lijders, rekent zich verpligt, bij het einde harer werkzaamheden, openlijk rekening en verantwoording van ontvangst en uitgaaf te moeten doen. Zij heeft dus het genoegen te berigten, dat bij haar ontvangen is de aanmerkelijke som va *f* 3253. 79½, benevens een aantal kleedingstukken en mondbehoeften. De Commissie heeft gemeend vooreerst van deze som een gedeelte te moeten afzonderen,

om gedurende het heerschen der Cholera aan de zieken en derzelver betrekkingen gezond voedsel, goede ligging en kleeding, alsmede brandstof en in bijzondere omstandigheden, onderstand in geld te doen toekomen. Tot dat einde is door haar eene som van ongeveer *f* 2300 besteed en zijn daarvoor uitgedeeld 2000 Ned. pond. rijst, 562 fleschen rooden wijn, 300 koppen grutten, 15 Ned. pond. sago en 40 Ned. pond. suiker, 1200 mudden turf, 127 wollen dekens, 61 onderkleeden, 243 hemden, 112 paar koussen en sokken, 68 lederen petten, 22 mutsen, 15 hemdrokken, 28 rokken enz., door welke maatregel de Commissie meent, dat in vele gevallen de ziekte is voorgekomen of geleenigd.

Ten tweeden meende de Commissie ook hare zorg te moeten bepalen tot de overgeblevene betrekkingen van aan Cholera overledenen en heeft gemeend aan dit doel te beantwoorden, door gedurende den geheelen winter tot in de afgeloopen week toe, aan een zeker aantal weduwen eene wekelijksche onderstand te verleenen, waarvoor door haar is besteed de som van ruim *f* 1000. De Commissie kan niet genoeg roemen de diensten door Meesteren Regenten van de Huiszitten- en Diaconie en R. C. Armen, welke niet alleen steeds bereidwillig waren, om haar de noodige onderrigtingen en inlichtingen te geven, tot het doelmatig besteden der ontvangene giften; maar ook gedurende het heerschen der Cholera, dagelijks een zeer aanzienelijk getal soepbriefjes aan het Bureau van gezondheid hebben verstrekt, ten einde door

de leden van hetzelve aan behoeftige huisgezinnen te worden uitgedeeld. Ook rekent de Commissie zich zeer verpligt aan de uitgevers der *Leidsche* Courant, welke de goedheid hebben gehad de advertentiën kosteloos te plaatsen en aan den Heer BUCE die ook geheel belangeloos de noodige gedrukte bons aan de Commissie verschaft heeft. Bovenal echter ontvangen de edelmoedige menschenvrienden onzen hartelijken dank, die door hunne ruime giften de Geneeskundigen in staat stelden, om in hunnen moeijelijken post zoo dikwijls tot troost en hulp te kunnen zijn, waar meermalen Geneeskundige hulp te kort schoot. Zij mogen in het dankbaar gevoel van menigen ramp te hebben afgeweerd of verzacht en menige traan te hebben gedroogd, hunne edelste beloning vinden.

Leiden, den 8 Mei 1833.

Intusschen bleef de Vergadering van Geneesheeren aan den Burg hare werkzaamheden voortzetten en waarnemingen mededeelen en voorstellen doen tot verbetering van de verpleging en behandeling van Cholera-lijders.

Zoo berigtte de Geneesheer VAN DOEVEREN, in de Vergadering van 14 September, in 3 gevallen veel goeds gezien te hebben van de *flor zinci*, in *Cholera paralytica:* als bij een kind van $1\frac{1}{2}$ jaar, een man van 27 jaren en eene vrouw van 30 jaren; die allen gelukkig herstelden. Het nut van dit middel is ook daarna door medegedeelde observatiën van de Heeren ADRIAANS, BAERT en anderen beves-

tigd, terwijl met niet minder voordeel in andere gevallen het *mag. bism.* was toegediend.

Naardien gevallen waren voorgekomen van recidiven bij patienten welke de Hospitalen nog kort geleden hersteld verlaten hadden en het bij het groot aantal lijders, die in dezelve verpleegd werden, veeltijds aan de vereischte ruimte ontbrak, om de herstelden lang genoeg in derzelve te doen verblijven, opperde, ten einde dergelijke recidiven voor te komen, de Geneesheer SALOMON den wensch, dat men afzonderlijke localen tot opneming van reconvalescenten mogt inrigten. Overeenkomstig dien wensch, werd aan Zijn Ed. opgedragen, daarover met de Regering te beraadslagen; welke beraadslaging de belofte ten gevolge had, van de zaak in rijpe overweging te zullen nemen. Later is door het sterk verminderen van het aantal lijders deze zaak niet meer ter sprake gekomen.

De Heer BAERT deelde mede in zijne armen praktijk te hebben opgemerkt, dat geene gevallen van *Cholera paralytica* hadden plaats gehad in die huizen, waarin de desinfectie geschied was. En de vergadering herinnert aan de gegrondheid van derzelver aanvrage, aan de Sub-Commissie in der tijd gedaan, om de desinfectie te doen bewerkstelligen.

De Heer VAN OUTEREN deed opgaaf van patienten door hem behandeld, van 4 Augustus tot 18 September, zijnde dit getal 88, waarvan onder zijne behandeling zijn gebleven 56; de overigen waren naar de Hospitalen vervoerd. Van deze 56, wa-

ren 32 hersteld en 24 overleden. Onder deze laatsten waren 10 vrouwen, 7 mannen en 5 kinderen van het vrouwelijk, 2 van het mannelijk geslacht, allen onder de 12 jaren. Als Arm-Doctor het wijk hebbende, waarin de Langegracht tot korte Heerengracht, waren daaronder maar 7 gevallen uit den minder behoeftigen stand opgemerkt.

In de laatste dagen van de maand September was de ziekte aanmerkelijk gedaald; weshalve bij besluit van 2 October, aan het Bureau van Gezondheid ingezonden, bepaald is, dat voortaan alleen in de Lakenhal Cholera-lijders zouden worden opgenomen, en bij een ander van den 4 October, het Bureau van Gezondheid tegen Zondag den 7den dier maand werd opgeheven.

Dit laatste besluit baarde te meer opziens bij de Geneeskundigen en Leden van het Bureau, als het meer onverwacht en zonder gemeenschappelijk overleg met dezelve genomen was. Het leverde een nieuw bewijs op, hoe wenschelijk het ware geweest, dat men het heusch aanbod van zamenwerking en vereeniging, of betrekking met de Geneeskundige Faculteit, niet had afgewezen; nademaal het blijkbaar was, dat de Ed. Achtb. Regering van den stand der ziekte beter onderrigt zijnde, deze Resolutie voor als nog niet genomen zou hebben. Immers hoe weinig men zich nog op die vermindering verlaten kon, bleek in de eerste dagen van October, toen het getal zieken wederom steeg en men dagen van 14 en 15 nieuwe aangetasten telde. Den 27, 28, 29 September waren gezamelijk slechts 15, den 4, 5, 6 October daaren-

tegen 35 menschen aan Cholera ziek geworden; terwijl in de loopende week nog 62 waren aangetast.

In eene buitengewone vergadering van Geneeskundigen werd dan ook deze maatregel voor als nog ontijdig geacht, en aan de Leden het voorstel gedaan, om het Bureau van Gezondheid des noods op eigene kosten te blijven houden. Toen men tot de afzonderlijke overweging van dit voorstel zoude overgaan, werd ter tafel gebragt eene tweede missive van H. H. Burgemeester en Wethouders, waarbij, in overeenstemming met de Sub-Commissie, de vroegere bepaling vooreerst werd ingetrokken, en de Leden van het Bureau verzocht, met de zittingen van het Bureau op dezen voet te willen voortgaan. Evenwel konden eenige dagen later, toen de ziekte meer duurzaam bleef verminderen, daarin merkelijke wijzigingen gemaakt worden, deels tot besparing van kosten, deels tot verligting van de dienst; over welk eerste punt reeds toen in de vergadering van Geneeskundigen gehandeld en overeengekomen is. Bepalingen deswegens zijn later, naar aanleiding van officieuse mededeelingen van een lid onzer vergadering aan een lid van de Sub-Commissie, van Regeringswege gemaakt, bij aanschrijving van den 16 October, terwijl bij eene vroegere van den 15^den^ derzelver maand, de Stadsscholen wederom geopend zijn.

In de vergadering van 12 October gaf de Heer Med. Dr. BAERT berigt, dat van 11 Cholera-lijders, waaronder enkelde *exquisite paralytische* gevallen, 9 hersteld waren. Onder dezen was een die

aan Cholera *recidiva* geleden had; zeker het allergunstigst rapport, dat tot hiertoe bekend was.

In de volgende vergadering van 19 October verhaalt de Heer DOZY, welke in het 3de Hospitaal de Geneeskundige dienst had waargenomen, in de laatste dagen van zijn verblijf aldaar, 2 lijders te hebben gezien, met *Cholera sporadica* welke gemakkelijk waren genezen en reeds van den beginne af aan de duidelijke teekenen, geheel onderscheiden van *Cholera Asiatica*, hadden vertoond.

Ook in dit later tijdperk der Epidemie ontbrak het noch aan bewijzen van overplanting van den een op den anderen, noch aan hevige, spoedig doodelijke graden der ziekte, die tot op het laatst waargenomen zijn. Van de eersten deelde de Heeren Med. Doctoren SALOMON en VAN PRAAG voorbeelden mede, van het laatste de Heer VAN KAATHOVEN.

Zoo was de bijzit van een Invalide, welke door Cholera aangetast, binnen korten tijd overleden was, zelve kort na een bezoek bij hem, door *Cholera erethica* aangedaan, en GRIETJE LOGGER, die naar *Amsterdam* was geweest, om hare aan Cholera lijdende zuster op te passen, na vroeger *diarrhoea* gehad te hebben, bij hare 't huiskomst door Cholera aangetast; terwijl een dronkaard, door *diarrhoea Cholerica* aangetast, zeer spoedig in *Cholera paralytica* vervallen was, en niettegenstaande spoedige en tijdige behandeling, kort daarop met den hevigsten graad der ziekte overleden. Deze man, een zilversmit en zeer gegoed zijnde, was de eerste in die straat; maar gewoon zich buiten's huis veel in den drank te buiten te gaan,

kon hij met velen en onderscheidenen in aanraking geweest zijn.

Voor het contagieuse pleiten met zoo vele reeds opgeteekende, ook nog de volgende observatiën, deels van gemelde Heeren SALOMON en VAN PRAAG, deels van den Heere Dr. ADRIAANS en Dr. VAN KAATHOVEN.

De Wed. V. D. VELDE, oud 86 jaren, op de Middelste gracht, wordt aangetast den 1sten November aan *Cholera paralytica*. Zij overleed 6 dagen later. In hetzelfde huis is aangetast FREDR. HELLIGERS en overleed aan *Cholera paralytica* binnen 9 uren tijds; dienzelfden dag werd eene Boerenmeid, daar in dienst getreden zijnde, ook door *Cholera paralytica* aangetast en herstelde. Dienzelfden dag kreeg ook de zuster van HELLIGERS *diarrhoea cholerica* en herstelde. Twee dagen later werd de vrouw van HELLIGERS aangetast en overleed den 3den dag. Een dag later dan de dochter, is de moeder aangetast en den 2den dag overleden. De zoon kreeg beklemming, benaauwdheid en pijn in de beenen, en is door een *nervinum* genezen. Bovenstaande is een mondeling medegedeeld berigt van den Heer Dr. ADRIAANS.

De Hr. SALOMON berigt desaangaande het volgende: de Wede. ARION, in eene poort op de middelste gracht, heb ik aan *Cholera erethica* behandeld; haar zoogenaamde man een invalide is een dag vroeger van *Cholera paralytica* aangetast geworden en den volgenden dag overleden. In de Koenesteeg op de Hoogewoerd, heb ik behandeld in een poortje de dochter van eene schoonmaak-

ster. Van hare naaste buren in die poort (er zijn slechts twee huisjes in dezelve) uitmakende een gezin van zeven personen: als eene moeder met hare kinderen en twee zusters, zijn zes door de ziekte besmet, van welke zes slechts *één* persoon het leven er van afgehaald heeft.

Op de Binnevestgracht, dus luiden de aanteekeningen van den Heer V. PRAAG, op de Binnevestgracht, Haverstraat, Gorstestraat woonden eenige broeders WARNERS en verwanten. Deze zijn bijna allen successivelijk aangedaan en meest allen gestorven. Bij VAN DER SLUIS, in de Koolstraat, wordt het kind ziek en sterft. Den anderen dag wordt een ander aangedaan; daarna vader, moeder en de twee overige kinderen; zoodat van de zes personen, waaruit het huisgezin bestond 4 overleden zijn. Van KNAAP op de Haven wordt een kind aangetast; denzelfden dag de vrouw en het andere kind; den dag daaraanvolgende de vader. HENNIP, op de Langegracht wonende naast een Cholera-lijder, wordt aangedaan, later zijne vrouw en zwager; deze en HENNIP zelve zijn overleden.

KOPS op de Uiterstegracht gaat op een bed leggen waarop den vorigen dag een Cholera-lijder gestorven was, krijgt dadelijk Cholera en sterft denzelfden dag. LA GARDE op de Mare, bezoekt zijn kameraad aan Cholera lijdende; krijgt eenigen tijd daarna zelve Cholera en sterft. Zijne moeder bezoekt hem en volgt denzelfden weg. Bij vrouw VAN PUTTEN, Uiterstegracht roept mij des avonds eene naar schijn gezonde meid; deze waakt bij haar des nachts, wordt besmet en sterft denzelf-

den dag. Vrouw VAN PUTTEN zelve sterft twee dagen later, gelijk ook haar zwager.

Bij den dienaar van politie NIEUWENBURG, Stinkgracht, krijgt het kind de Cholera en sterft, deszelfs ander kind en vrouw worden besmet.

Den kistemaker en doodgraver heb ik van tijd tot tijd aan hevige diarrhee behandeld.

Er volgen nu voorbeelden van een anderen aard.

VALINTGOED krijgt de Cholera en sterft. Ik raad de familie het huis een geruimen tijd te verlaten, het beddegoed te veranderen, het huis te zuiveren, schrijf hun gepaste middelen voor en niemand wordt aangedaan. Bij LACOUR in de Geerestraat, waar de vrouw gestorven was, raad ik hetzelfde met gelijk gevolg. WARNERS op de Binnenvestgracht wordt naar het Hospitaal gevoerd, de familie verlaat het huis en gebruikt geneesmiddelen met een even goed gevolg.

De eerste Jood die aangedaan wordt is PRINS, in de Geerestraat. Dewijl geen Jood naar het Cholera-Hospitaal wilde, verlaat de familie bij het ziek worden op mijn raad het huis en wordt vervangen door twee oppassers, hiertoe van eene Commissie tot dit einde aangesteld. PRINS sterft en de overige talrijke familie blijft gezond, door dezelfde voorzorg als boven. Genoemde oppassers hebben gedurende een geruimen tijd aan loop geleden.

De tweede was eene Joodsche vrouw CASSIER, in de Kaartensteeg; deze sterft en ook de overige familie blijft gezond. De derde eindelijk (want drie Joden zijn slechts aangedaan geweest en overleden) was de dochter van LOGGER, in de St. Jorissteeg,

die in *Amsterdam* iemand harer aanverwanten, welke overleden is, oppaste. Zij leed hevig aan loop, welke acht dagen later genas, doch na vier dagen op nieuw begint en in Cholera overgaat, welke den dood veroorzaakte.

Tegen het *contagium* schijnt het volgende te pleiten.

In de 24 huizen, (een slop op de Langegracht) zag ik een dronkenlap, schoon ik het hem verbood, dikwijls zijne vrouw kusschen; hij bleef tot nog toe gezond; dit heb ik in de Klaresteeg en elders meermalen gezien.

Bij CASSIER, in de Kaartensteeg, lag het kind bij mijn eerste bezoek bij de moeder in bed. Het kind bleef gezond (ofschoon ik bekennen moet, dat het kind dadelijk Geneeskundig verzorgd is geworden.)

Bij de molen van het kalf, in een van die drie nieuwe huisjes, bleef de vrouw bij haar man in een bed liggen en is gezond gebleven gedurende zijn geheele ziekte.

Uit het medegedeelde en hetgeen ik verder heb waargenomen en kortheidshalve weglaat, is mij het volgende gebleken.

1°. Dat de Cholera door besmetting van voorwerpen te *Leiden* is gekomen.

2°. Dat men dezelve van huis tot huis en meestal van mensch tot mensch kon volgen en de Cholera zich derhalve zoowel door personen als voorwerpen kan mededeelen.

3°. Dat niet dronkenschap, maar wel angst, ge-

brek aan voedsel, dekking, bijzonder des nachts, en over 't algemeen, onderdrukkende gemoedsaandoeningen, eene bijzondere vatbaarheid voor de Cholera maken, ofschoon ik gezien heb, dat ook zonder dit alles de Cholera ontstaan kan.

4°. Dat de vrije lucht niet besmettelijk is in steden, waar de Cholera heerscht; maar integendeel voor besmetting beveiligt.

5°. Eindelijk, dat de Cholera niet zoo besmettelijk is als de pest; doch daar, waar de deuren slechts half open staan, zich niet ontziet dezelve met geweld te openen en binnen te dringen.

Voor de besmetting door goederen pleit onder anderen het volgende, ons door den Heer Dr. VAN KAATHOVEN medegedeeld. Den 7 Augustus was de vrouw van DEKKER, in de Vestestraat, aan Cholera overleden, die eenige dagen te voren van het comptoir van de H. H. BRONKHUIZEN, wol om te spinnen ontvangen had. Na haar overlijden werd deze wol, waaraan zij niet ver gevorderd was, bij de H. H. BRONKHUIZEN terug gebragt en gelegd in den zoogenaamden winkel, (eene bewaarplaats van wol, met eene steenenvloer). Drie dagen later is dezelve in handen gekomen van eene andere vrouw, die ze gesponnen heeft ingebragt. Deze vrouw is aan *Cholera paralytica* overleden. Daarna deze wol aan eene vrouw VERSTRATEN, Dubbelaarster, om verder te bewerken, gegeven zijnde, heeft ook deze Cholera gekregen en is daaraan overleden, zoodat dit toen de aandacht getrokken heeft van die Heeren en men met voorzigtigheid ter wassching is overgegaan.

In de vergadering van den 6 October en eene latere, worden de vragen omtrent dit punt en de algemeene behandeling der Cholera, zoo verre die nu bij eigene ervaring beproefd was, door den Heer SALOMON geopperd. De groote meerderheid verklaarde zich, wat de eerste betreft voor het *contagium* en wat de laatste aangaat, voor een minder prikkelend, dan wel krampstillend, verkoelend, afleidend Geneesplan, naar de omstandigheden gewijzigd.

Bij deze gelegenheid merkt de Heer VAN PRAAG op, dat somwijlen de genezing was gevolgd, zonder eenig ander hulpmiddel dan koud water en in de typhische vorm plaatselijke depleties.

De Geneesheer VAN OUTEREN prees inzonderheid de *Emetica* in den beginne, daarna, in den paralytischen toestand, koud water.

De Heer Med. Dr. HASEBROEK roemde zachte *antispasmodica* als: *extr. hyosc. fl.*, *zinci*, enz. en had somtijds met goed gevolg gebruikt gemaakt van den *cort. Peruv.*, waardoor eenige lijders op den 2^den^ dag gelukkig waren genezen.

Dr. BAERT had meest effect gezien van de *flor. zinci.*

De Hoogleeraar V. D. HOEVEN, verklaart zich voor de toepassing eener algemeene therapie op de Cholera, omdat hem geen geneesmiddel bekend was, dat in alle gevallen voldeed.

Dr. ADRIAANS zegt bij deze gelegenheid, dat het hem niet verwondert, hetgeen andere medici verwondering scheen te verwekken, dat Cholera-lijders, wanneer zij goed zweten bezwijken, aangezien, met zooveel verlies van weivochten, het

zweten als een' anderen weg, waardoor zich de meest vloeibare deelen ontlasten, niet dan verzwakkend kan beschouwd worden. De Actuarius v. KAATHOVEN verklaart zich mede tegen eene vaste methode en ontwikkelt derzelver toepassing op de verschillende gevallen, daaruit de redenen openleggende, om welke men, gelijk in de Oost geschied was, dikwijls tot de meest tegenstrijdige methoden binnen korten tijd zijne toevlugt nemen moest.

Wat het punt van besmettelijkheid belangt, verklaart de Heer VAN KAATHOVEN zich voor het contagieuse der Cholera. Voor dit gevoelen schijnt te pleiten de geschiedenis der Cholera zelve, daar tot hiertoe van geene eigenlijke Epidemische ziekte bekend was, dat zij, na een ontstaan voor 15 jaren, onder allerlei klimaten, het eigendommelijke van haren aard behoudende, zóó langzaam zich had uitgebreid: en men, om deze ziekte niet contagieus te verklaren, de toevlugt moest nemen tot allerlei verzinselen uit de aarde opgegraven, of uit de lucht gegrepen, die hoe spitsvindig ook, meestal het kenmerk der eenvoudige waarheid missen. Hij herinnert zich een gesprek over dit onderwerp, waarin de anticontagionist minder vreesde te zondigen tegen het gezond verstand door aan te nemen en in ernst te beweren, dat de Cholera zich langs de bedding der zee, en door de rotsmassa's der bergketenen zou kunnen voortplanten, dan te kunnen gelooven, dat de Cholera besmettelijk ware. Toen heette het, men moest de Cholera gezien en waargenomen hebben, om het denkbeeld van besmette-

lijkheid te laten varen. Sedert dien tijd, gedurende meer dan drie maanden, gelegenheid gehad hebbende, de Cholera te zien en waartenemen, niet alleen in de Hospitalen, maar ook in de woningen der bezochten is de wetenschappelijke meening a priori, daarna door de ondervinding tot stellige overtuiging bevestigd, en hij zou nu in navolging, indien hij zóó veel gewigt aan deze redenering hechtte, kunnen zeggen: *ik sta er voor in met mijn leven, dat de Cholera* BESMETTELIJK *is.* Onder de redenen waarom zelfs onbevooroordeelden twijfelen aan de besmettelijkheid der Cholera schijnt deze te behoren, dat sommigen snel en doodelijk als door den bliksem getroffen worden, terwijl anderen onder gelijke omstandigheden daarvan verschoond blijven. Indien echter de pathologische stelling, dat tot ontwikkeling eener ziekte predispositie en causae occasionales noodzakelijk zijn, iets meer is dan eene abstracte redenering, dan is dit raadsel niet zoo moeijelijk optelossen, daar alsdan met groote voorbeschiktheid weinige gelegenheid's oorzaken vereischt worden, en bij geringe voorbeschiktheid vele aanleidende oorzaken noodzakelijk zijn. En dan heeft de ondervinding hier en elders geleerd, dat geen leeftijd, stand of geslacht, maar wel gezondheidstoestand en levenswijze voor Cholera beveiligen of minder vatbaar maken. Waarin nu deze bijzondere voorbeschiktheid gelegen zij, dit is even moeijelijk aantegeven als het moeijelijk te bewijzen is, waarom sommigen door pokken, mazelen, roodvonk, enz., zeer ligt en anderen doodelijk worden aangedaan. Men sluit met het onder-

zoek op die onbekende dispositie, die bij den een het medegedeeld gift tot scheiding doet verwerken, en bij den anderen bloed en vaten doodelijk aandoet en verlamt. Gelukkig dat deze dispositie voor Cholera niet zoo algemeen is als bij exanthematische ziekten, want anders zoude er weinig van het menschelijk geslacht zijn overgebleven. In deze Stad was de dispositie onder zoo vele arme, slecht gevoede ingezetenen zeer groot, die eindelijk alleen door afzondering in de Hospitalen uit de bekrompene woningen, en door de zorg voor voeding en zuivering is getemperd geworden. Duidelijk waren hier de aanwijzingen vooral in den beginne, hoe zich de ziekte als contagieus heeft uitgebreid. Waarom nu in deze stad meer de armen dan de gegoeden wierden aangetast, hiervan kan voor een gedeelte als waarschijnelijke reden bijgebragt worden, dat, nadat eenmaal deze ziekte in deze klasse was uitgebroken, dezelve daarbij meer bepaald bleef, omdat in deze stad meer dan in eene andere de armen afgezonderde wijken bewonen, en niet zoo verspreid zijn, als bij voorbeeld in *Rotterdam*, waar vele en velerlei soorten van menschen onder een dak wonen, en het ingedrongen contagium gemakkelijker mededeelen. Indien men verder in aanmerking neemt, welke levensstanden hier in deze stad voornamelijk wierden aangedaan, dan wordt het moeijelijk aan eene Epidemische ziekte te denken, daar het niet menschen waren, die het meest met de buitenlucht in aanraking waren, zoo als men ziet, dat bij Epidemische ziekten, als de influenza, voorna-

melijk nachtwakers, schildwachten, landarbeiders, postillons en zelfs medici het eerst worden aangedaan, maar bij voorkeur wierden aangetast, menschen levende in kleine woningen, die te huis zittende hun brood moesten verdienen, zoo als spinners, wevers en dergelijken. Terwijl ook de opeengehoopte bevolking in eene geringe ruimte alleen niet toereikend was om de Cholera te doen ontwikkelen, wanneer zij niet van buiten wierd aangebragt, zoo als gebleken is in het detentiehuis in de nabijheid dezer besmette stad, alwaar geene Cholera is waargenomen. Ook vindt hij in de met zoo veel ophef gemaakte aanmerking, dat bijna geene medici worden aangetast, (ofschoon ook dit getal zoo gering niet is als men meent) niettegenstaande zij in aanraking zijn met Cholerazieken, veeleer een bewijs voor, dan tegen het besmettelijke der Cholera. Want behalve dat de medicus geholpen wordt door zijne kennis, van hetgeen nuttig en schadelijk is, en dus niet roekeloos zal doen hetgeen nadeelig is, indien hij al niet doet hetgeen nuttig is, zoo is boven dien die aanraking niet zoo aanhoudend en van dien aard dat men het meer dan een betasten kan noemen; want kort daarna wordt hetgeen mogt zijn aangekleefd als door de buitenlucht afgespoeld. En indien eene ziekte dan eerst contagieus te noemen ware, wanneer zij ook bij zoodanige aanraking als gift werkte, dan zoude zelf de pest niet contagieus te noemen zijn. daar er toch nog altijd ook bij het behandelen der pestzieken medici overblijven. Daarentegen indien de Cholera enkeld Epidemisch ware.

wie meer dan de medicus zou daaraan onderhevig zijn, wiens leven, vooral bij heerschende ziekten, meer dan dat van ieder ander aan algemeene oorzaken is blootgesteld? Indien er iets duisters is in de Cholera, om dezelve besmettelijk te verklaren, dan bestaat die zwarigheid ook ten opzigte van alle ziekten die contagieus genoemd worden. Sedert 2 jaren is de kinderziekte in deze stad van tijd tot tijd waargenomen, meestal bij niet gevaccineerden, en waarschijnelijk door middel van contagium medegedeeld, indien men nu genoodzaakt werd met den vinger aan te wijzen, hoe dit van den een op den ander was overgegaan, dan zou dit groote moeijelijkheid inhebben, grootere dan wij bij de uitbreiding der Cholera, vooral in den beginne hebben ondervonden. En zou dan ieder, die op eenen hoog gevorderden leeftijd eindelijk door kinderziekte wordt aangetast, of tot aan zijn dood daarvan bevrijd blijft, als een bewijs kunnen gelden tegen het contagieuse der kinderziekte? Bovendien blijft de vraag of vele negative bewijzen in staat zijn één positief bewijs te doen wegvallen. De eischen die in deze twist gedaan worden omtrent de bewijzen voor het contagieuse der ziekte, zijn te veel en te groot, dan dat die allen zoude kunnen voldaan worden, en wij staan hier even als bij vele andere ziekten op een zeker bepaald standpunt van weten en kennen, waar boven wij niet kunnen. Als dierlijk vergif, dat hart en vaten verlamt, werkt het bij sommigen die daartoe door levenswijze of constitutie gedisponeerd zijn, met verwoede snelheid, terwijl het

anderen zonder die aanleidingen verschoont; en zelfs toelaat daarmede zonder gevaar of schade omtegaan. Misschien levert toeval of analogie nog eenmaal de ontdekking van een tegengift, zoo als men gezien heeft dat de vergiftige slangenbeet kan geneutraliseerd worden. Misschien behoort daartoe het koud water, ten minste uit de proeven van Dr. HERBST, met het *acid. hydrocyanicum*, en de gelukkige behandeling van CASPER, schijnen analogie en ondervinding daarvoor te spreken (1).

Aanmerkelijk was in het laatste van October en in November de uitgebreidheit der Epidemie verminderd; waarom men in het Bureau eerst de dienst veel verminderde en daarna geheel ophief. Het was op den 23 November, dat daarvan de volgende schriftelijke kennisgeving inkwam:

Door de meer gelukkige loop en wending, wel-

(1) Dr. E. F. GUSTAV HERBST heeft in *Meckels Archiv für Anat. u. Physiol.* N°. II., 1828, proeven bekend gemaakt over het nut der koude begietingen bij vergiftigingen met *acid. hydrocyanicum*, waaruit blijkt, dat, terwijl tot hiertoe de *liquor ammonii caustici* werd gehouden voor het werkzaamste tegengift, dit alleen in staat was bevonden om voor een korten tijd de verschijnselen te matigen, en integendeel ruime en herhaalde begietingen met koud water op het hoofd en langs den rug ook de doodelijke werking van vrij aanzienlijke giften van het *acid. hydrocyanicum* geheel deden ophouden. Vroeger en later heeft men veel overeenkomst opgemerkt tusschen de verschijnselen, na eene vergiftiging met blaauwzuur en de Cholera, en de Hoogl. J. VAN DER HOEVEN heeft daarom in de *Bijdragen tot de Natuurkundige Wetenschappen*, VII. deel N°. 3., van deze proeven korte melding gemaakt, en dezelve aanbevolen zoowel tot staving der analogie in de verschijnselen, als met betrekking tot de geneeswijze.

ke de heerschende ziekte in de laatste dagen genomen heeft, meenen wij, dat er thans genoegzame redenen aanwezig zijn, om de nu bestaande verordeningen, ten aanzien der Cholera, na die meer gunstige omstandigheden nog nader te wijzigen. En wij hebben mitsdien goedgevonden en besloten. om het bestaande Bureau van Gezondheid op Zaturdag den 24sten dezer maand, 's avonds ten 8 uren, provisioneel te ontbinden, zoo als hetzelve nu en voor alsdan ontbonden wordt bij dezen, UEd. onzen opregten dank betuigende voor de belangelooze opofferingen van tijd, moeite en zorg daaraan besteed, en de groote diensten daarmede aan onze Stadgenooten bewezen.

Indien er zich onverhoopt nog Cholera-gevallen mogten opdoen, zullen zoodanige lijders zich kunnen wenden tot hunnen gewonen Geneesheer, of daarop aanspraak hebbende, tot den Stads-Geneesheer van zijn wijk, of in spoed vereischende gevallen, ook bij den Geneesheer in het nog aanwezige Ziekenhuis in de Lakenhal.

Wij zullen van deze verordeningen bij gewone afkondiging ook de Ingezetenen kennis geven.

Burgemeester en Wethouders der Stad *Leiden*,

J. G. DE MEY.

Ter ordonnantie van dezelve,

P. A. DU PUI.

Te gelijk verscheen nevensgaande kennisgeving aan het Publiek:

Burgemeester en Wethouders der Stad *Leiden*, in aanmerking nemende, dat door de gelukkige loop en wending, welke de heerschende ziekte in de laatste dagen heeft genomen, het niet meer noodzakelijk is, om de zittingen van het Bureau van Gezondheid in het Logement aan den Burg te doen voortgaan; geven bij dezen kennis aan de Ingezetenen dezer Stad, dat heden avond ten 8 ure het genoemde Bureau provisioneel zal gesloten worden, en dat bij vervolg elk, die onverhoopt nog door die ziekte mogt worden aangetast, zich zal kunnen vervoegen bij zijn gewonen Geneesheer, of daarop aanspraak hebbende, bij den Stads Geneesheer van zijn wijk, of in spoed vereischende gevallen, ook bij den Geneesheer in het nog aanwezige Ziekenhuis in de Lakenhal.

Aldus vastgesteld bij H. H. Burgemeester en Wethouders voornoemd, op den 24 November 1832.

J. G. DE MEY.

Ter ordonnantie van dezelve,

P. A. DU PUI.

Van wege het Bureau werd op eerstgemelden brief het volgend antwoord aan de Regering ingezonden:

Hoogleeraren en Doctoren in de Geneeskunde, die op aanzoek der Regering dezer Stad zich verbonden hadden tot het waarnemen van een Bureau van Gezondheid, gedurende den tijd, dat de Cho-

lera Asiatica zoude heerschen, hebben gemeend, na het ontvangen der missive van de Ed. Achtb. H. H. Burgemeester en Wethouders, d. d. 22 Nov. ll., waarbij het Bureau van Gezondheid provisioneel wordt opgeheven, door deze aan de Ed. Achtb. H. H. Burgemeester en Wethouders te kennen geven. dat zij, gevoelig voor de daarin uitgedrukte goedkeuring over hunne werkzaamheden gedurende dien tijd, bereid zijn, om, indien onverhoopt de noodzakelijkheid mogt ontstaan tot het hervatten der werkzaamheden van het Bureau van Gezondheid, op nieuw, volgens den bepaalden regel, de taak, hun aangewezen, ten dienste hunner bezochte Stadgenooten op zich te nemen.

Namens Hoogleeraren en Doctoren in de Geneeskunde binnen deze Stad, behoorende tot het Bureau van Gezondheid.

Dr. C. W. H. VAN KAATHOVEN,
Act.

Den 19 November de laatste lijder opgegeven en den 1 December daaraanvolgende de overgeblevenen hersteld zijnde, kon men als nu de Epidemie voor geeindigd houden, en was men in staat gesteld het geheel te overzien. Eene Commissie tot dat einde door de vergadering van Geneeskundigen benoemd, begon dezen winter hare taak, en heeft dezelve, door gedurige verhindering, niet dan in het voorjaar kunnen ten einde brengen. Een beknopt verslag van derzelver werkzaamheden zal het slot van ons Geschiedverhaal uitmaken.

Wat dan in de eerste plaats de verspreiding der Epidemie door onze Stad betreft, dezelve ontstond, gelijk wij vroeger verhaalden, in de Kruis- en Galgstraten, tusschen de Rhijnsburger- en Morschpoorten, deelde zich mede aan de nabij gelegene Kasernen, trok langs de Binnenvestgracht naar de Mare, Langegracht en zijdelings gelegene grachten en straten, als de IJzerengracht, Oostdwersgracht, Voldersteeg, Scheistraat, enz. Van de andere zijde naar de Kasernen aan de Wittepoort, Noordeinde, Vestwal, Doelenachtergracht, Kasernen Doelen, Cellebroersgracht tot aan de Bakkersteeg bij de Vliet.

Een tweede punt vanwaar zij door den jongsten zoon van SCHALKWYK, WILLEM, overgeplant, zich uitbreidde, was de Kraaijerstraat, vandaar overgaande op de aangrenzende Haverstraten, aan den buitenkant, achterom, langs de Binnenvestgracht, achter het Levendaal, naar de Geregracht, Gerestraat, het Levendaal, de Rhijnstraat, Spilsteeg, St. Jorissteeg en andere stegen tusschen het Levendaal en de Hoogeweerd, en strekte zich Westwaarts over de Zijdgracht, Garenmarkt, St. Jacobsgracht, tot aan de Koepoortsgracht uit.

Een derde punt eindelijk was de Vestestraat, waar de oudste zoon van SCHALKWYK, JOHANNES, zijn intrek in eene poort, van de andere zijde op de Uiterstegracht uitkomende, genomen had. Vandaar breidde de ziekte zich uit tot over de Uiterstegracht, Middelstegracht, Groenesteeg, Kaarsemakerstraat, Singelstraat, Oranjegracht, Kijfgracht, Waardgracht, en doortrok naar de zijde van de

Haarlemstraat, de tusschen dezelve en Oude Vest gelegene straten en stegen, als de Janvossensteeg, Paradijssteeg, Bouwelouwesteeg, Koddesteeg, Klaresteeg, Mirakelsteeg, Marendorpsachtergracht, Kamp, enz. Zij bleef vooral langs de buitengrachten en straten van de Noordzijde tot aan de Haarlemstraat, van de West- en Zuidzijde tot aan het Rapenburg en een gedeelte van de Hoogewoerd, van de Oostzijde tot aan de Hooigracht omzwerven. Wat binnen dezen omtrek ligt, is bijkans geheel van de ziekte verschoond gebleven, wat daar buiten is, meest en hevigst door dezelve aangetast geworden. Het Schiereiland, besloten tusschen den ouden Rhijn, Hooigracht en Rapenburg, bevattende het meest aanzienelijk gedeelte der Stad, scheen de ziekte buiten te sluiten, welke, aan den Noordwestelijken kant begonnen, spoedig aan den Zuidoostelijken hoek overgebragt, zich van daar het meest in verschillende rigtingen bewoog, Noordelijk naar de Heerengracht, Haven, Heerenpoort, ouden Rhijn, Haarlemstraat, langs de tusschen in liggende straten naar de Mare, Kamp en oude Vest, Westelijk naar de Uiterstegracht, Middelstegracht, Groenesteeg, Middelweg; Oostelijk naar de Kaarsemakerstraat, Oranjegracht, Waardgracht en aan het ondereind of Zuidelijk gedeelte der Stad, langs de Binnenvestgracht, het Levendaal en de daaraangrenzende straten naar de Koepoortsgracht en Koepoort.

Onder de plaatsen vanwaar de meeste zieken kwamen, behooren, behalve de eerst genoemde brandpunten, de Binnenvestgrachten, Langegracht,

Koolgracht, Uiterstegracht, Middelstegracht, Waardgracht, Oranjegracht, Bouwelouwesteeg, Paradijssteeg, Klaresteeg, Mirakelsteeg, de Kijfhoek, het Levendaal en onderscheidene Poorten en Sloppen, als de Kattepoort in de Klaresteeg, de 24 Huizen, Brandewijnspoort en Klokpoort op de Langegracht, enz.

In de Kruis- en Galgstraten was het grootst aantal zieken in de eerste en tweede week. In de Haver- en Kraaijerstraat in de derde week. Op het Levendaal in de vierde en vijfde week. Op de Langegracht van de derde tot de zesde week. In de Groenesteeg in de vierde week. In de Kaarsemakerstraat in de derde en vierde week. Op de Waardgracht van de derde tot de negende week. In de Paradijssteeg, Bouwelouwesteeg, Klaresteeg, Mirakelsteeg, Kamp, van de derde tot de zesde week. Waaruit blijkt, dat de ziekte van de derde tot de zesde week het meest algemeen, in alle rigtingen was toegenomen, en aan den Oostelijken hoek der Stad het meest en laatst heerschte.

Dat de ziekte geen geregelden loop hield bij hare verspreiding, maar nu eens voor, dan achterwaards, dan zijdelings zich bewoog, gelijk dit bij besmettelijke ziekten het geval pleegt te zijn, blijkt uit de dagteekeningen van de aangetaste straten. Immers den 9^{den} Augustus was zij op de Binnenvestgracht, tusschen de Kruisstraat en de Mare, den 12^{den} op de Langegracht, den 24sten op de Mare en eerst den 31sten op de IJzerengracht en den 10^{den} September op de Steenstraat aan de Rhijnsburgerpoort. Den 7^{den} Augustus in de Kasernen aan de Wittepoort, den 20sten in de Kasernen aan den Doelen, den 20sten op

de Koepoortsgracht, den 21sten op de Cellebroersgracht, den 31sten op de Varkemarkt in het Noordeinde.

Aan de andere zijde, bij de Kraaijer- en Haverstraten: den 14^{den} op de Binnenvestgracht, achter het Levendaal, en op de Geregracht, den 17^{den} op het Levendaal, den 23sten op de St. Jacobsgracht, den 31sten op de Zijdgracht.

Insgelijks tusschen de Haarlemstraat en oude Vest: den 18^{den} in de Kamp en in de Klaresteeg, den 19^{den} in de Bouwelouwesteeg, den 20sten in de Paradijssteeg, den 22sten in de Mirakelsteeg, en den 24sten in de Brandewijnsteeg.

Het viel in het oog, dat zonder eene naauwkeurige kennis van de bevolking der straten en grachten het aantal lijders een onzekere maatstaf wezen moest. Wij hebben daarom uit de Stedelijke wijkregisters, die bevolking niet zonder moeite bijeengeteld en afgezonderd en zijn aldus tot meer naauwkeurige berekeningen gekomen, waarvan de slotsommen in bijgaande Tabellen staan opgeteekend. Naar dezen maatstaf zijn de meest geteisterde plaatsen uit wijk V, de Kruistraten, Binnenvestgracht, Langegracht en aangrenzende grachten en poorten. Uit wijk I de Vestwal, aan de Wittepoort. Uit wijk III de Koenesteeg, Spilsteeg, Pakstraat, Haver- en Kraaijerstraten. Uit wijk II de Bomersteeg of Klikstraat, Binnenvestgracht, Kijfhoek, St. Jacobsgracht. Uit wijk VII de Vestestraat, Groenesteeg, Uiterstegracht, Middelstegracht. Uit wijk VI de Marendorpsachtergracht, Bouwelouwesteeg, Paradijssteeg, Duizendraadsteeg,

Koddesteeg, Klaresteeg, Kattepoort, Mirakelsteeg. Uit wijk VIII eindelijk de Kijfgracht, Waardgracht en Singelstraat.

Het meest leden de poorten, sloppen, naauwe stegen en straten en bevolkte buurten, waar de menschen digt opeengepakt wonen. In deze werden de 10^e^, 8^e^ ja soms de 5^e^ van de bewoners aangegrepen. In de 24 huizen de 10^e^, in de Brandewijnspoort en Klokpoort de 5^e^, in de Kattepoort de 8^e^, in de Mirakelsteeg de 6^e^. Welke kosmische, tellurische en siderische invloeden mogen toch wel zoo vijandig op die poorten en stegen, op de Kattepoort, de Brandewijnspoort, de Mirakelsteeg gewerkt hebben?

Waar de menschen meer uit een woonden, kwamen geene of bijna geene zieken voor. Zoo bleef wijk IV genoegzaam geheel verschoond, als leverende op eene bevolking van 4307 menschen, slechts 13 zieken.

Om alles met één oogopslag te doen overzien, hebben wij ter dezer plaatse de platte grond van de Stad er bijgevoegd. De drie punten A, B en C duiden de drie brandpunten in wijk V, wijk III en wijk VII aan, vanwaar de ziekte met de drie SCHALKWYKEN is aangevangen. Door licht en schaduw heeft men getracht de vrijgeblevene van de aangetaste plaatsen te onderscheiden, en deze naar gelang van het meer of minder heerschen der ziekte, meer of minder donker geschaduwd. De nommers wijzen de grachten, stegen en straten aan, waar zieken geweest zijn. Op de Tabel vindt men op die nommers, in de eerste kolom den naam van de straat of gracht, in de tweede de bevolking van

dezelve, volgens de laatste telling van Januarij 1830, in de derde het getal Cholera-lijders en in de vierde de dagteekening van het eerst verschijnen der ziekte in iedere straat of gracht. Men heeft, om het zoeken gemakkelijker te maken de wijk-verdeeling gevolgd, zorgende echter dat in iedere wijk, de straten en grachten naar tijdorde, dat de ziekte zich in dezelve openbaarde, geplaatst werden, en behoeft tot vergelijking de verschillende wijken slechts intezien, om de gelijktijdig aangetaste plaatsen te leeren kennen. Boven aan iedere wijk staat hare bevolking vermeld, aan den voet de aangetaste bevolking en het getal zieken; waarbij men evenwel in aanmerking moet nemen, dat waar van een uitgestrekter plaats in meer dan een wijk te vinden quaestie was, de bevolking bij elkander genomen en opgegeven is, wanneer het niet stellig bleek, dat de zieken in één gedeelte slechts gevonden wierden, waardoor het gebeurd is, dat bij voorb. van wijk V en VI de geheele bevolking minder is dan de opgegevene bevolking der aangetaste straten, zijnde bij het gedeelte der Oude Vest in de eerstgenoemde wijk voorkomende, ook het overige van wijk VI gevoegd, ten einde tegenover het getal zieken de gansche bevolking te kunnen stellen; en bij wijk II de bevolking van het gansche Levendaal, om dezelfde reden opgegeven, schoon anders tot twee wijken, II en III behoorende. Als men nu de platte grond met de Tabel voor zich doorloopt, dan ziet men dat het meer aanzienlijk gedeelte der Stad of geheel, of bijna geheel van de ziekte verschoond bleef. Immers van

de Haarlemstraat af tot aan het Rapenburg ingesloten, kwamen bijna geene zieken voor, weinige of geene op den O. en N. Rhijn, tusschen liggende Heerengracht, Hooigracht, Hooglandschekerkgracht, Breedestraat, Papengracht, Pieterskerkgracht, Langebrug, Hoogewoerd enz., terwijl ten N. op de Langegracht en aangrenzende grachten, ten O. op de grachten en straten achter de Heerengracht, ten Z. achter de Hoogewoerd, en in de binnenstad tusschen de Haarlemstraat en oude Vest, de ziekte meest heerschte.

De eerste der groote Afdeelingen A, bevattende wijk V, I en IV, eene bevolking van 11,297 menschen levert eene som van aangetaste bevolking van 8127 op, en een getal van 335 zieken. De tweede B, bevattende wijk III en II, eene bevolking van 6114, terwijl die der aangetaste buurten 4615 is, leverde 189 zieken. De derde C, drie wijken VII, VI en VIII, bevattende met eene gezamenlijke bevolking van 16,034, eene aangetaste bevolking van 11,102, gaf 561 zieken.

Belangende de wijken, was de verhouding van de bevolking der aangetaste straten tot het getal zieken in wijk V als: 20—1, in wijk III als 16—1, in wijk VII als 16—1, in wijk I als 32—1, in wijk II als 29—1, in wijk VIII als 20—1, in wijk VI als 23—1.

De geheel vrij geblevene plaatsen zijn: in wijk V, de Baatstraat, Princestraat, Fokkestraat, het Wijkstraatje, de Zakstraat, Bethlehemstraat, Bolwerkstraat, het Bolwerk.

In wijk I het kort Rapenburg, de Molenwerf-

steeg, het Zand, de Doelensteeg- en gracht, Achtergracht, Nonnesteeg, Rapenburg, Zegersteeg, Blaauwersteeg en Vliet.

In Wijk II de Kampersteeg, Steenschuur, ruime Conscientiestraat, Hoefstraten en Kalverstraat.

In Wijk III de Bolwerkstraat, Hoogewoerd, Watersteeg, Kaardensteeg en Stinksteeg.

In Wijk IV het Gangetje, de Botermarkt, Botersteeg, N. Rhijn, Choorlammersteeg, Vischmarkt, Maarsmansteeg, Bloemmarkt, Breedestraat, Rapenburg, Papengracht, Choorsteeg, Wolfsteeg, Plaatsteeg, Zonneveldsteeg, Lokhorststraat, Schoolsteeg, Houtstraat, 't Geregt, Pieterskerkhof en straat, Nieuwsteeg, Salomonssteeg, Scheepmakersteeg.

In Wijk VI de Paardensteeg, Apothekersdijk, Dollebakkersteeg, Hooglandschekerksteeg, Barneveldsteeg, Schlagesteeg, klimmende Leeuwsteeg, Bokkesteeg, Spijkerboogsteeg, Turfmarkt, St. Elisabethsteeg, Hazewindsteeg, Michielstraat, St. Urselesteeg.

In Wijk VII de Hoogstraat, Vleeresteeg, Hooigracht, Nieuwsteeg, Karnemelksteeg, Beschuitsteeg, Burgsteeg, lange Koppehinksteeg.

In Wijk VIII de Havestraten, Kalvermarkt, N. Rhijn. Waaruit blijkt dat vooral in dit laatste Wijk maar weinige buurten waren uitgezonderd, en het tegendeel plaats greep in Wijk IV bovenvermeld.

Ten aanzien van de meest aangetaste plaatsen ziet men, beginnende met het eerste punt A, in Wijk V, acht onderscheidene plaatsen, waar meer dan de 20^e^ bewoner is aangetast, twee uit de eerst aangetaste buurt, de Kruisstraten nam. 1 van de 14, de Binnenvestgracht 1 van de 9; wijders de

de Vestwal aan de Witte poort 1 van de 7; de overige 5 behooren tot de Langegracht en omtrek.

Op de Langegracht en Oostdwersgracht 1 van de 12, zijnde in de Brandewijns- en Klokpoorten de verhouding nog sterker: 1 van de 5; op de Koolgracht 1 van de 8, op de Koolstraat 1 van de 10, op de Volmolengracht 1 van de 15. In dit gedeelte zijn van de 1732 menschen 150, d. i. tusschen de 11^e^ en 12^e^ bewoner aangetast.

In het tweede gedeelte B komen voor de Kraaijerstraat, Haverstraat, Klikstraat, Koenesteeg, Vrouwensteeg, Spilsteeg, St. Jacobsgracht, Kijfhoek. In de Kraaijerstraat 1 van de 12, in de Haverstraten 1 van de 10, in de Klikstraat 1 van de 6, in de Pakstraat 1 van de 7, in de Koenesteeg 1 van de 11, in de Vrouwensteeg 1 van de 12, in de Kijfhoek 1 van de 15, op de St. Jacobsgracht 1 van de 15. De Kraaijer-. en Haverstraten, Klikstraat, Pakstraat, Koenesteeg en Vrouwesteeg, leverden gezamelijk op eene bevolking van 546 menschen 58 zieken, dat is tusschen de 9^e^ en 10^e^ inwoner. De Kijfhoek, de St. Jacobsgracht van de 402, 27, dat is omtrent de 15^e^.

In het derde gedeelte, bevattende 3 wijken, vindt men de Vestestraat 1 van de 16, de Groenesteeg 1 van de 18, de Uiterstegracht 1 van de 11, de Middelstegracht 1 van de 18: op de 2599, 180 zieken, dat is omtrent de 14e mensch.

Naar de buitenzijde, de Kijfgracht 1 van de 13, de Waardgracht 1 van de 16, de Singelstraat 1 van de 7: op de 1, 110, 77, dat is omtrent op de 14 één zieke.

Eindelijk in de tusschen de Haarlemstraat en Oude Vest, in dit derde gedeelte gelegene buurten, vindt men: de Marendorpsachtergracht of Rozengracht 1 van de 18, Bouwelouwesteeg 1 van de 12, Paradijssteeg en Tikkersteeg 1 van 14, Duizenddraadsteeg 1 van de 13, Kodde- en Klaresteeg 1 van de 10, Mirakelsteeg 1 van de 6: gevende op eene bevolking van 11,51 menschen, 96 zieken, dat is op de 12 één. Naar de drie Hoofdverdeelingen gerekend, kwamen uit de derde, bevattende de drie wijken VI, VII en VIII, de meeste zieken en wel 561, zijnde meer dan de helft van het geheele getal lijders.

Naar de wijken waren in wijk V, op 5602 menschen aangetast 280, dat is 1 van de 20. In wijk I op eene bevolking van 2040, was die der aangetaste plaatsen 1352, het getal lijders 42. In wijk II, de aangetaste bevolking 3,544 (1) het getal zieken 123. In wijk VII de bevolking 5373, de aangetaste bevolking 3092, het aantal zieken 196. In wijk VI de eerste 6636, de tweede 4310, het derde 184. In wijk VIII de eerste 4025, de tweede 3700, het laatste 181. Op de gansche stadsbevolking, bedragende tijdens de Epidemie 34,252 inwoners, was de bevolking der aangetaste plaatsen 23,844, waarop een getal van 1087 Choleralijders, blijvende derhalve $\frac{1}{3}$ onaangetast. Het juiste getal onaangetasten is 10,408; hetgeen nog meerder wordt, als men overweegt, dat in wijk

(1) Omtrent wijk II, geldt het bovenaangemerkte omtrent wijk V.

IV eigenlijk de ziekte niet geheerscht heeft en men derhalve met eenig regt de 1173 als aangetast opgegevene bevolking van dat wijk kon weglaten, en ook andere grachten en straten uit andere wijken als vrijgebleven beschouwd konden worden, zoo als de Rhijn, Donkersteeg, het Noordeind, enz., terwijl ook gedurende het heerschen der Epidemie, in den zomer en vacantie-tijd, een niet onaanzienlijk deel der bevolking zich buiten de stad bevond.

Het nut van zoodanige meer bijzondere opgaven blijkt onder anderen ook uit deze vergelijking der Stads-wijken. Want in wijk V was wel het getal der zieken groot, maar ook groot de aangetaste bevolking, zijnde de verhouding als 1—20. In wijk III, hoewel slechts 66 zieken opleverende, was echter het getal zieken tot dat der aangetaste straten, als 1—16. Eindelijk is in wijk VII het getal van 196 Cholera-lijders betrekkelijk grooter, dan dat van 280 in wijk V, als zijnde op eene kleinere bevolking; zoodat behalve wijk IV, bijna geheel bevrijd gebleven, wijk I de gunstigste verhouding opleverde.

Volgens de wijken was dus, gelijk wij zagen, het grootste aantal zieken uit wijk VI, VII en VIII en is in de laatst vermelde, maar een klein getal straten verschoond gebleven: het geringste uit wijk I en IV en uit deze laatste wijk het betrekkelijk geringste. De laatst aangetaste plaatsen zijn: de Bakkersteeg bij de Haarlemstraat en bij de Vliet, de Donkersteeg, Kuipersteeg, het gefaliede Bagijnhof op het Rapenburg, de Varkemarkt in het N. Eind en de Diefsteeg.

Dat de ziekte onder de behoeftigen en schamele gemeente vooral heerschte en zich bij de geringere klasse der inwoners bepaalde, toont de Tabel der beroepen aan. Immers de meesten waren arbeidslieden, sjouwers, daglooners, schoonmaaksters, inzonderheid wevers en spinners, makende deze alléén met de deken- en wolwerkers een getal uit van circa 300, dat is nagenoeg $\frac{1}{3}$ der aangetasten; waaronder niet weinigen die met wollen of andere besmette goederen in aanraking konden komen, ook bleekers, wasschers, dekenspoelers, uitdragers, kleermakers, lakenverwers, enz. slechts een nachtwaker menschen die anders zoo zeer aan den schadelijken invloed van weêr en lucht zijn blootgesteld; eindelijk niet weinige oppassers in de Cholera-Hospitalen.

Gedurende den loop der *Epidemie*, welke ruim drie maanden duurde, zijn 1087 menschen aangetast geworden. Van dezen waren 514 van het mannelijk, en 573 van het vrouwelijk geslacht. Hersteld zijn 602, overleden 485. Onder de herstelden waren 276 mans en 326 vrouwen, onder de overledenen 238 mans en 247 vrouwen.

Belangende de dus genoemde vormen of graden, zijn opgegeven 359 aan *diarrhoea cholerica*, en wel 164 mans en 195 vrouwen. Aan *Cholera erethica* 233, waarvan 111 mans en 122 vrouwen. Aan *Cholera paralytica* 476, van welke 229 mans en 247 vrouwen. Aan *typhus cholericus* 18, van beiderlei geslacht 9; en eindelijk één man aan *Cholera sicca*. De verhouding van herstelling tot dood was bij de verschillende graden de volgende.

Van de *diarrhoea cholerica*, zijn onder de 359 aangetasten, 282 hersteld en slechts 77 gestorven. De *Cholera erethica* levert de gunstige verhouding op van 191 herstelden tot 42 dooden. Van de *Cholera paralytica* waren aangetast 476, (dus veel meer dan van eenigen anderen graad) waarvan slechts 119 herstelden, 357 overleden. Van den *typhus* zijn, volgens opgave, van de 18 aangetaste een gelijk getal van 9 overleden en hersteld. Van *Cholera sicca* is de eenige opgegevene lijder hersteld. Hierbij moet men in aanmerking nemen, dat ter dezer plaatse alleen de vormen zijn opgegeven, gelijk dezelve bij het eerste bezoek van den Geneesheer vermeld staan; zijnde er buiten twijfel veel meer *typheuse* geweest, ten gevolge van andere voorafgaande graden van *Cholera Asiatica.*

Met opzigt tot den leeftijd blijkt uit nevensgaande Tabellen, in welke alles meer in het bijzondere is uitgedrukt.

1°. Dat wel vele kinderen aangetast, maar ook niet weinige hersteld zijn, als zijnde van 245 lijders van één tot tien jaren, 151 hersteld en 95 overleden. Nog gunstiger echter was die verhouding van 10—20 jaren, gevende op een getal van 137, slechts 33 dooden; terwijl daarentegen van 40—50 jaren het getal van herstelden tot overledenen bijna gelijk staat; hetwelk in meer gevorderden leeftijd steeds naar de ongunstige zijde overhelt; alhoewel van de 50—60 jaren onder de 119, nog een getal van 54 herstelden voorkomt, en van de 60—80 jaren onder de 160 zieken, nog 43 genezen zijn; ja zelfs van de 80—90 jaren, nog 3 van 14 de ziekte overleefden.

2°. Dat van de *diarrhoea Cholerica* van het 1 tot 10 jaren hersteld zijn 71, overleden 13, van 10 tot 20 jaren hersteld 51, overleden 3. Bij meer bejaarden stijgt het getal overledenen. Zoo zijn van 60 tot 80 jaren herstelt 18, en 16 gestorven.

3°. Dat van *Cholera erethica* het grootst getal overledenen is bij kinderen en hoog bejaarden; het geringste daarentegen bij middelbaren leeftijd van 30 tot 40 jaren, zijnde van de 31 slechts 3.

4°. Dat de *Cholera paralytica* of geheel ontwikkelde graad der ziekte voor den kinderlijken leeftijd veel minder, dan voor den meer gevorderden gevaarlijk scheen te zijn; daar van de 100 kinderen van 1 tot 10 jaren nog boven $\frac{1}{3}$, namelijk 33 herstelden: van de 126 volwassenen, van 30 tot 50 jaren, maar 26; terwijl eindelijk op lateren leeftijd de grootste sterfte aan *cholera paralytica* gevonden wordt (van 173, 146; zijnde maar 27 behouden). Het grootste getal 230 van de 357 binnen de eerste 24 uren, van welke 13 binnen de 6, en 73 binnen de 12 uren; zoodat het ook deze Epidemie aan geene schielijke sterfgevallen mangelde. Evenmin ontbrak het aan voorbeelden van *cholera recidiva*, van welke 10 zijn aangeteekend; 8 van ligtere graden de beide keeren en telkens met gelukkige uitkomst; twee van eerst ligteren, daarna ontwikkelden *paralytischen* graad der ziekte, die den dood ten gevolge had.

Eindelijk wat den gang der Epidemie betreft, was de derde week verre weg de hevigste, in welke, van den 19den tot den 25 Augustus, 249 menschen zijn aangetast; de hevigste dagen van den 20sten tot den 23sten dier maand, zijnde van 37, 44, 37 en 38, terwijl op den 20 Augustus 37 aangetast, 20 overleden zijn.

Met de zevende week, van den 16 September af, daalde de Epidemie merkelijk, bleef daarop eenigen tijd lang en wel 3 weken genoegzaam op dezelfde hoogte, daalde met de tiende week wederom op de helft, bleef andermaal 5 weken eenigermate stilstaan en daalde in de vijftiende week plotseling, om spoedig geheel te verdwijnen.

Voor het overige kan men voornamelijk uit de Hospitalen meer zekere en bepaalde daadzaken voor de prognostiek verwachten en moet wel worden in 't oog gehouden, dat, wat de graden aanbelangt, die gedurige overgang van den een in den anderen, van welken meermalen is gewag gemaakt, de berekening van derzelver betrekkelijke verhouding onzeker gemaakt.

In de Hospitalen zijn van de 1087 de grootste helft, namelijk 555 Cholera-lijders verpleegd, (*) van welke 298 hersteld en 257 overleden zijn. Er bleven derhalve overig 532 buiten de Hospitalen behandeld, van welke 304 herstelden en 228 overleden; weshalve buiten de Hospitalen meer hersteld zijn, dan in dezelve. Dit ongunstig resultaat moet, behalve aan andere redenen, hoogstwaarschijnlijk inzonderheid daaraan worden toegeschreven, dat in de Hospitalen over het algemeen veel meer gevallen van ontwikkelde en paralytische Cholera, dan buiten dezelve zullen zijn voorgekomen, omdat voor ligtere graden de menschen bezwaarlijk te bewegen waren, om naar het Hospitaal te gaan. Later meer opzettelijk onderzoek heeft deze

---

(*) Niet 556, gelijk boven bl. 156 verkeerd is opgegeven, zijnde maar 173 uit Hospitaal N°. 3.

onze vroegere vooronderstelling volkomen bevestigd; want daaruit bleek het ons, dat buiten de Hospitalen 152 gevallen van *Cholera paralytica exquisita* opgeteekend zijn, van welke slechts 26 herstelden, 126 overleden. Dus waren van gemelde 532 buiten de Hospitalen behandelde, 380 ligtere, 152 zware gevallen van Cholera; hetgeen allezins ten voordeele der behandeling in de Hospitalen spreekt.

Wat wij omtrent de prognostiek of voorspelling boven aanmerkten, heeft eveneens betrekking op de geneeskundige behandeling, die voorzeker in de Hospitalen over het algemeen meest geregeld bestuurd en voortgezet worden kon. Derzelver hoofddoel moest altoos zijn de reactie van het gestel tegen het vijandig beginsel op te wekken, te leiden en te onderhouden. Nademaal dit nu op verschillende wijzen en door verschillende middelen geschieden kon en moest, kan het niemand, die der zake kundig is verwonderen, dat zoo vele dikwijls tegenstrijdige methoden dit bewerkt hebben.

Eene opgaaf van de meest gebruikte medicamenten, met derzelver hoeveelheid, ons welwillend door den Heer HOEFMAN, Stads-Apotheker, bezorgd, doet zien, dat onder de meest voorgeschrevene geneesmiddelen behooren: *flor. Cham. vulg.*, *Rad. Ipecac.*, *Camphora.*, *fl. et aqua menth. cr. et pip.*, *Rad. saleb.*, *sp. c. cervi.*, *subnitras bismuthi*, *oxyd. zinci*, *vin. opii. aromat.*

De nevensgaande Tabel geeft een overzigt van de gebruikte middelen, derzelver hoeveelheid en den tijd, dat zij meer of min in zwang waren, zoo

bij het Bureau van Gezondheid, als buiten hetzelve. Uit dezelve ziet men, dat gelijk van sommige middelen het gebruik verminderd is, dit van andere is toegenomen, omdat men van de eersten geen of weinig, van de laatsten meer en blijkbaar nut ondervond, zoo als met de *Bismuth* het geval was.

Het was ons plan alléén een beknopt en eenvoudig verslag te geven van gebeurde zaken. Wij onthouden ons daarom met voordacht van alle verdere redeneringen en bespiegelingen, die, indien wij ons niet bedriegen, de Cholera meer bevoordeeld, dan tegengewerkt hebben.

Onze taak is derhalve afgedaan. Een wijzer en verlichter geslacht moge, als wij er niet meer zijn, die weder opvatten en het raadsel ophelderen; zich misschien over onze eenvoudigheid verbazen, tot dat eene nieuwe ziekte uit verre landen opgedaagd, nieuwe raadsels en nieuwe teleurstellingen met zich voert.

ER ZIJN VAN DE CHOLERA AANGETAST:				HIERVAN ZIJN HERSTELD:		HIERVAN ZIJN OVERLEDEN:			NB.
	Mann.	Vrouw.	Totaal.	Mann.	Vrouw.	Mann.	Vrouw.	Totaal.	
Van het 1ste tot het 5de jaar.	62	54	116	41	33	21	21	116	Van deze 1087 zijn dus hersteld 602 en overleden 485.
» » 5 — 10 »	68	61	129	41	36	27	25	129	
» » 10 — 20 »	64	73	137	52	52	12	21	137	
» » 20 — 30 »	57	54	111	34	43	23	11	111	
» » 30 — 40 »	68	86	154	38	56	30	30	154	
» » 40 — 50 »	63	83	146	31	45	32	38	146	
» » 50 — 60 »	60	59	119	23	31	37	28	119	
» » 60 — 70 »	40	51	91	10	15	30	36	91	
» » 70 — 80 »	27	42	69	5	13	22	29	69	
» » 80 — 90 »	5	9	14	1	2	4	7	14	
» » 90 — 100 »	—	1	1	—	—	—	1	1	
	514	573	1087	276	326	238	247	1087	

VORM OF GRAAD DER ZIEKTE.

LEEFTIJD.	DIARRH. CHOL.		CHOL. ERETH.		CHOL. PARAL.		TYPH. CHOL.		CHOL. SICCA.		TOTAAL.
	Mann.	Vrouw.	Mann.	Vrouw.	Mann.	Vrouw.	Mann.	Vrouw.	Mann.	Vrouw.	
Van het 1ste tot het 5de jaar.	25	16	11	7	19	26	7	5	—	—	116
» » 5 — 10 »	17	26	19	10	31	24	1	1	—	—	129
» » 10 — 20 »	24	30	18	20	22	22	—	1	—	—	137
» » 20 — 30 »	21	26	12	17	23	10	1	1	—	—	111
» » 30 — 40 »	22	40	14	17	32	29	—	—	—	—	154
» » 40 — 50 »	22	22	12	24	28	37	—	—	1	—	146
» » 50 — 60 »	16	16	16	13	28	29	—	1	—	—	119
» » 60 — 70 »	7	8	8	9	25	34	—	—	—	—	91
» » 70 — 80 »	8	11	1	4	18	27	—	—	—	—	69
» » 80 — 90 »	2	—	—	1	3	8	—	—	—	—	14
» » 90 — 100 »	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Totaal....	164	195	111	122	229	247	9	9	1	—	1087.
	359.		233.		476.		18.		1.		

TIJD BINNEN WELKEN DE ZIEKTE IN DE VERSCHILLENDE LEEFTIJDEN AFGELOOPEN IS.
HERSTELD ZIJN VAN DE DIARRH. CHOLERICA
IN

IN DEN LEEFTIJD VAN HET	DAGEN.							WEKEN.					TOTAAL.
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	2.	3.	4.	5.	6.	
1ste tot het 5de jaar.	2	4	4	2	2	3	5	8	3	—	—	1	34
5 — 10 »	2	7	11	1	3	1	4	5	3	—	—	—	37
10 — 20 »	—	4	7	6	11	6	5	9	2	—	1	—	51
20 — 30 »	—	2	5	5	7	2	3	15	—	—	—	—	39
30 — 40 »	—	3	4	6	3	6	5	17	3	3	—	—	50
40 — 50 »	—	1	3	2	6	—	—	8	7	2	—	—	29
50 — 60 »	—	—	1	1	2	2	3	10	2	—	1	—	22
60 — 70 »	—	1	3	—	1	—	—	2	—	—	—	—	7
70 — 80 »	—	—	—	5	1	2	—	3	—	—	—	—	11
80 — 90 »	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	2
90 — 100 »	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Totaal.	4	22	38	29	36	22	26	77	20	5	2	1	282

OVERLEDEN ZIJN AAN DE DIARRHOEA CHOLERICA

IN

IN DEN LEEFTIJD VAN	UREN.		DAGEN.							WEKEN.		TOTAAL.
	12.	18.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	2.	3.	
het 1ste tot het 5de jaar.	—	2	1	1	1	1	1	—	—	—	—	7
» 5 — 10 »	—	3	—	—	—	—	—	2	1	—	—	6
» 10 — 20 »	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—	—	3
» 20 — 30 »	4	1	—	—	2	—	—	—	—	1	—	8
» 30 — 40 »	2	2	3	1	—	1	—	1	1	1	—	12
» 40 — 50 »	2	1	4	5	—	1	—	—	2	—	—	15
» 50 — 60 »	—	3	1	2	2	1	1	—	—	—	—	10
» 60 — 70 »	—	1	2	2	1	—	—	1	—	—	1	8
» 70 — 80 »	—	—	3	—	2	1	1	—	—	1	—	8
» 80 — 90 »	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
» 90 — 100 »	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Totaal.	8	13	15	11	8	6	4	4	4	3	1	77

TIJD BINNEN WELKEN DE ZIEKTE IN DE VERSCHILLENDE LEEFTIJDEN AFGELOOPEN IS.

HERSTELD ZIJN VAN DE CHOLERA PARALYTICA

IN

IN DEN LEEFTIJD VAN HET	DAGEN.							WEKEN.					TOTAAL.
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	2.	3.	4.	5.	6.	
1ste tot het 5de jaar.	—	—	3	2	2	3	4	2	—	—	—	—	16
5 — 10 »	—	2	3	2	3	2	2	3	—	—	—	—	17
10 — 20 »	—	2	2	3	3	4	1	3	2	1	—	1	22
20 — 30 »	—	1	1	—	2	4	1	—	2	—	—	—	11
30 — 40 »	1	1	1	—	—	1	2	8	—	1	—	—	15
40 — 50 »	—	—	—	1	1	—	2	2	4	1	—	—	11
50 — 60 »	—	—	1	3	1	1	1	3	1	1	1	—	13
60 — 70 »	—	1	—	1	—	—	—	2	—	1	1	—	6
70 — 80 »	—	1	2	1	1	—	1	1	—	—	—	—	7
80 — 90 »	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
90 — 100 »	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Totaal.	1	8	13	13	13	15	14	25	9	5	2	1	119

OVERLEDEN ZIJN AAN DE CHOLERA PARALYTICA

IN

IN DEN LEEFTIJD VAN	UREN.			DAGEN.							WEK.	TOTAAL.
	6.	12.	18.	1	2.	3.	4.	5.	6.	7.	2	
het 1ste tot het 5de jaar.	—	6	6	4	5	3	—	2	2	1	—	29
» 5 — 10 »	3	20	9	1	4	—	—	—	—	1	—	38
» 10 — 20 »	1	5	5	10	1	—	—	—	—	—	—	22
» 20 — 30 »	4	7	4	2	2	1	2	—	—	—	—	22
» 30 — 40 »	—	11	5	9	8	3	4	—	2	2	2	46
» 40 — 50 »	—	11	13	13	13	2	1	—	1	—	—	54
» 50 — 60 »	2	5	12	4	9	2	5	3	—	1	1	44
» 60 — 70 »	2	3	9	16	14	1	2	3	1	1	1	53
» 70 — 80 »	1	5	5	10	10	2	4	1	—	—	—	38
» 80 — 90 »	—	—	2	4	4	—	—	—	—	—	—	10
» 90 — 100 »	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Totaal.	13	73	70	74	70	14	18	9	6	6	4	357

TIJD BINNEN WELKEN DE ZIEKTE IN DE VERSCHILLENDE LEEFTIJDEN AFGELOOPEN IS.

HERSTELD ZIJN VAN DE CHOLERA ERETHICA

IN

IN DEN LEEFTIJD VAN	DAGEN.							WEKEN.			TOTAAL.
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	2.	3.	4.	
het 1ste tot het 5de jaar.	—	2	1	5	1	—	1	3	2	1	16
» 5 — 10 »	—	—	2	2	2	4	4	8	1	—	23
» 10 — 20 »	1	1	5	5	4	4	2	10	—	1	33
» 20 — 30 »	1	1	7	2	1	3	3	5	1	—	24
» 30 — 40 »	2	—	4	—	5	5	3	9	—	—	28
» 40 — 50 »	1	2	3	4	2	6	2	6	3	1	30
» 50 — 60 »	1	—	1	1	3	3	3	6	2	2	22
» 60 — 70 »	—	—	—	—	1	1	1	6	2	—	11
» 70 — 80 »	—	—	—	—	1	—	1	—	1	—	3
» 80 — 90 »	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
» 90 — 100 »	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Totaal.	6	6	23	19	21	26	20	53	12	5	191

OVERLEDEN ZIJN AAN DE CHOLERA ERETHICA

IN

IN DEN LEEFTIJD VAN HET	UREN.		DAGEN.							WEKEN.			TOTAAL.
	12.	18.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	2.	3.	4.	
1ste tot het 5de jaar.	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2
5 — 10 »	1	—	1	1	2	—	—	—	1	—	—	—	6
10 — 20 »	1	—	1	1	—	—	—	—	—	2	—	—	5
20 — 30 »	—	2	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	5
30 — 40 »	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	3
40 — 50 »	—	2	1	—	1	—	—	—	—	2	—	—	6
50 — 60 »	1	2	3	—	—	—	—	1	—	—	—	—	7
60 — 70 »	—	1	—	1	1	1	1	—	—	—	—	1	6
70 — 80 »	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2
80 — 90 »	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
90 — 100 »	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Totaal.	7	7	6	6	4	3	2	1	1	4	—	1	42

TIJD BINNEN WELKEN DE ZIEKTE IN DE VERSCHILLENDE LEEFTIJDEN AFGELOOPEN IS.

HERSTELD ZIJN VAN DEN TYPHUS CHOLERICUS

IN

IN DEN LEEFTIJD VAN	DAGEN.							TOTAAL.
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	
Van het 1ste tot het 5de jaar.	—	1	—	—	2	2	—	5
» » 5 — 10 »	—	—	—	—	1	—	1	2
» » 10 — 20 »	—	—	—	1	—	—	1	2
Totaal.	—	1	—	1	3	2	2	9

OVERLEDEN ZIJN AAN DEN TYPHUS CHOLERICUS

IN

IN DEN LEEFTIJD	UREN.		DAGEN.					TOTAAL.
	6.	12.	1.	2.	3.	4.	5.	
Van het 1ste tot het 5de jaar.	—	1	1	—	2	1	2	8
» » 5 — 10 »	1	—	—	—	—	—	—	1
Totaal.	1	1	1	—	2	2	2	9

HERSTELD IS VAN DE CHOLERA SICCA

In den Leeftijd van het 30ste tot het 40ste jaar: in den tijd van 5 dagen 1: — Totaal 1.

BEROEPEN DER LIJDERS.	MAN.	VROUW.	KINDEREN.	TOTAAL.
Aardappelen-Verkooper. . . .	1	0	0	1
Agent van Policie.	3	1	3	7
Arbeider, Daggelder.	31	0	11	42
Baardscheerder en Haarsnijder.	2	1	1	4
Baggerman.	5	0	0	5
Bezemmaker.	4	0	0	4
Blaauwverwer.	1	1	0	2
Bleeker.	1	2	2	5
Blikslager.	2	0	0	2
Boekdrukkersknecht.	1	0	0	1
Boezelwever.	2	0	0	2
Broodbakker.	4	2	1	7
Branderijwerker.	2	0	0	2
Commies bij de Sted. Belasting.	1	2	2	5
Deken-Wever.	63	15	25	103
» Strijker en Kammer. .	12	0	2	14
» Spoelen.	2	0	1	3
Dienstbaar.	0	22	3	25
Dubbelen.	1	8	0	9
Fruitvrouw.	0	1	0	1
Groente-Verkooper.	2	2	1	5
Grijnwever.	10	0	1	11
Grutter en Meel-Verkooper. .	2	0	0	2
Geelgieter.	1	0	0	1
Grasmaaijer.	1	0	0	1
Hoedenmaker.	0	1	0	1
Kleedermaker	6	0	4	10

BEROEP.	Man.	Vrouw.	Kinderen.	Totaal.
Kuiper.	5	0	1	6
Kraambewaren.	0	3	0	3
Koetsier en Voerman.	5	0	5	10
Kaardesteker.	2	0	2	4
Klapperman, Nachtwaker. . .	0	0	1	1
Kaarsenmakersknecht.	0	0	2	2
Looijer.	2	1	1	4
Linnen- en Wollenaaister . .	0	15	2	17
Lakennopster.	0	1	1	2
Lijdekker.	1	0	0	1
Loodgieter.	0	0	1	1
Metselaarsknecht. Opperman.	39	2	13	54
Machinewerker. (Stoom) . . .	8	1	3	12
Mattemaker.	1	0	0	1
Molenaarsknecht.	3	0	0	3
Melkverkooper en Venter. . .	4	1	1	6
Militair en Schutter met verlof.	8	7	29	44
Militair. Gepens. en Invaliden.	7	0	9	16
Militairen van het Garnisoen.	34	1	2	37
Mandemaker.	6	3	0	9
Mollevanger.	1	1	1	3
Muzikant.	0	0	1	1
Oppasser in het Detentiehuis.(*	1	0	0	1
» in 't Ch. Hospit.	8	9	0	17
Ondermeester.	1	0	0	1
Potteschipper.	1	0	0	1
Perser en Verwer. (Laken). .	6	1	1	8

*) Was in de stad woonachtig.

BEROEP.	MAN.	VROUW.	KINDEREN.	TOTAAE.
Pensverkooper.	0	1	0	1
Stalhouder.	1	1	1	3
Schrobbelen.	5	1	1	7
Sjouwer.	39	12	11	62
Scheepmaker.	1	0	0	1
Stoelemaker.	3	0	0	3
Schippersknecht.	7	1	1	9
Spinner.	16	70	20	106
Schoonmaakster, werkster . .	0	35	4	39
Schoenmaker.	17	3	6	26
Scharemaker en slijper. . . .	1	0	0	1
Sterkendrankverkooper. . . .	1	1	1	3
Schuitentrekken en jager . .	5	0	0	5
Straatmaker.	2	0	0	2
Smeden en smitwerk.	1	2	4	7
Tabakskerven.	1	1	0	2
Tuinman.	5	2	2	9
Turftonster en Ventster . . .	2	6	5	13
Turfdrager.	7	0	6	13
Twijner.	2	0	0	2
Timmerman.	10	3	6	19
Uitdrager.	6	2	3	11
Visch-kruijer, Schoonm. etc.	5	1	0	6
Vachtploter.	5	1	4	10
Verwer en Glazemaker. . . .	8	0	2	10
Vleeschhouwersknecht. . . .	4	0	0	4
Vlaggedoekwever.	0	2	0	2

BEROEPEN DER LIJDERS.	MAN.	VROUW.	KINDEREN.	TOTAAL.
Volder.	1	0	1	2
Warmoesier.	17	1	3	21
Wolkammer.	22	1	4	27
Wasscher.	0	6	0	6
Winkelier.	2	6	1	9
Wijnkoopers-knecht. . . , . .	1	0	0	1
Zandschipper.	2	1	0	3
Zoutdrager.	2	0	6	8
Zijdewinder.	0	1	0	1
Zeemtouwer.	3	0	1	4
Zilversmid.	3	0	0	3
Zadelmaker.	2	0	0	2
Zeepzieder.	1	0	0	1
MILDADIGE GESTICHTEN.				
H. Geest of Wees- en Kinderh.		0	2	2
Roomsch-Cath. Weeshuis. . .	0	2	0	2
Minnehuis.		9	29	38
Cecilia Gasthuis.		1	0	1

TABEL

VOOR HET KLIMMEN EN DALEN DER ZIEKTE BIJ DAGEN EN WEKEN.

DATUMS.	AANGETAST.	OVERLEDEN.	HERSTELD.	BEHANDELING.	WEKEN.	AANGETAST.	OVERLEDEN.	HERSTELD.
1832.								
5 Aug.	2	1	0	1	1ste Week.			
6 »	2	1	0	1				
7 »	1	2	0	1				
8 »	7	2	0	6				
9 »	4	3	0	7				
10 »	12	6	0	13				
11 »	4	4	4	9		32	19	4
12 »	6	5	2	9	2de Week.			
13 »	12	4	4	12				
14 »	21	3	0	30				
15 »	17	13	2	32				
16 »	18	14	6	30				
17 »	24	7	5	42				
18 »	31	12	4	57		129	58	23
19 »	32	17	2	70	3de Week.			
20 »	37	20	8	79				
21 »	44	11	12	100				
22 »	37	14	13	110				
23 »	38	18	12	118				
24 »	26	14	5	125				
25 »	35	14	14	132		249	108	66
26 »	20	16	11	125	4de Week.			
27 »	10	10	10	115				
28 »	29	8	10	126				
29 »	29	12	18	125				
30 »	24	11	12	126				
31 »	18	4	13	127				
1 Sept.	22	9	10	130		152	70	84

DATUMS.	AANGETAST.	OVERLEDEN.	HERSTELD.	BEHANDELING.	WEKEN.	AANGETAST.	OVERLEDEN.	HERSTELD.
1832.								
2 Sept.	18	7	9	132	5de Week.			
3 »	13	8	11	126				
4 »	16	8	14	120				
5 »	17	3	16	118				
6 »	14	6	18	108				
7 »	19	4	8	115				
8 »	22	10	15	112		119	46	91
9 »	8	8	6	106	6de Week.			
10 »	21	9	8	110				
11 »	14	6	8	110				
12 »	17	8	4	115				
13 »	16	5	25	101				
14 »	14	9	6	100				
15 »	14	9	20	35		104	54	77
16 »	11	3	10	83	7de Week.			
17 »	11	2	11	81				
18 »	3	3	14	67				
19 »	8	0	4	71				
20 »	6	1	7	69				
21 »	5	2	9	63				
22 »	6	6	15	48		50	17	70
23 »	13	5	3	53	8ste Week.			
24 »	10	3	17	43				
25 »	13	6	3	47				
26 »	9	1	3	52				
27 »	4	4	7	45				
28 »	6	1	6	44				
29 »	5	5	7	37		60	25	46
30 »	5	0	9	33	9de Week.			
1 Oct.	11	3	4	37				
2 »	6	2	2	39				
3 »	5	3	2	39				
4 »	11	4	11	35				
5 »	9	3	3	38				
6 »	15	4	4	45		62	19	35

DATUMS.	AANGETAST.	OVERLEDEN.	HERSTELD.	BEHANDELING.	WEKEN.	AANGETAST.	OVERLEDEN.	HERSTELD.
1832.								
7 Oct.	6	4	0	47	10de Week.			
8 »	7	4	11	39				
9 »	5	3	6	35				
10 »	9	3	2	39				
11 »	0	2	8	29				
12 »	4	3	2	28				
13 »	4	1	8	23		35	20	37
14 »	7	3	1	26	11de Week.			
15 »	2	1	3	24				
16 »	4	1	1	26				
17 »	3	3	0	26				
18 »	3	3	2	24				
19 »	1	0	3	22				
20 »	2	1	0	23		22	12	10
21 »	6	3	1	25	12de Week.			
22 »	1	0	2	24				
23 »	3	1	1	25				
24 »	3	1	3	24				
25 »	3	2	4	21				
26 »	4	0	1	24				
27 »	2	2	10	14		22	9	22
28 »	7	2	0	19	13de Week.			
29 »	1	2	3	15				
30 »	1	0	0	16				
31 »	7	1	0	22				
1 Nov.	4	2	4	20				
2 »	5	3	1	21				
3 »	2	1	1	21		27	11	9
4 »	4	1	1	23	14de Week.			
5 »	2	1	4	20				
6 »	4	3	4	17				
7 »	1	2	4	12				
8 »	3	1	0	14				
9 »	2	2	3	11				
10 »	2	3	2	8		18	13	18

DATUMS.	AANGETAST.	OVERLEDEN.	HERSTELD.	BEHANDELING.	WEKEN.	AANGETAST.	OVERLEDEN.	HERSTELD.
1832.								
11 Nov.	2	0	1	9	15de Week.			
12 »	0	1	0	8				
13 »	0	0	0	8				
14 »	0	0	2	6				
15 »	0	0	0	6				
16 »	1	1	2	4				
17 »	2	1	1	4		5	3	6
18 »	0	0	0	4	16de Week.			
19 »	1	0	1	4				
20 »	0	0	0	4				
21 »	0	0	0	4				
22 »	0	1	1	2				
23 »	0	0	0	2				
24 »	0	0	0	2		1	0	1
25 »	0	0	0	2	17de Week.			
26 »	0	0	0	2				
27 »	0	0	0	2				
28 »	0	0	0	2				
29 »	0	0	0	2				
30 »	0	0	0	2				
1 Dec.	0	0	2	0		0	0	2

Gebruikte Geneesmiddelen.

BUREAU VAN GEZONDHEID.	STADS APOTHEEK.
Flor. Chamomill Rom.	
Niet gevraagd.	1 N. Pond.
Flor. Chamomill. Vulg.	
13 N. Pd.	55 N. Pd. zoo in Spec. als in Inf. en gedisteleerd tot water.
Flor. Sambuci.	
2 N. Pd.	45 N. P. even als boven.
Rad. Serpentariae.	
Niet gevraagd.	1 N. Pd.
Rad. Ipecacuanh.	
Pulv. Unc. VIII.	2 N. Pd. in Pulv. & Vin.
Camphora.	
Unc II.	Unc. XII in Pulv. 2 N. Pd. in fom. Rives.
Tinct. Camphorae.	
Pt. II.	Pt. XVI bijzonder op 't laatst tot wrijven, als wanneer dit de voorkeur scheen te krijgen boven het fom. Rivers.
Ol. Chamomillae.	
℥ β.	℥ II.
Ol. Cajeputi.	
Niet gevraagd.	℥ II. zoo ver mij voorstaat niet inwendig aangewend.
Ol. Menth. Piperit.	
Onbekend, of hiervan ook Aq. Dest. gemaakt is.	℥ I.

BUREAU VAN GEZONDHEID	STADS APOTHEEK
Ol. Ricini.	
	Lag. IV.
Herb. Menth. Crispae.	
6 N. Pd.	16 N. Pd.
Herb. Menth. Pip.	
Het kruid niet gebruikt, maar 140 pinten Aq. Menth. Pip.	5 N. Pd. Hb. 200 pinten Aqua Menth. Pip.
Rad. Salep.	
In pulv. ℥ XII Solut. Salep pt. 736.	In pulv. et solut. moeijelijk afzonderlijk op te geven, p. m. 26 N. Pd.
Farina Sem. Sinapi.	
Niet gevraagd.	Niet gevraagd, maar in de Hospitalen geleverd 6 fleschen Aq. Sinapi. doch grootendeels terug gekregen.
Spir. Cornu Cervi.	
Libr. med. IV.	Libr. med. III.
Liq. C. Cervi Succinat.	
In 't eerst vooral geleverd. Lib. I ℥ III, later in 't geheel niet.	Libr. II. Meest al in 't begin der ziekte; later insgelijks minder.
Subnitras Bismuthi.	
Unc. III, hiervan is, in aanmerking van den tijd van aflevering, het gebruik meer en meer toegenomen.	Unc. XVI, ook hier geldt het hiernevens gestelde.

BUREAU VAN GEZONDHEID	STADS APOTHEEK.
Oxydum Zinci.	
Unc. II β.	Unc. XVI.
Vinum Opii. fort.	
Niet gebruikt.	Unc. VI.
Vinum Opii. aromat.	
Unc. LXIV.	Libr. Med. VIII.
Extr. Opii. Aquos.	
Niet gebruikt.	Unc. I.
Tinct. Cantharid.	
Niet gebruikt	Unc. V.
Pulv. aërophor.	
Unc. IV.	Unc. X.
Pulv. Doveri.	
Unc. XVI.	Unc. XII.
Pulv. Salin. Comp.	
Unc. XX.	Unc. XV.
Tart. potass. Stibiat.	
Unc. β.	Unc. II.
Tinct. Succini.	
Unc. XL	Pt. XII.
Sp. Aromatic.	
Libr. V.	Pt. VIII.
Aeth. Sulphur Alcoh.	
Pt. VI	Pt. XII.
Aeth. Nitric. Alcoh.	
Pt. VI.	Pt. XV.
Aq. Cinnamom.	
Pt. VI.	Pt. XXII.
Fom. Rives.	
Pt. VII.	Pt. XVII.

BUREAU VAN GEZONDHEID	STADS APOTHEEK.
	Aqua Sinapios. In de Apotheek niet voorgeschreven, en in de Hospitalen bijna al 't geleverde terug gezonden.
	Æmpl. Cantharid. Zoo verre mij voorstaat, voor Cholera zeer weinig geleverd.
	Rad. Iwarancusae. Zoo ik meen, slechts eens aangewend in de Lakenhal, zonder gewenscht effect.

VERBETERINGEN EN DRUKFOUTEN.

Bl. 41,	reg. 8,	4 flesschen,	*lees:* 2 flesschen
» 45,	» 28,	SCHELKWIJK,	*lees:* SCHALKWYK
» 54,	» 29,	doorsne,	*lees:* doorsnede
» 62,	» 3,	In het huis zijer,	*lees:* in het huis zijner
» 67,	» 5,	Complicatiën en Recidiven,	*lees:* Recidiven
» 68,	» 9,	*Typhus inflammatorimus*,	lees: *typhus inflammatorius*
» 98,	» 3,	weldran,	*lees:* weldra
» 100,	» 10,	bruinen,	*lees:* bruin en
» 101,	» 31,	*pletriticus*,	lees: *pleuriticus*
» 107,	» 11,	*opisthenotonos*,	lees: *opisthotonos*
» 118,	» 24,	*adypsia*,	lees: *adipsia*
» 121,	» 25,	*bullosa*,	lees: *bullosum*
» 152,	» 1,	voorbeld,	*lees:* voorbeeld
» 153,	» 14,	malaccéren,	*lees:* malassen
» 164,	» 29,	va,	*lees:* van
» 181,	» 27,	die op,	*lees:* op
» 192,	» 24,	zieken als,	*lees:* zieken in Wijk V, als
» 198,	» 22,	151,	*lees:* 150

Voor de nog overige drukfouten, welke eene door omstandigheden verhaaste druk ons heeft doen voorbijzien, vragen wij onze lezers goedgunstige verschooning.

TABEL VOOR DE VERSPREIDING DER ZIEKTE.

No.	WIJK V. A. BEVOLKING 4950.	BEVOLKING.	GETAL ZIEKEN.	DATUM VAN DEN AANVANG.
1	Kruisstraten	289	21	5 Augustus.
2	Galgstraat	331	16	5 »
3	Caserne aan de Morschpoort	320	15	8 »
4	Oude Vest (van alle Wijken zamen genomen)	1175	19	8 »
5	Binnenvestgracht	223	24	9 »
6	Langegracht (*a*) 24 Huizen 132-13. (*b*) Brandewijnspoort 41- 8. (*c*) Klokpoort .... 26- 5.	1305	110	12 »
7	Galgewater	185	4	14 »
8	Mare-achtergracht	97	1	13 »
9	Vogelsteeg	67	5	15 »
10	Oostdwersgracht	110	9	16 »
11	Koolgracht	112	14	16 »
12	Volmolengracht	105	7	17 »
13	Koolstraat	100	10	18 »
14	Voldersteeg	89	3	18 »
15	St. Aagtenstraat	105	2	18 »
16	Zandstraat	91	2	18 »
17	Varkesteeg	18	1	19 »
18	Mare	344	4	24 »
19	Beestenmarkt	174	3	25 »
20	IJzerengracht	138	5	31 »
21	Steenstraat	91	2	10 September.
22	Brandewijnsgrachtje	20	1	17 »
23	Houtmarkt	46	1	10 »
24	Scheistraat	67	1	26 October.
	Totaal	5602	280	
	WIJK I. BEVOLKING 2040.			
25	Caserne (bij de Wittepoort)	230	10	7 Augustus.
26	Vestwal	58	8	14 »
27	Sliksteeg, Noordeinde en Weddesteeg	332	3	15, 22 Aug.
28	Caserne-Doelen 4. Groenhazengracht (Infirmerie) 4.	130	8	20 »
29	Cellebroedersgracht bij 't Rapenb.	248	3	21 »
30	Doelenachtergracht	95	3	30 »
31	Varkenmarkt	126	3	31 »
32	Kolfmaker- of Meutjessteeg	76	1	11 September.
33	Bakkerssteeg (Vliet)	57	3	4 October.
	Totaal	1352	42	
	WIJK VIII. BEVOLKING 4025.			
86	Haven	209	5	14 Augustus.
87	Minnebroedersgracht	55	4	14 »
88	Oranjegracht	702	20	18 »
89	Waardgracht	937	59	19 »
90	Verwerstraat en Heerepoort	24	2	19 »
91	Zuidsingel, Aschschuur (zuidzijde)	375	13	20 »

No.	WIJK III. B. BEVOLKING 2996.	BEVOLKING.	GETAL ZIEKEN.	DATUM VAN DEN AANVANG.
34	Kraaijerstraat } Wijk. III. en II.	135	11	7 Augustus.
35	Haverstraat } Wijk. III. en II.	240	25	8 »
36	Rhijnstraat	93	2	17 »
37	Nieuwe Rhijn, Wijk III.	131	2	18 »
38	Spilsteeg	65	5	20 »
39	Barberasteeg	52	2	24 »
40	St. Jorissteeg	164	5	25 »
41	Wielenmakersteeg	89	4	26 »
42	Koenesteeg	76	7	30 »
43	Pakstraat	14	2	1 September.
44	Vrouwensteeg	12	1	5 »
	Totaal	1071	66	
	WIJK II. BEVOLKING 3118.			
45	Klikstraat of Bomersteeg	69	12	8 Augustus.
46	Binnenvestgracht, Wijk II.	279	14	14 »
47	Geeregracht	245	8	14 »
48	Geerestraat	95	1	18 »
49	Levendaal, van beide Wijken	1053	30	17 »
60	Gorststraat	144	7	19 »
51	Koepoortsgracht	196	6	20 »
52	Kijfhoek	251	17	21 »
53	St. Jacobsgracht	151	10	23 »
54	Garemarkt	192	2	28 »
55	Zijdgracht	286	12	31 »
56	Raamsteeg	466	2	10 September.
57	Molensteeg	117	2	3 October.
	Totaal	3544	123	
	WIJK IV. BEVOLKING 4307.			
99	Aalmarkt	131	1	7 Augustus.
100	Mandenmakersteeg	53	2	10 »
101	Heerensteeg	223	3	30 »
102	Langebrug in eene poort over de Wolsteeg	504	1	1 September.
103	Ketelboetersteeg	41	2	3 »
104	Pieterskerkgracht	113	1	3 »
105	Kuiperssteegje	17	1	7 October.
106	Bagijnenhof	38	1	7 »
107	Diefsteeg	53	1	17 November.
	Totaal	1173	13	
	Vervolg van Wijk VIII.			
92	Kaarsenmakersstraat en Minnehuis	212	39	20 Augustus.
93	Looijerstraat	143	3	21 »
94	Singelstraat	78	11	25 »
95	Langestraat	208	8	25 »
96	Kijfgracht	95	7	3 September.
97	Heerenlaan en Heerengracht	563	8	13 »

No.	WIJK VII. C. BEVOLKING 5373.	BEVOLKING.	GETAL ZIEKEN.	DATUM VAN DEN AANVANG.
58	Vestestraat	483	31	7, 11 Aug.
59	Uiterstegracht	1060	91	14 »
60	Groenesteeg	259	14	15 »
61	Middelstegracht	797	44	17 »
62	Oude Rhijn, Wijk VII.	182	7	18 »
63	Hooglandsche Kerk }			14 »
64	Middelweg }			8 »
65	Hartensteeg }	311	7	25 »
66	Wintersteeg }			25 October.
67	H. G. of Armen Weeshuis		2	
	Totaal	3092	196	
	WIJK VI. BEVOLKING 6636.			
68	Janvossensteeg	291	15	9 Augustus.
69	Klein Beestemarktje	66	6	15 »
70	Haarlemmerstraat	1658	19	16 »
71	Koddesteeg }	297	28	16 »
72	Klaresteeg (*a*) Kattepoort 79-9 }			
73	Duizenddraadsteeg	26	2	17 »
74	Vrouwenkamp en Stegen tusschen Haarlemmerstraat, Mare en Oude Vest	574	26	18 »
75	Bouwelouwesteeg	238	19	19 »
76	Paradijssteeg	276	19	20 »
77	Marensdorpsachtergracht of Rozengracht	186	10	20 »
78	Noordrundersteeg	41	1	20 »
79	Mirakelsteeg	97	16	22 »
80	Tikkersteeg	28	2	23 »
81	Legewerfsteeg	43	1	11 September.
82	Koesteeg	46	1	16 »
83	Voldersgracht	239	14	30 »
84	Bakkersteeg	89	4	4 October.
85	Donkersteeg	116	1	6 »
	Totaal	4310	184	
	Vervolg van Wijk VIII.			
98	Lootskerk, Lootskerkstraat en Plein	59	2	24 September.
	Totaal	3700	181	
	Zonder woning		2	

Den platten grond tegenover deze Tabel, te plaatsen aan het einde van 't werk.

PLATTE-GROND der STAD LEIDEN.

Langegracht
de
Langegracht
W. 5.
Verwers Plein
de Oude Vest
de Oude Vest
de Oude Rhyn
W. 6.
Heerengracht
Rhyn
Galgewater
de Oude Rhyn
de Oude
W. 7.
Loots Kerkplein
W. 8.
de Nieuwe
W. 4.
W. 1.
Rapenburg
Heerengracht
de Ruine
Rhyn
de Nieuwe Rhyn
W. 3.
Levendaal
Rapenburg
de Ruine
W. 2.

